

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

INDHOLDSFORTEGNELSE:

- Fr. Lorenzen:* En gammel Åbenrådrengs erindringer
Anne-Helene Michelsen: Det gamle linnedskab
J. H. Jensen: Niels Jepsen, Skoleholder og landmåler
J. N. Lorenzen: Aschesodde
Christian Overgaard: Fanget ved Marne
Hansigne Lorenzen: Sangen om Ballum
Anders Christensen: Kommentarer til Ballumsangen
Skæbner – fra Halk kirkebogs dødsregister
Gerd Callesen: Imødegåelse af Bjørn Svensson
Bjørn Svensson: Svar til Gerd Callesen
Bog anmeldelser
Reinhard Heinemann udstilling
Avisindeks 1969

NOV./DEC.

11/12 · 1970

46. ÅRGANG

I 1971 bliver

Sønderjysk Månedsskrift større

men abonnementsprisen bliver ikke større.

Der bliver plads til flere artikler, flere billeder og flere emner – først og fremmest bliver der plads til aktuelt stof, til dokumentarstof og til dagbogsnotater, det sidste en arv fra *Grænsevagten* efter aftale med dennes grundlægger og redaktør gennem 51 år, dr. phil. Vilh. la Cour. Det sidste nummer af *Grænsevagten* udsendes i december 1970.

Abonnerer De på Sønderjysk Månedsskrift, vil De i løbet af året få tilsendt mere end 500 sider afvekslende stof af blivende værdi om Sønderjylland før og nu for kun

30,- kroner (incl. moms og porto).

Abonnement kan tegnes hos
Historisk Samfund for Sønderjylland
Landsarkivet, 6200 Åbenrå
Telefon (046) 2 46 83 – Giro 42 682

5 Jahrzehnte in Nordschleswig

udgivet af »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft«

Til nytår udkommer en ny Nordslesvig-bog. Titlen er »5 Jahrzehnte in Nordschleswig«. Bogen udgives af »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig« og er skrevet af Dr. Harboe Kardel, Åbenrå, der behandler folkegruppens politiske historie fra 1920–1970. Bogen, som indeholder ca. 300 sider og 60 billeder, fås til en subscriptionspris af 36,- kr., når den bestilles i Deutsche Zentralbücherei i Åbenrå, Vestergade 30, inden 1. januar 1971. Medlemmer af »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft« får bogen gratis tilsendt.

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning. 6 mdr. vinterskole for mænd/kvinder fra 3/10–28/3.

3 mdr. sommerskole for kvinder fra 3/5–28/7.

Tlf. (044) 2 18 48

Bent Brier.

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus.

Tlf. 4 33 25

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR

HADERSLEV

BUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

»Et godt lille Mind
en fæk Low te aa gjemm
kan somtie linn
nær æ Mued er i Klemm.

Anton Berntsen.

En gammel Åbenrådrengs barndoms- og ungdomserindringer

Fhv. lædervarefabrikant Fr. Lorenzen, Holbæk, giver en fornøjelig skildring af sin opvækst i Åbenrå og sine oplevelser indtil første verdenskrig.

Sønderjysk Månedsskrift bragte i juni 1968 et udsnit af afdøde pastor H. F. Petersens erindringer med slægtshistorie og minder fra hans barndomsby Åbenrå. Da jeg også har slidt mine barndoms- og ungdomssko i dens krogede gader med de toppede brosten og plasket i Åbenrå fjords dengang så klare og colibakteriefrie bølger, vil jeg gerne, så længe jeg endnu kan huske og se at føre en pen, skrive lidt »om de gammel Stej« og »om Folk en gern vil hovs«, som vor Hjemstavnsdigter Martin N. Hansen så smukt udtrykker det i en af sine alsingerviser. (Hvor en var Barn engang). Samtidig vil jeg også gerne fortælle lidt om min udvikling i national henseende i tiden efter århundredskiftet, barn som jeg var i en tyskpræget familie med tysk hjemmesprog i Nordslesvig, mod det at blive bevidst dansk.

I et lille vers af Goethe står der følgende:

»Ältestes bewahrt mit Treue,
freundlich aufgefaßt das Neue,
heitern Sinn und reine Zwecke –
nun, man kommt schon eine Strecke«.

I min lille opsats vil jeg efter fattig evne prøve at følge den her af digteren anviste bane. Skulle mit sprog hist og her blive lidt knudret og ikke helt korrekt, beder jeg om overbærenhed. I de ni år, jeg gik i Apenrader Knabenbürgerschule fra 1897–1906, har jeg kun lært tysk, og jeg har aldrig haft lejlighed eller tid til at få dansk sprogundervisning. Og så fylder jeg snart de fire snese, i den alder kan det jo godt knibe lidt med retsskrivningen.

Som pastor Petersen vil jeg begynde med i korthed at give nogle oplysninger om min slægt. Gennem kirkebøgerne i landsarkivet i Aabenraa har vi rede på den fædrene side helt tilbage til 1600-tallet – den havde hjemme i Røllum, Ensted sogn. Gennem flere generationer var mine forfædre der bolsmænd og hjulere, arvefæstere, sandsynligvis under Ahlefelderne på herregården Søgaard. Hjulerhåndværket har som bierhverv nok givet mere klingende mønt end landbruget og efterhånden skaffet noget på kistebunden. Min oldefar Tøge Lorenzen (9. august 1769–21. marts 1844) står i kirkebogen opført som gæstgiver i Røllum. Han blev den 21. juni 1800 gift med Kathrine Hedevig Lund, født 1767 i Randers. Hun døde 2. juni 1846 på Farversmølle ca. 2 km syd for Aabenraa. Denne smukke ejendom tilhørte i tiden fra 1844–1865 min bedstefar møller Friedrich Lorenzen og hans hustru Kjestine Margaretha Schlaikier født 17. august 1818 i Sdr. Hostrup og død 21. juli 1888 i Flensborg. I deres tid var der tre møller, to kornmøller ved den store dam, hvor stuehuset og sidebygningen med stald og lade stadig ligger, og en stampemølle ved Fladholm dam på marken i nordøstlig retning ind imod Aabenraa. I denne blev det af kradsuld vævede tøj fra klædemagerne i byen og fra oplandet forvandlet til fint klæde, og det har nok været den mest lukrative forretning for mølleren. Betalingen for dette arbejde faldt i kontanter, i modsætning til kornmalingen til mel og gryn. Her »toldede« man én kop – måske to – for hver sæk. Til Farversmølle hørte ca. 30 tønder landbrugsjord og skovarealer, så min bedstefar har haft nok at se til og rive i. Han var kun 52 år gammel, da han døde i 1865. I politisk henseende var han liberal slesvig-holstener. I sine unge dage havde bedstefar været dansksindet og medlem af Frederiksklubben. Preussens annektion af hjemstavnen har nok været en stor skuffelse for ham. Han havde det slesvig-holstenske flag liggende parat i kommodeskuffen i 1864, ligesom vi Dannebrog ved genforeningen 1920.

Farversmølle.

Efter bedstefars død blev Farversmølle solgt til et medlem af den rige familie Bruhn i Aabenraa. I kaptajn Hans Bruhns erindringer omtales hans svoger kaptajn Jakob Schmidt Wildfang som ejer af Farversmølle og Vejrmøllen ved Sønderport. Min bedstemor har sikkert fået en god pris for ejendommen, for hun sad endnu i mange år som enke i en pæn lejlighed i det Wohlenbergske hus på hjørnet af Storetorv og Skibbrogade og havde ved mandens død endnu sin elveårige yngste søn Andreas Lorenzen at forsørge. Han blev som voksen bysekretær i Haderslev.

Møllerparret på Farversmølle fik efterhånden fem børn – to piger og tre drenge, hvoraf den ene druknede i Møledammen som lille. Min far, Erich Lorenzen, blev født den 9. juni 1849 som nummer fire i flokken. Sammen med sine søskende gik han i skole i Aabenraa, hvor de blev undervist både på dansk og tysk. Hjemmesproget var sønderjysk. Far blev konfirmeret af den navnkundige tyske provst Göttig, om hvis maltraktering af det danske sprog på prædikestolen han fortalte mange anekdoter, bl. a. da provsten ved en begravelse kom til at sige følgende om den afdøde: »Hendes Liv var lang, og der var meget ondt i det, men hendes Ende kort, og den var sur. Nu ligger hun her paa sin Bare (båre). Lader os betragte hendes Ende!«

Møllerbørnene lærte at bestille noget, og de måtte efter skoletid deltage i alt forefaldende arbejde ude og inde. Navnlig høravlen krævede mange flittige hænder, både når den skulle rykkes op med rode og ruskes, et arbejde som kunne mærkes i ryggen, og siden når den blev skættet og heg-

*Doris Lehmann,
f. Thams.
Foto ca. 1870.*

let og gjort klar til rok og vævestol. Vinteraftenerne blev der spillet kort i folkestuen, det var mest brus med »Gallenhund«, »Spids« og »Brus« som trumfer. Regnskabet blev skrevet med kridt på loftsbjælkerne. Familielivet var muntret og harmonisk, barndomshjemmet stod for far i minderne som et godt og dejligt sted. I min barndom spadserede vi på manden sommersøndag derud for at drikke kaffe i haven. Hos den daværende ejer møller Andresen kunne man for billige penge få kaffe på kanden, og mor havde selv fine kager fra bager Skyttegaard med i kurven til 5 penning stykket.

Efter konfirmationen kom min far i lære hos storkøbmanden N. C. Nielsen, som ejede den gamle købmandsgård i Ramsherred lige over for Store Pottergade. Det var dennes far, købmand Jens H. Nielsen, der i 1856 byggede det store 4-etagers pakhuis ved gangen ned til H. P. Hanssensgade, som nu er revet ned. Læretiden varede fem år, og det var et hundeliv med en arbejdsdag fra klokken 5 morgen til 10 aften. Også om søndagen holdtes butikken åben undtagen i kirketiden formiddag og eftermiddag, og det var læredrengenes arbejde at passe den. Den første time om hverdagen gik med at rense flasker og klistre store og små poser af

*Andreas Lehmann,
skræddermester.
Foto ca. 1870.*

karduspapir til dagens salg, og så gik det i spring bag disken og på lageret i det store pakhuis samt med udbringning af varer, indtil chefen drejede nøglen om i butiksdøren kl. 10. Kost og logi fik personalet dengang hos arbejdsgiveren, og de unge mennesker blev behandlet med strenghed. »Her spises alting med«, var en af fars madmors skrappe replikker, når det kneb med at få hendes udpinte middagsmad ned, en glose, som en sjældnen gang også lød ved det Lorenzenske bord, f. eks. når vi børn ikke brød os om den sønderjyske specialitet sortsuppe. Den blev kogt på grisetæer, og så kom der griseblod i den samt gryn og lidt eddike. Det var en af fars livretter, men for os børn absolut ingen delikatesse.

Efter endt læretid omkring 1869 fik far en plads i det ansete handels-hus Maack i Flensborg, hvor han i løbet af nogle år avancerede til bogholder, og i 1876 forlovede han sig med min mor Nicoline Lehmann, født 17. marts 1853 som datter af skræddermester Andreas Lehmann og hustru Doris Lehmann, født Thams. Hun var født 18. oktober 1825 i Flensborg, mens bedstefar Lehmann var født i Neu Strelitz i Mecklenburg 5. oktober 1817. Omkring 1835–36 kom han vandrende som fattig skræddersvend til Flensborg, hvor han fandt arbejde, og engang i midten af fyr-

terne etablerede han sig som skræddermester. Han var meget dygtig i sit fag og oparbejdede en stor forretning med tyve svende på værkstedet. Håndværk havde dengang, som et tysk ordsprog siger, »goldenen Boden«, og han blev med flid og sparsommelighed og en klog og dygtig kones hjælp en holden mand. Min bedstemor har jeg ikke kendt, hun døde et år efter min fødsel i 1892, men min mor fortalte så meget om bedste og fremhævede navnlig hendes strålende livsmod og gode humør, som gav sig udslag i mange morsomme talemåder og fyndord, alle på plattysk og iblandt mange danske udtryk. Her er nogle eksempler:

»Dat passt wie Pingsten up en Sondag«.

»Binnen und butten, man schal nicht rutten!« (Inde og ude, man skal ikke rutte).

»De Fru kann mehr ut de Kökendör rutdragen, as de Mann rinföhrt!« (Konen kan trække mere ud ad Køkkendøren end Manden kører ind).

»Spor watt, hett wat; fret op, hett nimmer nix!« (Hvem der sparer noget har noget. Hvem der æder op har aldrig noget).

»Man mutt doch sin Saken hollen, dor is keen un gewen een nüel!« (Man skal da holde sine Sager pæn; der er ingen som giver een nye).

»Dor giet de stakkels Mamsell Petersen. De süht man bleekfiestig ut!« (Der gaar den stakkels Mamsel Petersen. Hun ser noget blegfiset ud).

Om ting der ærgrede hende sa' hun:

»Ich bin dor so möd up, as de Katt uppe Semp.« (Jeg er saa træt af det som Katten af Sennep).

Var børnene kræsne, kom det kort:

»Putz man weg, morgen wardt suur!« (Spis væk, i morgen er det surt).

Næsvise spørgsmål som: »Hvad skal vi ha' til middag« besvarede hun med:

»Muummanns Näsen un stötte Glas!« (Knuste glas).

Om folk der pralede sa' hun:

»Dick-doon is min Leben, Broder, lehn mi en Sößling!« (Brovten er mit Liv, Broder laan mig en Skilling).

Overivrige folk fik denne dom:

»He dreiht sick as en Luus umme Teerquast!« (Tjærekest), og om et uordentlig hus med en sjusket kone sa' hun sarkastisk:

»Allns in Ordnung – Nachtpott int Etenschapp!« (Alt i Orden – Natpotten i Madskabet).

Großmutter Lehmann var i besiddelse af et sundt livssyn, ubestridelig en personlighed, som tog fat på livets problemer med begge næver og frisk mod. Både hun og hendes husbond var meget religiøse, men ingenlunde verdensforsagende, og da deres syv døtre blev voksne og nogle af dem forlovede og gifte, blev der i hjemmet fejret mange muntre familiefester med sang og klang og gildesborde med god mad fra skrædderma-

dammens fortræffelige køkken. Musikken var dengang for 100 år siden håndværkerstandens første møde med kulturen og et klaver et statussymbol, så min bedstemor var meget stolt, da de fik råd til at anskaffe »dat Instrument«, som hun kaldte det. Alle hendes piger lærte at spille på det, selvfølgelig ikke lige godt alle syv, men min mor var meget musikalsk og havde en god sangstemme, så hun mindedes altid de glade fester og sammenkomster i hendes barndomshjem i Flensborg med stor glæde. Sangrepertoiret var jo i reglen tyske volkslieder som »Ich weiß nicht was soll es bedeuten, daß ich so traurig bin« – »Heidenröslein«, »Am Brunnen vor dem Tore« o.m.a., men da nogle af svigersønnerne og vennerne var fra Nordslesvig, blev der også sunget danske sange, »Sig mig lille Karen«, »Det var en Lørdag Aften« o.l.

Ved mindre gilder blev der serveret te med en akvavit til maden og bagefter endnu et glas punch. Øl var endnu ikke kommet på mode i byerne, men ved højtidelige lejligheder kom der også vin på bordet, og efter taflet fik ungdommen sig en lille svingom. Der blev holdt skåltaler i prosa og på vers på begge sprog, ofte anbragt i »Rundgesänge«, hvoraf én af de danske var den gamle: »Og dette skal være vort Venskabs Skaal – Hurra!« Hjemmet, hvor manden var tysker og konen barn af en gammel dansksindet Flensborg-familie, var altså et sted, hvor de to kulturer mødtes på en smuk og harmonisk måde. Gamle og unge hyggede sig sammen i fest og glæde, og man sukker med den tyske digter August Kopisch: »Ach, daß es doch wie damals wäre! Doch kommt die schöne Zeit nie wieder her!«.

I begyndelsen af firserne var min bedstefar legemligt opslidt, men da havde de sparet så meget sammen til deres alderdom, at de kunne afhænde forretningen og deres ejendom på Holmen, og nyde deres otium i en pæn lejlighed i Storegade som rentiers. Tiderne var stabile og inflation et ukendt begreb, så en renteindtægt på 3½–4½ pct. af kapitalen gav dem tilstrækkelig til en betryggende tilværelse i deres livsaften. Bedstemor døde 1892, men bedstefar levede til 1912 og blev 95, plejet af sin ældste datter, som var ugift. Deres ledetråd gennem livet fandt de i Prædikerens Bog kapitel 3, vers 22. »Saaledes saa jeg, at intet er bedre for Mennesket end at glæde sig ved sin Gerning, thi det er hans Del. Thi hvordan bringe ham saa vidt, at han kan se, hvad der kommer efter hans Død«.

*

Mine forældre havde lært hinanden at kende på etablisementet »Concordia«, hvor sangforeningen »Die Liedertafel« arrangerede koncerter med påfølgende bal, og hvor min mor flere gange havde sunget sole, fortrinsvis Schuberts Lieder, bl. a. »Die schöne Müllerin«, og Mendelsohns sange. Efter at fatter Lehmann ganske sikkert har indhentet oplysninger

om min fars moralske habitus og dygtighed som bogholder hos hans chef grosserer Maack, fik han da heller ikke et afslag, da han anholdt om datteren Nikolines hånd, og de to blev viet den 21. marts 1877 i Skt. Nikolaj kirken, hvor bruden også var døbt og konfirmeret. Efter en munter bryllupsfest med mange gæster på »Bellevue«, drog de nygifte til Aabenraa, hvor de i vognmand A. P. Schlaikiers ejendom på Søndertorv nr. 194 – nu Søndergade 14 – startede en blandet kolonialvarehandel med hovedsagelig landboere som kunder. Mor fik et godt udstyr med hjemmefra med meget smukke mahognimøbler til »den pæne stue«, som efter datidens skik kun blev brugt om søndagen og ved festlige lejligheder i jævne borgerkredse. Pragtstykkerne, som mor var særlig stolt af, så længe hun levede – hun blev 94 – var »der Silberschrank« til sølvtøj, de pæne glas og porcelæn, og et stort spejl, som nåede helt til loftet fra en konsol med hvid marmorplade. På skabet var der fint billedskærerarbejde, druer og andre frugter. Sofa og stole betrukket med rødt plyds havde svejfede ben ligesom udtræksbordet, som med tre indlægsplader på 50–60 cm bredde havde plads til den efterhånden talrige familie med 7 børn og endda til 2–3 gæster ved eventuelle festlige lejligheder. I den højre side af onkel Schlaikiers ejendom (han var min fars fætter) var indkørslen til gårdspladsen, hvor bønderne spændte fra. Langs med indkørslen lå butikken, hvor far regerede mellem sine blandede varer lige fra grøn sæbe og saltede sild til hele sukkertoppe samt brændevin og Jamaicarom fra fad, snapsen til kun 25 penning for en trepægleflaske. Fra butikken kom man gennem en dør ind på mors domæne – skænkestuen – hvor kunderne kunne få datidens »læskedrikke«, f. eks. en lille te- eller kaffepunch for én groschen, med brændevinsflasken på bordet til fri afbenyttelse efter behag, eller en romtoddy, som var lidt dyrere. Ved en god handel blev der også serveret gratis middagsmad, men en handels godhed var set fra købmandens side ofte meget relativ. Han fik nemlig sjældent kontanter fra bønderne for sine varer, men måtte aftage deres produkter – smør og æg – som hel eller delvis betaling og kvaliteten var ofte meget ringe. Æg fra skjulte reder på høloftet og loen blev flittigt blandet med de nylagte, ligesom smørrets kvalitet var meget forskelligt og ikke altid afregningen værd. Far var af natur både meget godtroende og tillidsfuld over for sine medmennesker, og han har nok haft mange skuffelser og vanskeligheder at kæmpe med, da han på bar bund skulle oparbejde en ny forretning i en branche, hvor konkurrencen med drevne, dygtige folk i de mange gamle købmandsgårde var hård. Men de unge købmandsfolk Lorenzen var optimister og købte efter 2–3 års forløb ejendommen Søndertorv nr. 198 – i dag Søndergade nr. 18 –, hvortil de flyttede forretningen. Denne ejendom havde i gamle dage været en gæstgivergård, fint beliggende lige op ad byens store og smukke postgård, som blev bygget i 1758. Mange af postdilignens pas-

Søndertorv 18, Åbenrå. Fr. Lorenzens barndomshjem. Stueetagen er nu ombygget.

sagerer har nok spist og overnattet her. Forhuset var som Schlaikiers ejendom indrettet med en indkørsel; butikken og skænkestuen forneden og beboelseslejlighed ovenpå, men i sidebygningen i gården var der tre små toværelses lejligheder til udlejning, og i forlængelse heraf var der et gammelt bulhus med vaskerum og to lagerrum, hvor far indrettede en lille eddike og sennepsfabrik. Oven over disse var der kun et stort rum med en lille forstue i hele bulhusets længde, som nok i gæstgivergårdens tid har været fest- og forsamlingsal. I min barndom var her et snedkerværksted. For enden af gårdspladsen lå der en stor lade med stald og vognport, og jeg husker endnu et kobbermonogram på porten med Frederik VII.s navnetræk. Det kunne tyde på, at porten på store rejsedage f. eks. ved højtid, også har været benyttet af postdiligerne.

Dette sted, som var bygget engang i begyndelsen af det attende århundrede, blev altså mit barndomshjem. Ifølge en »Geburtsurkunde« i folioformat, udstedt og bekræftet af en embedsmand »im Standesamt zu Apenrade«, gjorde jeg min entré i denne muntre verden den 29. april 1891 »Morgens Sechs und ein Viertel Uhr«. Jeg har tit moret mig over denne pernittengrynske preussiske grundighed med angivelsen af det nøjagtige klokkeslet for min fødsel. Igennem et langt liv har jeg fortsat med at være morgenmand uden hang til morgengnavenhed. Allerede den 10. maj 1891 blev jeg døbt i Skt. Nikolaj kirke og fik navnet Friedrich Christian Marius Lorenzen. Efter mig kom der endnu en lillebror i 1895,

og vi var i alt en søskendeflok på syv – to piger og fem drenge. En tredje søster døde i begyndelsen af halvfemserne 12 år gammel. Da jeg var nummer syv i rækken, kaldte man mig Frederik VII, og det gjorde kammerater og venner også senere i livet. Vi var en munter flok, og holdt som vor mor meget af at synge. Da hun kun havde talt plattysk hjemme i Flensborg, blev vort modersmål også tysk, dog ikke plattysk, og i daglig tale brugte mor mange danske udtryk dog ganske ubevidst, som kaffe-grums, mas, vrøvl, prås, slubbet, grisebas, stakkel, sanse og sysle og mange andre ligesom Großmutter Lehmanns morsomme talemåder og fyndord, som foran citeret, var gået i arv til hende.

Min fars evner som købmand var ret begrænsede. Han manglede i høj grad menneskekundskab og var alt for eftergivende og gavmild over for kunderne med for eksempel som nævnt gratis middagsmad til kunder og bumbum (bolscher) til børn, også når de kun kom for at købe én liter petroleum. Den slags flotheder øgede ikke fortjenesten på de i forvejen billige varer, og da han så efter ca. 15 års virksomhed som købmand kom i den pinlige situation at måtte indfri betydelige kautionsforpligtelser, som han i sin tillidsfuldhed havde påtaget sig over for en slægtning og en forretningsven i byen, ramlede grundlaget for Lorenzens blandede landhandel med kolonialvarer, som han derefter måtte opgive. Men var han svag som købmand, havde han sin styrke i bogholderiet, og han fik straks på den konto en plads som bogholder i Voetmanns store trælasthandel, hvis kontorer lå i Ramsherred. På det tidspunkt var der mange munde at mætte i den store familie med syv børn, og bogholdergagen har næppe dækket behovet, selv om en snes æg dengang kun kostede fra 80 penning til en mark og en liter mælk ved stalddøren hos bybønderne Boyskov og Paul Schröder, som boede i nabolaget, kunne købes for 8–10 penning. De holdt gerne 2–3 køer og 1 hest, og deres enge og markjorder lå »aa æ Mæsk« vest og syd for Sønderport. Mor begyndte da resolut et lille pensionat for en 3–4 hos os boende mennesker, og det blev hun ved med til efter min konfirmation 1906. Hos sin dygtige mor havde hun lært den ædle kogekunst til bunds, og hun var i det hele taget som husmor det, man i dag ville kalde en superkone, der satte en ære i at holde sit hus »pückerfein« og sine børn net og ordentlig i klæderne. Til det formål kom hvert år hjemmets faste sypige mutter Fränzel en måneds tid før pinse i flere dage, ja, op til en hel uge, og syede pinsestadsen. Så længe lillebror Erik og jeg endnu ikke gik i skole, fik vi altid tøj af fars gamle, vendte bukser og jakker, som forinden blev grundig vasket i kvillajabark. Sypigens løn var i halvfemserne én mark om dagen plus fuld kost, og der blev altid kogt særligt godt de dage, hun var i huset.

Som nævnt havde min mor pensionærer, og i to vintre var det elever fra den tyske landbrugsskole. Vi kaldte dem »Aggerstudenter« og de gik

»nach Burschenart« med grønne tyske studenterhuer, og nogle af dem fulgte også tyske studenterskikke og røg lang pibe, som nåede helt til gulvet. Når de samledes på deres knejpe sang de tyske studentersange f. eks. »O, alte Burschenherrlichkeit, wohin bist du entschwunden«, »Gaudemus igitur« i en tysk version, de fleste med sønderjysk accent. Vi havde i de to vintre fire af disse »Aggerstudenter« boende hos os; de tre var sønner af hjemmetyske gårdejere på Als og Sundeved, men den fjerde var fra et kernedansk hjem, og det var den brave danske, senere gårdejer Hans Eriksen fra Almsted på Als. Over for sine kammerater lagde han aldrig skjul på sit danske sindelag, hvilket af og til indbragte ham en endefuldfuld af de andre, selvfølgelig kun for sjov, og jeg kan endnu høre Hans Eriksen på sit klingende alsiske mål råbe: »Hold da no op – no skal I væ aartig!« Hans var dengang kun 18–19 år, og han skulle det andet år, han var på skolen, holde et foredrag over gødning af havren (Die Düngerung des Hafers). Jeg var rykket op i første klasse i skolen og dygtig til tysk, så han gav mig sit manuskript til gennemsyn, inden han skulle bestå denne prøve (eller prøvelse).

Engang i halvtredsernes begyndelse besøgte Hans Eriksen os i vort hjem i Svendborg, og jeg spurgte ham da, hvorfor han egentlig havde tilbragt to vintre på den fortyskningsanstalt i Aabenraa. Han svarede da, at hans far havde ment, at for at dygtiggøre sig til kampen mod tyskheden i Sønderjylland, måtte de unge dansksindede beherske det tyske sprog fuldkomment, og det kunne han jo lære på den tyske landbrugsskole.

*

Fra vore vinduer havde vi et godt overblik over gaden og Torvet, hvor der immer skete noget, som var interessant i barneøjne. I mørke augustaftener gik børnene op og ned ad gaden og omkring det egetræ, der kaldtes »Friedenseiche« (tyskerne havde plantet det i 1871 efter sejren over Frankrig) med deres tændte lanterner og sang: »Laterne, Laterne, die Sonne, Mond und Sterne, brenn aus mein Licht, brenn aus mein Licht, aber meine liebe Laterne nicht!« Det sidste skete dog engang for mig.

Og så var der jo de mange køretøjer fra landet, som spændte fra i de to gæstgivergårde og købmandsgårde omkring os, der var fire i alt i nabolaget. Køretøjerne var for det meste flade fjedervogne med ca. 35 cm høje sidefjæl, på hvis kanter en løs agestol var anbragt til kusk og passagerer. På markedsdage var der tit bundet en hest til bagsmækken. Vor nærmeste nabo var gæstgiver Sønnichsen, i hvis gård der jævnlig handlede med heste, som vor gode ven, gårdskarlen Jes Christensen, fremførte i trav op og ned ad indkørslen mellem vore huse. Han var ungkarl, gik altid med guldbryller og holdt ridehest, en pæn, men lidt nervøs hoppe, som hvert andet eller tredje år skænkede ham et dejligt føl. På dens ryg

vandt han i årenes løb mange præmier ved ringriderfesten, men til vor sorg aldrig kongeværdigheden. Når det var hans tur til at galopere efter ringen, snakkede han gerne først beroligende til hesten: »Sinne, sinne Midde – bare sinne – saa ska vi nok tej æ Ring!«. En af de første vogne, der rumlede over Torvet om morgenen, var gerne onkel Schlaikiers. Han hed i folkemunde aldrig andet end »æ Flensborre Fohrmand«. I en mægtig stor vogn, som fra bukken til bagsmækken helt var dækket med sejldug spændt over halvrunde buer, kørte han fragtgods fra Aabenraa til Flensborg og vice versa. Denne vogn var fast parkeret på Nyvej, hvor åen langs med Outzens Plads under jernbanebroen løb ud i fjorden ved fiskernes gamle bådeplads. På en mindre vogn fordelte han godset fra den store over hele byen og samlede samtidig nyt til den næste tur. For 4–5 groschen tog han også enkelte passagerer og deres bagage med til Flensborg. De ca. 30 km ad Chausséen varede 6–7 timer. Det var lidt af en tortur, som mine ældre brødre, der havde lærepladser i Flensborg, har prøvet adskillige gange. En morsom mand, vi jævnlig hørte og så, var byens hjemmeslagter og natvægter Schubert. Men en embedskasket på hovedet og en klokke i hånden gik hans lille, runde person vuggende på sine korte ben gennem byens gader og forkyndte kommunale meddelelser som: »Heute Nachmittag von zwei Uhr an steht das Springwasser!« Eller han gik i reklamens tjeneste og råbte efter en kraftig ringning med klokken: »Ein fettes Pferd ist geschlachtet bei Roßschlachter Marquardt in der Neuenstraße.« Den dansksindede hesteslagter Rosenvold satte altid sine »fede heste« i Hejmdal. Prisen på hestekød var 20–25 penning pr. pund. Efter genforeningen råbte Schuberts efterfølger med klokken på klingende Åbenråsk: »Æ Springvand stæ still fra æ Klok jenn!« og »I Ettemirra æ Klok to sejle æ Dampe (navnet glemt) te Lønsemaj aa tebagh æ Klok sju!«; hvor var det hyggelige tider!

En anden markant skikkelse i gadebilledet var bybonden, bødkermeister og brandmajor Paul Schröder ved æ Synneport. Når han, iført sin flotte uniform og med sit store, velplejede, flagrende tveskæg, ilede over Søndertorv og op ad Fiskergade, så vidste vi drenge, at der på brandkorpsets øvelsesplads ned »aa æ Maj« skulle ske noget. Det var da også altid spændende at se vore dygtige, frivillige brandmænd tumle med sprøjter, slanger og stiger under Paul Schröders myndige ledelse. Han kommanderede altid på tysk, men det hændte tit, at naturen gik over optugtelsen og en befaling eller en advarsel slap ud på sønderjysk. Det var dog ikke ham, men en gammel kollega i Haderslev, der ved en brandøvelse sagde: »Wenn æ seje, kehrt um,« saa skal I oll staa me æ – – – te æ Rajhuus!« Efter karantænenes oprettelse blev Paul Schröder dens salgschef for gødningshandelen, en stilling han også var meget stolt af. Drilske og vittige medborgere sa' da: »Olt æ Mogh fra æ Karantæne gæ no egjømmel Paul

Schröders Hinne!« (hænder). Nogle påstod, at han selv havde udtalt sig på denne måde, men det passer nok ikke, for han var en forsigtig og ingenlunde ubegavet mand.

En årlig tilbagevendende begivenhed var det store landevejs-cyklevædeløb fra Hamburg til Haderslev. Det fandt sted på sommersøndage med en deltagelse på over hundrede mandlige ryttere, som i spredte grupper i løbet af ca. en halv time passerede Søndertorv. Ved et løb efter år 1900 var der mellem sportsfolkene to damer i takkelige pludderbukser. Det vakte næsten mere opsigt end topløse damer på vore badestrande i dag. Tilskuerne på fortovene grinede og vi hørte dem råbe: »Nej se – se dæ – to Kvindfolk, aa di hæ minsandten kuns Bavs aa!« Dengang var der kun én damemode med hensyn til kjolernes længde, og den var maxi!

En anden begivenhed, som satte sindene i bevægelse i de dage, var da Aabenraa fik sin første bil, hvis ejer var maskinfabrikant Bastiansen på Nr. Chaussé. Når han med høje trut fra hornet tøffede gennem gaderne, stejlede hestene, og folk skyndte sig fra kørebanen i sikkerhed på fortovene. »Davlen i et, sikken en Fart«, eller »Nej, no hær æ alle keen Maghen« hørte man dem sige, og når børnene hørte bilhornet, løb de straks fra deres leg i baggården ud på gaden under råbet: Stræv aa kom, fo no kommer Bastiansen i sit Auto!« Deres far gav udtryk for sin ringeagt for motorcykler med ordene: »Dette nymodens Kram kan man jo ikke stole paa, saa jeg var glad for min gode Cykel!« Det var efter at han på vejen til en byggeplads på landet havde mødt en havareret motorcyklist. Oppe på Store Torv var der hver sommer krammarked – æ Johmærken – med skydetelte, kram- og slikboder og ikke at forglemme »Braunschweiger Honigkuchen«; de gik som varmt brød til tonerne af karruselmusikken i købmand Danielsens gård. Senere blev sommermarkedet afholdt på den nye markedsplads for enden af Store Raadhusgade. Før den blev anlagt, var der hver lørdag formiddag også grisemarked på Store Torv. Der holdt vogn ved vogn af den type, jeg foran har beskrevet, belæsset med kasser med masser af små pattegrise. Deres høje, skingrende hyl lød fra den tidlige morgen over pladsen, og duften fra deres ekskrementer fyldte luften, men der var ingen, der klagede over støjplagen eller luftforureningen, som jo også forsvandt kl. et. Da skulle torvet være ryddet. For at drille bønderne på grisemarkedet sang gadedrengene: »Bønde fra æ Laen med Katforstaen, komme te Affenraa aa køf en Skraa, køe saa te Løjt aa køf en Fløjt!« På Storetorv holdt kejser Wilhelm II's bror storadmiral prinz Heinrich af Preussen med sin stab højt til hest militærparade under de hyppige landingsmanøvrer, i hvilken mandskabet på 4–5 store på Reden opankrede panserkrigsskibe deltog. Til tonerne af fejende tysk militærmusik defilerede i strakt parademarch marinesoldater og infanterister fra landsdelens garnisoner forbi de høje herrer, efter anstrengende og meget

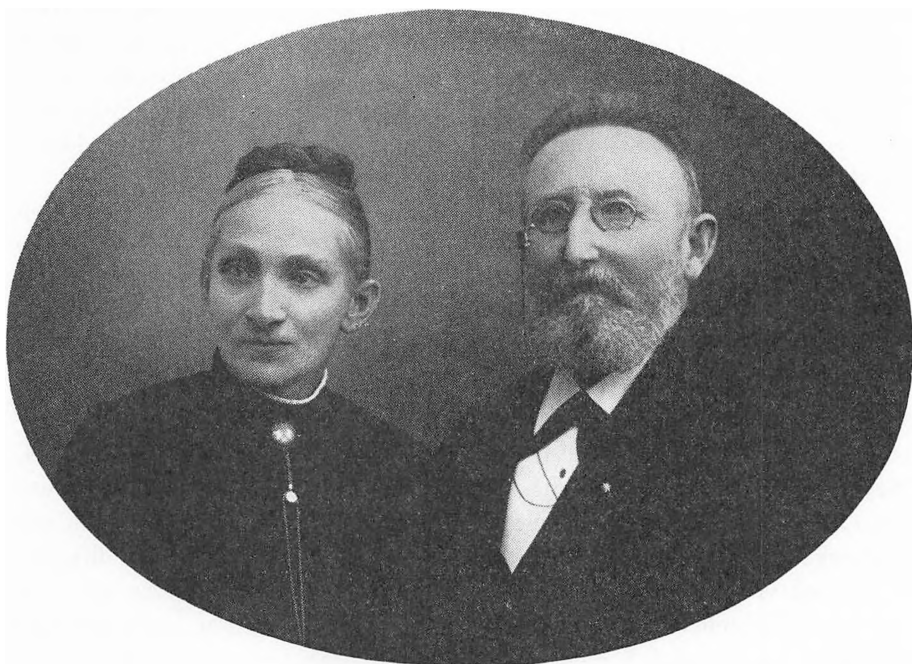
realistiske øvelser i terrænet mellem Aabenraa og Haderslev. Landsoldaterne var indkvarteret hos byens borgere, og klokken ti aften lød tappengstreg fra torvene.

Det var jo i de åringer, Tyskland var i gang med opbygningen af sin vældige krigsmaskine, og kejser Wilhelm holdt sine brandtaler, som gav genlyd over hele verden som slagord som: »Deutschlands Zukunft liegt auf dem Wasser (Meere)!« og det truende: »Die Säbel geschliffen, das Pulver trocken, die Bücksenhähne gespannt und – die Schwarzseher verbannt.« Sortseerne i hans rige var førerne af det stadig voksende tyske socialdemokrati, og i skolerne indprentede vore lærere, hvoraf enkelte var skrappe chauvinister, os med ildhu disse og mange andre »machtvollen Kaiserworte.« Det var også på den tid, at kejserens hofpræst i Berlin, Sr. Hochwürden Doktor Dryander fra prædikestolen udtalte de bevingede ord: »Der Pessimist ist der einzige Mist nach dem nichts wächst!« Som herren var, så fulgte ham hans svende!

Kejserkulten i datidens Tyskland! Ja, mit første møde med den havde jeg oppe i Persillegade, hvor i byens børneasyl to fromme diakonisser fra Flensborg tog sig af en større flok små åbenråske menneskespirer, hvoraf de fleste kun talte dansk. Jeg var fyldt 5 år, men min yngste bror var kun $\frac{1}{2}$ og de tre andre hjemmeværende søskende 7, 12 og 14 år, så jeg tullede rundt og kedede mig i dette selskab; jeg fik derfor lov til »at komme i skole« i asylet, hvor den ene af søstrene var min moster, vor elskede tante Rikke. Her blev kejserens fødselsdag den 27. januar fejret med maner. Vi sang:

»Der Kaiser ist ein liber Mann,
er wohnt in Berlin,
und wär' es nicht so weit von hier,
dann ging' ich heut' noch hin.«

Og så vankede der saftevand og kager, og vi marcherede rundt i skolestuen og sang: »Wer vill unter die Soldaten, der muss haben ein Gewehr; das muss er mit Pulver laden und mit einer Kugel schwer.« Vore træsko-tramp og hurraråb har sikkert kunne høres af de gamle på den Gyntherothske Stiftelse, som lå lige ved siden af asylet. Året efter begyndte jeg min niårige skolegang i drengborgerskolens 7. klasse. Ja, æres den som æres bør, i tyske skoler gik man nemlig fra 7. til 6. til 5. osv. indtil man nåede målet – »das Ziel der Schule« – i 1. klasse. Her måtte jeg tygge drøv på det meste af pensumet i 3 år, for konfirmationsalderen var 15 år. I 7. klasse blev »Seine Majestäts Geburtstag« fejret omtrent som i asylet, men uden saftevand og kager. Til gengæld fik vi fri allerede kl. halvti, og det var nu liså glant. Fra 5. klasse og opad foregik højtideligheden på denne store dag år efter år efter samme ritual: Det begyndte

Bogholder Erich Lorenzen og hustru Nicoline Lorenzen, f. Lehmann. Foto ca. 1905.

med salmen »Vater kröne Du mit Segen unseren König und sein Haus«, hvor alle syv vers er en lang forbøn for kongen og hans familie, og derefter fik vi gerne en beskrivelse af kejseren og alle hans gerninger og alt hans væsen som »Landesvater, Regent, oberster Kriegsherr og Friedensfürst« spækket med høje lovprisninger. I 1. klasse understregede skolens rektor Asmus Christiansen, en glødende patriot som vi kaldte Schoster, fordi han var søn af en skomager, altid kejserens kloge udenrigspolitik og betydningen af hans pompøse taler og mange rejser til udlandet, som efter »Schosters« mening var særlig fredsbevarende. Som afslutning sang vi så en stribe tyske fædrelandssange, hvor »Heil Dir im Siegerkranz« gerne satte punktum for denne »Feierstunde« med påfølgende fridag.

På vejen hjem kunne vi drenge fra den søndre bydel lige nå at overvære krigerforeningens opstilling og indmarch i Skt. Nikolaj kirken, hvor der kl. 10 var tysk festgudstjeneste. På de forsamlede krigeres venstre fløj stod vor gode ven Meyenberg Dadderada omme fra arbejds huset, en fortrukken forhenværende preussisk underofficer, som vi drillede og holdt sjov med, når han kanonfuld og kommanderende trak sin »bjørn« gennem gaderne. Den dag var han renvasket og vandkæmmet og marcherede stolt med sine soldaterkammerater og »Volksgenossen« under den gamle

major Marinis kommando ind i kirken. Denne lille pæne mand var iført sin gallauniform pyntet »mit Orden und Ehrenzeichen« og han havde selvfølgelig sin officersspikkelhue med særlig lang spids på hovedet og sabel ved sin side. Om aftenen festede Krieger- og andre tyske foreninger på byens fine hoteller til den lyse morgen. Her var Meyenberg Daddera-da dog ikke med.

I modsætning til mine mange kammerater fra dansktalende hjem kom jeg i grunden uden særlig besvær igennem min skoletid, men heller ikke for mig gjorde den preussiske disciplin skolen just tillokkende. Den stillede meget store krav med hensyn til at lære udenad: tyske salmer, mange på op til tolv vers, fædrelands- og andre sange samt alenlange digte af de tyske klassikere, fortrinsvis Schiller, Rückert, Ernst Moritz Arndt, Max von Schenkendorf og Theodor Körner, af de tre sidstnævnte næsten alle højpatristiske digte fra Befrielseskrigen mod Napoleon 1813–14. Schenkendorfs »Muttersprache, Mutterlaut wie so wonnesam, so traut« og »Freiheit die ich meine, die mein Herz erfüllt« fandt næppe genklang i danske barnehjerner, navnlig når spanskrøret blev taget så hårdhændet i brug på vor strambuks, som i 5. klasse hos den frygtede lærer Schwien, en skrap holstener, der som pædagog var hård og brutal, men samtidig drivende sentimental, for eksempel når han i sangtimen »sjælede« på sin violin, når vi sang »In einem kühlen Grunde, da geht ein Mühlenrad« eller »Goldne Abendsonne, wie bist du so-o schön, nie kann ohne Wonne deinen Glanz ich seh'n!« Han tålte ingen hakken ved overhøringen, men forlangte korrekt gengivelse af både bibelhistorie og salmevers, og der var næsten hver morgen efter religionstimen gråd og tændersgnidse under afstraffelsen af en 8–10 smådreng, fordi de ikke kunne deres lektier. Alene af tyske salmer har jeg i skolen måttet lære en tres stykker, men på grund af mit tyske modersmål gik det lettere for mig end for de mange, der kun talte dansk hjemme. Vi var over 70 børn i klasserne, de færreste fra tyske hjem.

Lærer Schwien's diametrale modsætning med hensyn til forståelse af sønderjysk barnesind var vor lærer Peter Clausen i 4. klasse (Lille Peter). Han var Nordslesviger, dansksindet og absolut en dygtig lærer. Hos ham var alt terperi bandlyst, og det var ligefrem en befrielse at komme et helt år under hans venlige varetægt. »Ihr sollt alles nur ganz frei erzählen,« husker jeg, han gang på gang sagde under overhøringen, og jeg kan ikke mindes han nogen sinde brugte spanskrøret, men der kunne godt falde en lussing, når vi lavede kunster i timen. Han var en af de få, der efter genforeningen fortsatte sin lærergerning i Aabenraa. I mit poesialbum skrev han et vers af Goethe: »Liegt dir gestern klar und offen, wirkst du heute kräftig frei, darfst du auf ein Morgen hoffen, das nicht minder glücklich sei!«

Da jeg engang sidst i tyverne traf min gamle lærer uden for hans bolig, fortalte jeg ham, hvad han havde skrevet. Han svarede da, at han aldrig havde tvivlet på vor genforening med Danmark og dermed en lykkelig fremtid også for ham selv. Og så fortalte han om et sammenstød, han engang havde haft med rektor Christiansen på grund af sit danske sindelag. Under en diskussion om det nationale spørgsmål på lærerværelset havde rektor spurgt Clausen om hans mening. I sit gensvar spurgte denne først, om rektor ville love ham, at han ikke ville få ubehageligheder, dersom han besvarede spørgsmålet oprigtig. Det lovede rektor, og lærer Clausen svarede fast: »Herr Rektor, ich bin der bestimmten Meinung, daß Schleswig wieder mit Dänemark vereinigt wird!« Det var alligevel for meget for den iltre, hjemmetyske rektor, fortalte lærer Clausen. Han sprang op fra sin stol og råbte vredt, at det var »unerhört«, og at det var hans pligt at indberette denne udtalelse til de foresatte myndigheder. Men så havde lærer Clausens tilstedeværende kolleger taget affære og gjort rektor opmærksom på hans løfte om frit at måtte udtale sig, så der blev ikke gjort mere ved denne sag. Men hvor må det have været svært for Clausen og hans familie at leve under denne stadige trussel, blot fordi de ikke var tysksindede, men kun loyale tyske statsborgere, som passede deres gerning. Sønnen, folkesange- og folkemindesamleren, Karl Clausen går jo som lærer i faderens fodspor, og det har været mig en stor glæde at lytte til hans interessante udsendelser fra vor hjemstavn i radioen. Og så høre ham snakke uforfalsket Affenraask – ja, det æ køndt, ja, det æ dejle, for vos da! Vore lærere, hvoraf ca. halvdelen var kommet sydfra, var absolut dygtige folk, og det har ikke været en let opgave at bibringe denne brogede, dansksprogede elevskare med 70–80 drenge i hver klasse de nødvendige kundskaber, endsiges lære dem tyske sæder og patriotisk anstand. Allerede i 3. og 2. klasse var der hvert år ikke så få oversiddere, men de, der nåede op i 1. klasse, blev gennemgående nogenlunde godt funderet i de elementære fag tysk og regning. Jeg kan således endnu huske den pythagoræiske læresætning og bevise den, samt gengive en del af Schillers, Rückerts og Chamissos smukke digte, f. eks. »Die Glocke«, »Der Taucher«, »Die Parabel vom Brunnen«, »Aus der Jugendzeit«, »Das Schloß Boncourt«, »Die alte Waschfrau« etc. og er også endnu i stand til at skrive et næsten fejlfrit tysk, så jeg de sidste 6–7 år af mit otium har kunnet dyrke min hobby at smede rim og oversætte danske vers til tysk og omvendt.

I sin iver for at gøre os til gode preussere citerede rektor Christiansen tit brudstykker af Schillers Wilhelm Tell, f. eks. dette:

»Ans Vaterland, ans Teure schließ dich an.
Das halte fest mit deinem ganzen Herzen.

Hier sind die starken Wurzeln deiner Kraft.
Dort in der fremden Welt stehst du allein,
ein schwankend Rohr, dass jeder Sturm zerknickt«.

Dette kraftens ord har mine brødre og jeg lagt os ganske særlig på sinde, dog ikke efter rektors ønske og hensigt, for da vi slap ud af den tyske skole, fandt vi til trods for vort barndomshjems tyske præg og vort tyske modersmål hurtigt ud af, at vor slægt, og dermed også vi, havde stærke rødder (die starken Wurzeln unsrer Kraft) i vor hjemstavns danske folkegrund, og ingen af os blev tysksindet.

Lidt om min nationale udvikling til bevidst dansksindet.

Efter min konfirmation i foråret 1906 kom jeg i lære hos sadelmagermester C. F. Rosenvold i Søndergade nr. 6. Han var dansksindet; i Køllertiden gjorde de tyske myndigheder ham al den fortræd, de kunne, i særlig grad von Køllers emsige håndlanger landråd von Uslar på Brundlund slot i Aabenraa. I hele skoletiden var Rosenvolds yngste søn Thorkild (senere direktør for kornfirmaet A/S Union) og jeg skolekammerater og venner, og jeg kom daglig hos dem. Fra denne periode husker jeg, hvordan landråden ligefrem forfulgte Rosenvold med at udvise hans dygtige danske sadelmagersvende, og derved forvoldte ham stor økonomisk skade; den ramte dobbelt hårdt, da han havde otte børn at forsørge. Unge tyske håndværkssvende stoppede på deres vandring dengang i reglen ved sprogrænsen i Flensborg, så mester Rosenvold stod tit uden arbejdskraft til sin omfattende virksomhed med fremstilling af sele- og ridetøj, kufferter, lædervarer af enhver art samt møbelpolstring. Når en tidsbestemt udvisningsordre var indløbet fra landråden, kom politibetjent Matzen luskende på fristens sidste dag og stod i naboen hestehandler Tøgesens gård bag en pille i porten for at se, om den udviste danske svend var rejst. Rosenvolds værkstedsvinduer vendte ud til naboens gård. Flere gange fik han også bøder, fordi han ved møder på Folkehjem havde sunget forbudte danske sange. Matzen noterede emsig, hvem der havde bragt »das große Vaterland« i fare for eksempel ved at synge »Jeg er en simpel bondemand«. Også ved de danske gudstjenester i vor frimenighedskirke var den nidkære politibetjent til stede i fuld krigsmaling med pikkelhue og sabel. Men Rosenvold lod sig ikke kue, og fik da også omsider lejlighed til at sige landsråd von Uslar tak for den fortræd, han havde gjort ham. Rosenvold havde nemlig under krigen i 1871 været rekrut ved husarerne i Slesvig; men han var sluppet for at komme i felten, da krigen sluttede, inden han var færdig med uddannelsen. Nu var der netop i den for de dansksindede så hårde Køllertid indstiftet en erindringsmedalje til alle dem, som havde været i tysk militærtjeneste under krigen med Frankrig.

Sadelmager C. F. Rosenvold sen. og jun. foran forretningen i Søndergade nr. 6. Foran sadelmagerlærling Fr. Lorenzen. Foto 1909.

Ordenen var en rund gul messingplade på størrelse med en voksen sølv-femkrone, og den blev af folk aldrig kaldt andet end »Citronorden«. Den kunne fås efter ansøgning til landrådskontoret og blev overrakt af von Uslar him self. Det kunne Rosenvold ikke stå for; han samlede sine militærpapirer og sendte disse med en ansøgning til kontoret på Brundlund slot, ansøgningen kunne ikke afvises. Da han et stykke tid efter havde modtaget medaljen stod der om aftenen følgende meddelelse i »Hejmdal«: »Hr. Sadelmagermstr. C. F. Rosenvold i Aabenraa, som i den senere Tid har faaet flere danske Svende udvist, er i Dag blevet dekoreret af Hr. Landraad von Uslar med Erindringsmedaljen for tysk Militærtjeneste under Krigen 1870–71«. Det har nok været en besk pille at sluge for landråden, Rosenvold og hans danske venner morede sig kongeligt!

I national henseende havde mine forældre altid været neutrale, da min far arbejdede i firmaer som bogholder, hvis indehavere var tysksindede. Hjemmets avis var »Apenrader Tageblatt« i hvis spalter redaktør Janecke pjattede imod »Die dänische Irredenta«. Vi holdt bladet for de lokale nyheders og offentlige bekendtgørelses skyld, og hvad der ellers skete i verden.

I Rosenvolds familie, hvor jeg fik kost og logi i min læretid, holdt de »Hejmdal«, som jeg snart læste daglig med stor interesse, og jeg opdagede hurtigt, hvor uvederhæftig fortøysningsarbejdet i skolen og pressen var (historieforfalskningen). H. P. Hanssens og redaktør Lebecks artikler, hvori de skildrede tyskernes chikaner og hårde behandling af den dansk-sindede befolkning, vakte min retfærdighedssans og lidt efter lidt også en inderlig modvilje mod tyskernes magtbrynde og tvang. Det var også i de år den tyske forfatter og journalist Erich Schlaikier i »Hejmdals« spalter drog i ledning mod von Køller og hans kumpaner i deres snavsede kamp mod alt, hvad der var dansk i vor hjemstavn. Han var søn af fars fætter, den før omtalte flensborger fragtmand A. P. Schlaikier på Søndertorv, og han kom ofte på besøg i sin barndoms by. Han boede ellers i Berlin. Med H. P. Hanssen stod han på en meget venskabelig fod og han skrev jævnlig harmdirrende artikler i »Hejmdal« mod den tyske administration i Sønderjylland, mod dens voldspolitik, dens sprogtvang og hele dens meningsløse undertrykkelsessystem. At jeg blev en smule stolt over vor tyske slægtninges retsind og modige optræden er vel forståeligt. Hans slående argumenter satte yderligere skub i min udvikling. Familien Rosenvold inviterede mig med til Selskabelig Forenings møder på Folkehjem, hvor vi hørte gode foredrag, og hvor vi sang vore dejlige danske sange af den blå sangbog; med begejstring tog jeg del i alle politiske møder, hvor vore repræsentanter i den tyske rigsdag og den preussiske landdag, H. P. Hanssen og Nis Nissen i den gamle pavillon i Folkehjems have med klare jævne ord gjorde rede for deres arbejde i Berlin for vor retfærdige sag.

Da brødrene Jep og Holger Fink kom til byen i 1907 og startede deres forretning i ejendommen på Klinkbjerg, Jep som arkitekt og bygmester og Holger som købmand med byggematerialer, kom der også gang i det danske ungdomsarbejde. De stiftede Aabenraas første danske gymnastikforening, og ikke nok med det, de stillede også en gymnastiksal med redskaber til dens rådighed i en stor lade på ejendommen. Den senere bankdirektør Johs. Clausen i Gram, konsul Kresten Hansen på Cimbria og jeg var med vore 16 år foreningens yngste medlemmer. Vi tog med liv og lyst del i de ugentlige øvelser i Lings svenske gymnastik. Vore lærere var to af Jep Finks stovte danske tømrersvende, som havde fået deres uddannelse på Vallekilde højskoles gymnastikkursus, og vi blev under deres ledelse så

dygtige, at vi kunne deltage i et stort gymnastikstævne i Graasten i sommeren 1908. Vor leder, tømrer Kristoffersen, havde hele vinteren trænet os med nogle nye øvelser, som ikke før var set i Nordslesvig, og dommerne kom til det resultat, at Åbenråerne var det bedste hold på stævnet, så vor glæde og stolthed var stor. Jeg husker, at vi med vor garderhøje fløjmand Jep Fink i spidsen marcherede ind syngende »Vi fik ej under Tidernes Tryk«, den sang som Chr. Hostrup havde digtet til indvielsen af øvelseshuset i Vallekilde. Vor opvisning foregik med fart og appel, og tilskuernes kraftige bifald har nok været fortjent. Journalist Jens N. Jensen, som det år begyndte sin løbebane i den sønderjyske presses tjeneste på »Hejmdal«, holdt ved mødet efter opvisningerne en god tale om kulturens og idrættens betydning for den opvoksende ungdom i vor hjemstavn, og om aftenen kørte vi hjem med »æ Kleinbahn«. Turen varede omtrent tre timer, men vi kedede os ikke, for alle var glade over det strålende resultat og tiden gik alt for hurtigt med sang og lystighed i et broderligt fællesskab, hvor de to brødre Jep og Holger Fink sikkert var de gladeste af os alle, og det havde de også grund til at være! I øvrigt førte vor succes i Gråsten til, at vort hold blev inviteret til at give opvisning i Genner forsamlingshus. Den forløb også godt, og ved vore venlige værter fortrinlige medbragte madkurve, havde vi om aftenen et fornøjeligt samvær med taler, sange af »den blå« og til slut en lille svingom, hvor nye venskaber blev knyttet.

I de fire år min læretid varede, kom jeg sammen med andre unge ret ofte i arkitekt Finks hyggelige hjem, hvor hans venlige unge fru Esther – højskoleforstander Triers datter fra Vallekilde – lærte os nye sange af højskolesangbogen og den lille røde »Syng dig glad«. Eller også læste fader Jep op af en bog og sang solo til fruens akkompagnement. Det var stunder, vi unge havde megen glæde af. Først på året 1910 fik jeg lov til at optræde ved landboforeningen »Fremad«s vinterfests diletantforestilling på Stadtteater. Der opførtes »En Søndag paa Amager«, jeg havde rollen som amagerkarlen Lars. Gamle kaptajn Fischers datter, frk. Anna Fischer, spillede Lisbeths store rolle meget nydeligt og høstede stort bifald både for sin sang og fine spil. Navnet på hendes partner som Jokum har jeg desværre glemt, men han var også fremragende, ligesom den stovte skipper Michelsen blev klaret fint af vor populære vært på Folkehjem Nikolaj Andersen. Ølhandler Tøgesen var god som Lisbeths far, og frøhandler Hans Michelsen og sadelmager C. F. Rosenvold junior vakte megen munterhed i de to komiske roller som den altid grædende Rasmus og den tykke Hans, den rige bonde. Som den tørstige Lars, der »drak som en Børstenbinder« og i visen »Danse hvo, som danse vil« forlangte punch på bordet, må jeg i min rolle heller ikke have været så ringe endda, som jyderne siger. For da vi »skuespillere« efter den sidste optræden sad og

*Landboforeningen Fremads opførelse af
»En Søndag på Amager« – 1910 på Stadttheater i Åbenrå.*

1. række fra venstre: 1. Navnet glemt, 2. Købmand Tyrol, Store Gade, 3. Nikolaj Andersen, Folkehjem, 4. Ølhandler Thøgesen, Bellevue, 5. Sadelmagerlærling Frederik Lorenzen, 6. Direktør Have (Ceres?), 7. Frk. Anna (Lisbeth) Fischer, Slots-gade, 8. Sadelmager C. F. Rosenvold, Sdr. Gade, 9. Frøhandler Hans Michelsen, Ramsherred.

2. række fra venstre: 1. Fru Nikolaj Andersen, Folkehjem, 2. Frk. Wolf, Vejrmøl-

hyggede os ved en kop kaffe, rejste Hans Michelsen sig (han var landboforeningens formand) og overrakte mig med en lille tale en pæn forgyldt slipsnål, en anerkendelse for udførelsen af min rolle, som han fandt, jeg i betragtning af min unge alder – jeg var endnu ikke fyldt 19 – havde klaret pænt. At unge Fidde Lorenzen blev meget lykkelig, behøver jeg vist ikke at understrege. På slipsnålels bagside står indgraveret »Fremad 1910«, og jeg har den endnu.

Frøhandler Hans Michelsen var over hele Nordslesvig også kendt som Åbenrås lokalpoet og komponist. Til stiftelsesfest i »Fremad« skrev han både tekst og melodien, hvoraf jeg husker dette vers:

»Efter Dagens haarde Slid
vi mødes glad ved Aftenstid,

len ved Sønderport, 3. Frk. Junggreen, Nørretorv, 4. Navnet glemt, 5. Frk. Wolf, Sønderport, senere isenkræmmer Lorenz Hansens hustru, 6. Fru ølhandler Thøgesen, Bellevue, 7. Frk. Anette Rosenvold, Søndergade, 8. Fru Axel Hansen (Skifter Andersens datter), 9. Axel Hansen (Jokum), gift med Skifter Andersens datter, 10. Dame fra København; i huset hos kaptajn Fischer (?), navnet glemt, 11. Frk. Inger Rosenvold, senere fru Blume, 12. Manden med stråhatten var fra kongeriget, navnet glemt (på kontoret hos dir. Have i Ceres?).
 3. række fra venstre: 1. Manden med overskæg, navnet glemt, 2. Sminkørmedhjælper. Hos barbermester Wilh. Speckhahn, Storegade.

med Skæmt og lystig Bægerklang
 vi synger nu som Fædre sang:
 Fremad, fremad, Bondemand frem!«

Da kredsbanen til Gråsten blev anlagt og snart var færdig, lavede han til et dyrskue en lang vise mage til den på 27 vers, som står i Hejmdals festskrift til afstemningsdagen den 10. februar 1920. Af dyrskuevisen gik vi drenge længe og sang et par vers, som var særlig aktuelle for den søndre bydel:

»Snart skal en Bane til Felsted gaa,
 saa faar Lorens Hansen den røde Müts paa
 :/: Holladeria holladera :/: ra ra.«

Freund han kan høre paa Fløjtens Hvin,
om de stopper Pølser eller der himler et Svin.
Holladeria osv.

Lorenz Hansen ejede den store købmandsgård ved åen Søndergade 24. Han var svigerfar til dr. Michelsen og manufakturhandler Peter Jessen. Den røde Müts på stationen ved Sønderport fik Gulløwe; han var samtidig restauratør. Freund var byens havnefoged, i sin daglige dont uniformeret med en tysk embedskasket ligesom natvægter Schubert. Freund gjorde ingen kat eller os drenge fortræd, selv om vi langt fra alle under vor leg ved havnen hørte til Vorherres gode børn. »Fløjtens Hvin«, som han i følge visen kunne høre og tyde, kom fra svineslagteriet ved Sønderport. Det blev bygget omtrent samtidig med banen til Gråsten. Til vore legekammerater i Søndergadekvarteret hørte også den i trediverne og under besættelsen så sørgeligt berømte danske nazifører Frits Clausen. Han var søn af brave, meget dansksindede forældre, som boede i et stort flot hus i Skibbrogade; det blev senere købt af dr. Dibbern – ham der altid gik med et stort lufthul i sin hattepuld. Faderen havde ejet den store isenkramforretning på Store Torv, som efter hans død blev overtaget af Jürgen von Bergen, hvis svigerfar var købmand Thomas Ries på Nørretorv – begge tysksindede. Frits Clausen var en venlig og flink dreng, som vi alle kunne lide, men som enebarn af meget velhavende forældre var han ikke så lidt forkælet. Under et feriebesøg i Åbenrå i 1930'erne mødte jeg ham en dag tilfældigt i Nygade, hvor han kom kørende i sin bil. Da han så mig, standsede han, og da vi havde hilst hjertelig på hinanden som gamle barndomskammerater sagde han: »Fidde do skuld' meld dæ ind i mit Parti, æ troe, det er nowe for dæ!« Jeg henviste da til Hitlers tvangsregime »im großen Vaterland«, hans voldsomme militære oprustning og forfølgelse af jøderne, som sikkert ville føre til en ny verdenskrig og sluttede med at sige: »Nej Frits, din nazirummel er bestemt int nowe fo mæ eller ande dansk Folk. Hitlers System æ int nowe for vor Mentalitet, fo vi er et frit Folk!« Og så kørte Frits Clausen bedrøvet videre.

*

Mit første møde med dansk litteratur fik jeg gennem salmebogen i fri-menighedskirken med mange salmer af Grundtvig. En anden kilde var »Den blaa sangbog«, som jeg havde liggende på en hylde ved min plads på værkstedet, og da først min interesse for det nationale var vakt, læste jeg hver dag, mens jeg spiste mine frokostklemmer, én, to til tre sange. Særlig interesse havde jeg for Christian Richardts, Carl Plougs og Bjørnsons sange. Jeg trallede ofte på sange som »Løft dit Hoved du raske Gut«, eller »Holder du af mig, holder jeg af dig«. Journalist Jens N.

Jensen, som det år han var på Hejmdal boede hos Rosenvolds, spurgte mig en dag om »Holder du af mig« var min yndlingssang, hvilket jeg ikke kunne benægte, men så spurgte jeg ham, om hans kæreste hed Katrine, for når jeg arbejdede på gårdspladsen, sang Jens jævnlig oppe på sit værelse på 1. sal »Lille Katrine, hvi bær du dit dejlige Haar, som dig om Tindingen slaar, glinsende blødt«. Det fik jeg ingen svar på, men da han et halvt år efter flyttede til »Flensborg Avis«, giftede han sig med en sød, fynsk pige fra Ellinge, som hed Ellen. De to gjorde igennem et langt liv et stort og trofast arbejde i Flensborg i den sydslesvigske sags tjeneste, og jeg har ofte været gæst i deres dejlige hjem i Frederiksdal.

Sprogforeningens almanak med biografier af kendte danske sønderjyder, småfortællinger og ikke at forglemme Nikolaj Andersens herlige skæmtedigte på Sundevedsmål blev mit næste trin på litteraturstigen, og efterhånden som jeg blev mere moden, kom Ingemanns historiske romaner og Svend Tanges »Der stander en Strid« og »Der kæmper et Folk« ind i billedet. Læsningen af disse bøger fuldendte min nationale udvikling. Jeg var blevet bevidst dansk og ønskede ikke at være andet, navnlig da flere af mine ældre søskende var fundet frem til det samme ståsted, så der ikke blev familiestrid af den grund. To af dem, en bror og en søster, havde i 1905 været elever på Vallekilde Højskole, og da de kom hjem, talte vi søskende dansk indbyrdes som noget helt naturligt og lidt efter lidt også med vor far og mor, som slet ikke var kede af, at deres børn var blevet dansksindede, tværtimod! »Den blaa Sangbog« og »Syng dig glad« blev hjemmets sangbøger, og når vi holdt ungdomsgilder ved juletid eller til fødselsdag, var de gamle lige så ivrige til at synge, som vi unge. Den 10. februar 1920 var da også hele familien Lorenzen med til at stemme os hjem til Danmark. Efter at jeg havde gjort mit svendestykke, fik jeg den 1. april 1910 mit svendebrev, og jeg skulle jo nu efter datidens håndværkerskik ud i den vide verden for at se mig om og lære mere i faget. Fra Åbenrå gik der dengang hver lørdag et kreaturtoget med dansk kvæg fra karantænen til Düsseldorf. Ifølge preussisk lov skulle disse transporter ledsages af en 8–10 mænd, som lederen i reglen fandt på svendeherberget på Nørretorv, hvor håndværkersvende fra hele Skandinavien, men navnlig fra Danmark, tog ind på deres vandring til det sydlige udland. Disse benyttede sig gerne af denne chance til gratis befordring af den lange kedsommelige vej fra Åbenrå til det skønne Rhinland. Kreaturtoget fik da navnet Naverekspressen i håndværkerkredse – en forkortelse af skandinaver. Nu var min gode ven og skolekammerat Hermann Hunger udlært i typograffaget på Hejmdal, og vi to besluttede at snøre vor randsel og gå på valsen sammen med Schweiz som målet for vor vandring. Lørdag den 30. april 1910 tog vi afsked med vore kære og vor barndomsby og rejste glade med Naverekspressen til Düsseldorf, hvorfra vi

startede vor herlige fodtur langs med Rhinen til Zürich, som vi nåede i slutningen af maj efter mange spændende og morsomme oplevelser, og hvor vi fik så meget smukt at se både i naturen med floden og vinbjergene på begge sider og i de mange maleriske gamle byer ved Rhinens bred. Herm. Hunger og jeg kom vældig godt ud af det på turen, han var 20 og jeg kun 19, så han pralede altid med sin større verdenserfaring, og så var han også en smule mere jordbunden end jeg, hvad der tydelig fremgår af en lille artikel, han engang skrev i »Flensborg Avis« som bladets lokalredaktør i Aabenraa. Jeg citerer et lille stykke: »Man maa rejse til Fods!« »Han sang nu altid, min Ven og Rejsekammerat – Sadelmagersvenden, hvad enten vi kravlede op ad »Drachenfels« og drak »Drageblod« – et knusende Blik traf mig, da jeg sammenlignede »Blodet« med min Mors Hyldebærssuppe tilsat et Par Draaber Rom – eller vi vandrede ud af Rüdeshheim en Morgenstund, efter at vi om Aftenen havde smagt paa den ægte Rüdeshheimer. Min Ven var altid oplagt til at synge, og altid kunne han finde den rette Sang til Lejligheden. Han kunne baade »Den blaa« og Højskolesangbogen udenad og et Par til. Hvor var han begejstret, da vi en Eftermiddag stod ved Zürich Søen, og i det fjerne kunne se Høj-alperne med den evige Sne. Jeg maatte hente ham ned paa Jorden med Spørgsmaalet, om han ikke var sulten, for det var jeg. Vi gik saa hen paa Herberget i Geigergasse, hvor vi fandt en Flok Navere siddende omkring det runde Bord – deres Stambord – om hvilket Naverskjalden, Skomager Kristian Delf fra Ulkebøl har skrevet et Epos »Det runde Bords Sang«, hvor han lader Bordet fortælle om den farende Svends Liv og Færden i Med- og Modgang langt fra Hjemmet højt mod Nord ved den skovbe- kranste Fjord«. Jo, Herman forstod at spinde en ende, og jeg var meget ked af, at han ikke, som jeg, fik arbejde i Zürich. Det gjorde han en kort tid i Schaffhausen, men rejste så videre gennem Østrig og Ungarn til Buda-Pest. Da han en dag vaskede sine fødder, inden han nåede byen, i »der schönen blauen Donau«, faldt hans ene valsestøvle med jernbeslag i floden og gik til bunds, så han på sine bare fødder måtte trave det sidste stykke vej til Buda-Pest. Ja, sådan fortalte han mig det senere, da vi igen traf hinanden hjemme i Affenrå, og det skal nok være sandt, men som sagt, han var en god spindebror, som det hed i navisk sprogbrug.

Takket være mit lille dannebrogflag på frakkeopslaget fandt jeg snart en anden god ven og rejsekammerat fra Sønderjylland. Det var den i Herm. Hungers artikel omtalte skomager Kristian Delf fra Ulkebøl, som samme forår kom til Zürich fra en lille smuttur til Paris. Vi traf hinanden tilfældig nede ved Zürichsøen, og da han fik øje på mit flag råbte han: »Godae Landsmand!« Da jeg gengældte hans hilsen, og vi kom i snak sammen, gik denne jo omgående på sønderjysk. Vi var sammen dernede i tre år og blev venner for hele livet. Kristian Delf – senere skomagerme-

En hilsen fra en udflugt sendt til Fr. Lorenzen, da han var indkaldt. – På billedet ses blandt andet bankdirektør, senere borgmester Hans Nielsen og frue, bankdirektør Henrik Lyck og fru Thea Lyck, f. Billum, boghandler Andreas Clausen og frk. Kathrine Terkelsen, senere gift med Andr. Clausen, fru drogist Nielsen, købmand Viggo Jørgensen og frue, kornhandler J. C. Hansen og frue, købmand Holger Hollensen, bogtrykker Jørgen Otsen og hans søster, redaktør A. Svendsson.

ster i Sønderborg – var 4 år ældre end jeg, og han havde en vinter været elev på Vejstrup Højskole. Han var meget belæst og på mange punkter klogere end jeg, hvilket betød meget for min udvikling. Vi var begge medlem af den skandinaviske forening (C.U.K.), hvor vi fandt mange gode kammerater ved møderne lørdag aften i »Hulen« (vort samlingslokale), og om sommeren gik vi på bjergture sammen. I de år skrev Delf flere gode naversange, som man endnu kan finde i flere håndværkersangbøger. I slutningen af mit ophold i Schweiz skrev Delf ved en lille afskedsfest med schweizervenner, som vi havde truffet på bjergture, en vise på tysk, som sluttede med dette vers:

»Oft streut das Schicksal Steine uns auf des Lebens Pfade hin
 doch bleibt uns stets der reine und frohe Jugendsinn.
 Dann wird der Himmel goldig glühn, selbst aus den Steinen Rosen
 blühn, dem jugendfrischen Sängler erstrahlt die Welt so schön!

Efter tre lykkelige vandreår i udlandet, hvor jeg bl. a. lærte at stå på egne ben og klare mig selv i ofte meget små kår imellem fremmede, vendte jeg i foråret 1913 tilbage til min hjemstavn. Jeg havde fået arbejde hos en sadelmagermester Olsen i Sønderborg med tilbud om at overtage hans forretning i Perlegade til efteråret på gunstige vilkår, da han var dansk statsborger og følte sig utryg under de herskende politiske forhold i Sønderjylland.

I Sønderborg traf jeg to af mine venner fra Åbenrå, nemlig min gamle

skolekammerat, sagførerfuldmægtig Nikolaj Sørensen, og boghandler Andreas Clausen. Gennem dem kom jeg straks ind i byens danske foreningsliv, hvor redaktøren af Dybbøl-Posten A. Svensson var den drivende kraft og vor danske sags utrættelige forkæmper. På grund af den tyske marinestation var det store flertal af byens borgere tysksindede, men gennem skrift og tale ved danske møder i byen og oplandet lykkedes det ham at samle gamle og unge fra alle samfundslag til et sundt, folkeligt dansk arbejde midt i denne tyskerrede. Danskhedens højborg, Sønderborghus, blev grundlagt og bygget i 1913, og den 16. maj var der valg til den preussiske landdag; det blev en strålende sejr for os over hele Nordslesvig. Som var det i går, husker jeg den forudgående hårde valgkamp mellem vor landdagsmand Nis Nissen og tyskernes kandidat dr. Hahn, og jeg var meget lykkelig over helhjertet at kunne være med i kampens røre i den stadig voksende danske ungdomsskare ved møder og sammenkomster i by og på landet, for eksempel i Sundeved forsamlingsgård, hvor jeg den sommer var en hyppig gæst. Og uforglemmeligt er mødet på Colosseum i Sønderborg efter valget om aftenen den 16. maj. Salen var stuvende fuld af glade folkefæller, og efterhånden som resultaterne fra landsdelens kredse indløb og blev forkyndt af redaktør Svensson, gik begejstringens bølger ud over alle bredder, og der blev talt og sunget til langt ud på natten. »Vor herlige danske maj-sejr« var overskriften til en artikel, redaktøren havde skrevet, før mødet begyndte, og som han under kraftigt bifald læste op fra talerstolen. Den var skrevet som leder til Dybbøl-Posten 17. maj.

Nogle uger senere drog Sønderborgs danske i flok og følge en søndag til Skelde Strand, hvor vi under de grønne bøge havde et dejligt sommermøde til medbragte madkurve og den uundværlige »Blaa Sangbog«, og der fortalte A. Svensson os om danskernes håbløse kamp mod overmagten i 1864 på Dybbøl, men han tegnede samtidig et lyst billede med en lykkelig fremtid for vort land og folk, som vor nylig vundne valgsejr gav os løfte og håb om. Dette håb gik i opfyldelse syv år senere ved genforeningen.

Mit håb om at blive dansk borger i Sønderborg brast, da jeg på en session i juli blev taget til håndværker ved dragonregiment nr. 13 i Metz, hvor jeg aftjente min værnepligt fra oktober 1913 til foråret 1917. Da blev jeg hjemsendt som »kriegsuntauglich« med en pension på 10 mark om måneden, som dog blev inddraget efter et års forløb.

Det var med et tungt hjerte, jeg nogle dage før min afrejse til Metz tog afsked med mine danske venner i Sønderborg. Redaktør Svensson forærede mig Vilh. la Cours bog om redaktør Jens Jessen, og jeg lovede ham at komme tilbage til arbejdet for danskhedens sag i Sønderborg den dag, jeg igen var en fri mand. Den onde krig kuldkastede vore planer, men jeg har bogen endnu som et kært minde om lykkelige ungdomsdage blandt gode danske mænd og kvinder i Sønderborg.

Frederik Lorenzen.

Et Åbenrå-linnedskab fra ca. 1750. Skabet, der er af fyrretræ, er malet af en ukendt mester. Tilhører frk. Anne-Helene Michelsen.

Det gamle linnedskab

På mange sønderjyske gårde findes der den dag i dag et eller flere store skabe fra det 18. århundrede.

Har gården en rummelig forstue, står skabet ofte her, har gården desuden sit store loftsrum bevaret, kan her stå andre store skabe side om side med gamle standkister. Før i tiden stod disse skabe og kister i »æ sal« – »æ stor-

stue« eller »æ pesel«, alt navne efter egnens dialekt på den store 4 fags stue, der brugtes til opbevaring af husstandens gangklæder og linned, og som desuden blev taget i brug ved hjemmets fester såsom bryllups-, barkedåbs- og begravelsesgilder.

De store linnedskabe havde deres blomstringstid fra midten af 1700-tallet og indtil omkring 1870. De kom på mode med den større velstand, der fulgte efter de nye handelsforbindelser i dette århundrede og afløste som opbevaringssted for tøj og klæder de gamle standkister, som nu blev sat op på loftet, eller hvad værre var, kunne blive flyttet over i hestestalden og dér blive brugt som foderkister.

De skabe, der stod på bøndergårdene, havde deres forbillede i de store hollandske barokskabe, udført i sort ibenholt med indlagte mønstre af lysere træsorter. De hollandske skabe blev indført på herregårdene og i de velstående købmandsgårde i byerne, hos bønderne her i Nordslesvig indførtes ofte et Hamborg-barokskab; de var mere overkommelige i prisen. De findes endnu på nogle gårde. De er udført i fyrretræ og malede i grønne eller brune farver. De hjemlige snedkere lærte snart den kunst også at kunne fremstille skabe; de ændrede ofte mønsteret efter deres egne ideer, hvilket absolut ikke gjorde skabene ringere, navnlig skabene fra 1700-tallet er kønne både i form og farve. Her i Åbenrå og omegn findes kønne dekorerede skabe, de fleste malede af ukendte mestre, men om nogle ved vi, de er dekoreret af Åbenrå-maleren Jes Jessen.

Skabene er fremstillet i de forskellige stilarter, lige fra barok og til ny klassicisme, men efterhånden udførtes de oftest i en blandingsstil, og snedkermestrene brugte som materiale både eg, fyr, elm og nøddetræ.

De store skabes funktion var at rumme husstandens og hjemmets linned – både det fine, det hjemførte damaskvævede og det daglige drejlsjhemmevævede.

Vi ved, hørren har været dyrket her i landet siden tiden omkring Kristi fødsel, og man har kendt at spinde og væve hørren til tæpper og forhæng allerede i vikingetiden, hvor klædestykkerne blandt andet blev brugt til at tjælde gildehallen med. Måske har vikingerne lært kunsten at væve linned i England, hvor linned den dag i dag kaldes linner med »n«, ligesom det endnu hedder på sønderjysk.

Men selv om man kendte til at væve linned, var det først i renæssancetiden, det blev anvendt til senge- og kropslinned.

Det blev først taget i brug af adelen, senere kom borgerne og senest bønderne med.

Nu måtte alle have et linnedskab ved siden af standkisten til at opbevare alt det linned, som blev vævet til en datters brudeudstyr. Der fortælles fra Als, at moderen begyndte at samle på linnedudstyr, så snart en pige blev født (også somme tider ved en drengs fødsel).

En hundredårig hørlærredssærk. Udsyet med tunger i hals og om ærmer, men ellers uden pynt. Mens skjorterne altid er klippet efter samme mønster, der giver god bevægelsesfrihed, varierer særkenes mønster noget, afhængigt af moden.

Der skulle helst væves 300 alen linned på en sommer. Linned vil sige hør trend med hør islæt.

Man begyndte at væve i april og til hen i oktober, det var den lyse tid af året, der skulle udnyttes til dette arbejde, for så kunne man både se og holde varmen i vævekammeret.

På større gårde holdtes der tit en vævepige; andre kunne få vævet hos landsbyens vævekone, når man ikke selv kunne overkomme arbejdet. I vinterhalvåret blev hørren spundet. Hvor tiden blev taget i agt, spandt de unge piger ved et tællelys om morgenen fra kl. 7–8, før det blev så lyst, at de kunne begynde at »sysle« huset. Der blev spundet igen ved aftensædet.

Når en pige var blevet konfirmeret, begyndte hun at væve på egen væv. Nu fik hun lært at trende væven; på de store væve kunne der trendes op til 100 alen = 55 m. Til et lagen (en ble) brugtes 8 alen; det kan iyde af lidt meget, men da vævebredden kun var 1½ alen, blev lagenet »kastet« sam-

men på midten med fine sting af to stykker hørlærred på hver fire alen. Der blev målt efter en Hamburg alen, som er 57 cm. Til et overlagen (dynebetræk kendtes ikke) kunne bruges 14 eller 15 alen, altså en længde på ca. 3 m; bredden kunne variere fra 1,84 til 2,04 m.

Til et håndklæde brugtes tre alen (tre alen = en favn). Hver sommer blev der vævet store ruller hørlærred, så der foruden lagner og håndklæder kunne sys pudebetræk – skjorter – særke – undertøj og spædbørnstøj. Der blev også trendet væve i specielle egnsmønstre til de lange duge, som brugtes til fest. Det var duge, som kunne dække til 12 – 18 eller 24 personer. Til dugene hørte samme antal servietter. Desuden blev der vævet specielle smalle duge, som kun var 1½ vævsbredde; disse duge kaldtes bryllupsduge og brugtes ved større bryllupsgilder, hvor der blev holdt fest i tre dage, og hvortil hele landsbyen var inviteret. Da blev omegnens unge piger indbudt til at »gi' en hånd med«, og de mødte hver med sin dug, som var nem at anvende på de lange smalle borde, der var stillet op i loen.

Til et linnedskab hørte der i almindelighed tolv af hver slags, nogle piger mødte med 18 – 24, ja, nogle endda med 36 af hver slags. Foruden mødte bruden med et sengeudstyr vævet i olmerdug (hør trend med fuld islæt) til ægtesengen og til to gæstesenge. Til dobbeltsengen hørte: to underdyner, to hoveddyner, fire hovedpuder og en stor, bred overdyne. For at kunne huse alle disse værdier hørte der også en standkiste og et stort skab til et brudeudstyr.

Fik man lejlighed til at se ind i et sådant linnedskab, når husmoderen låste op med den store nøgle fra nøgleknippet i hendes bælte, så man i reglen fire hylde, som var pyntede med hvide hækledede blonder; nogle blonder var gennemtrukne med røde eller grønne silkebånd; i andre blonder kunne der være hæklet en indskrift.

I et skab i Øster-Løgum var disse fire linier indhækledede i pyntebonden, en for hver hylde:

- 1) I dette skab jeg gemmer tro,
- 2) hvad min kære moder gav mig fro,
- 3) og når jeg ser det hvide lin,
- 4) jeg tænker på kjær moder min.

Dernæst så man, at der på øverste hylde lå alt det fine dækketøj, især de lange duge med tilhørende servietter; var dugene damaskvævede, havde de ofte indvævede bibelske motiver såsom »Den hellige Nadver«, »Adam og Eva i Paradis« eller »Den fortabte søn«. Historiske motiver var også yndede, f. eks. »Carolus d. 13's indtog i Barcelona i 1740«.

Til den kgl. frigård »Rundemølle« på Løjtland forærede kong Frederik IV i 1726 en 24-personers damaskdug med 24 tilhørende servietter. Motivet

på denne dug er det nyopførte Fredensborg slot. Dugen er 4,5 m lang og 2,85 m bred.

Der fortælles, at denne dug samt flere af samme slags blev vævet i anledning af tre store begivenheder: for det første den store nordiske krigs afslutning i 1720, for det andet slottet Fredensborgs færdiggørelse i 1724 og for det tredje besøget af de første grønlændere i Danmark ligeledes i 1724.

Det sidstnævnte besøg på foranledning af præsten Hans Egede og hustru Gertrud Rask's store indsats for det humanitære arbejde i Grønland i årene 1721–1736.

Motiver fra alle disse begivenheder er indvævet i dugene, som er blevet vævet nede i Sachsen på bestilling (Sachsen var kendt for sin fine vævekunst).

Man ser det nyopførte slot med pavilloner i haven, broer over damme, hvorfra der fiskes og to grønlændere, der padler rundt i deres kajaker.

Denne dug er gået i arv i slægten Eschelsen på Rundemølle med stor pietet, og blev sidst brugt ved en barnedåb o. 1900 i storstuen på Brunsgaard i Skovby. Da sagde fru Ellen Berg: »Den er næsten for stor, da vort bord desværre hverken er langt eller bredt nok til denne kønne dug.« Siden har dugen ligget i linnedskabet og tilhører nu en datter. De 24 servietter, som hver er så store som en lille tedug, har de samme motiver indvævede.

På nr. 2 hylde fandtes det fine sengelinned, både til ægtesengen og gæstesengene og det fine barnedåbstøj eller kristentøj, hvortil der ofte var et særligt fint pudebetræk, der kun blev brugt til barnedåb. Det kunne være syet af fint linned, for eksempel kammerdug, og have en bred knipling indsat foroven. Til selve barnedåben blev en rød ulden hovedpude stoppet ind i det fine pudevår, så kniplingen rigtig kom til sin ret; derefter blev der lavet en »grotte« i puden, hvor barnet kunne ligge fast og lunt under dåbshandlingen i den ofte kolde kirke. Foruden det nævnte lå på samme hylde det fine ligtøj, som husmoderen havde syet til sit udstyr; det bestod af en lang skjorte og særk syet i et ganske bestemt mønster og pyntet med fine kantninger, ved siden af lå et par lagner og pudevår.

Den tredje hylde var fyldt med det daglige sengelinned, overlagner, underlagner og pudebetræk til hele husstanden; noget af dette linned kunne være blåfarvet af praktiske grunde!

Fjerde hylde var fyldt med kropslinned, skjorter og særke både til voksne og børn; senere i tiden fandtes også benklæder, underliv, underkjoler og skørter på denne hylde.

I bunden af skabet lå de renvaskede slidte lagner, som blev brugt i sygdomstilfælde til varme omslag og forbindingsstoffer. Inden et lagen endte på nederste hylde, var det først blevet både »endven å sikast«, sprættet og ved midtersømmen (et lagen var som nævnt altid syet sammen af to stykker lærred på 70–80 cm bredde) og vendt, så det slidte kom ud til kanten; yder-

mere kunne et lagen blive klippet over på tværs og vendt, så det mest slidte stykke midt på kom henholdsvis ned til fødderne og op under hovedet.

At det ikke altid var rart at ligge på ujævn søm, det siger sig selv; men den gang skulle der spares, og alt slides til sidste stump, så det var der ingen, der vrøvlede over. Enhver vidste, det var store værdier, alt dette hjemmevævede hørlinned.

Spunden og vævet hør blev ofte brugt som betalingsmiddel for en ung piges løn. For eksempel skriver Jep Marcorsen Schmidt, Løjt Kloster (1819–1891) i sin lønningsbog 1870:

»Fra 1.ste nov. 1870 til samme dato 1871 har jeg fæstet en pige her fra byen ved navn Maren Maag og skal give hende i løn:

12 rd. Cour. 1 Lispund Hør,

20 Allen Lærred, 1 Pund Uld.«

De velhavende bønderpiger kunne jo sagtens møde med et standsmæssigt udstyr; men også tjenestepigen satte en ære i at kunne samle et udstyr sammen, og når hun havde spundet en time om aftenen for madmor, fik hun ofte lov til at spinde en time til sit eget brug.

På nogle gårde kunne der samles store udstyr af linned-dækketøj og olmerdug, da hver generation føjede sin andel til; og sommetider kom der yderlig et arveudstyr fra en ugift slægtning. Takket være hørrens holdbarhed findes der endnu den dag i dag lagener og duge, som aldrig har været i brug, de kan glæde nutidens husmødre med deres gedigenhed og for dugenes vedkommende ved deres kønne enkle egnsmønstre. Ved brug af hørdugene lød et gammelt »saj«:

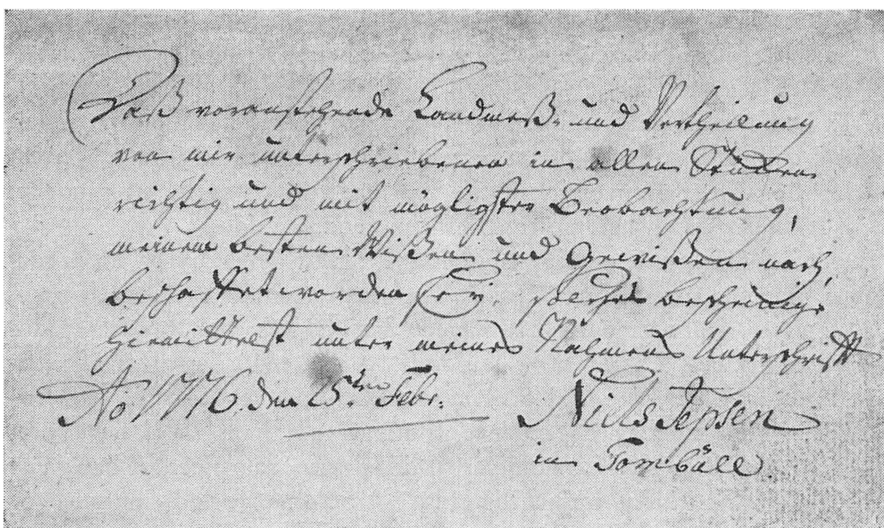
»hør bli'r til silk

uld bli'r til filt«.

Ved en udstilling af oldemors brudeudstyr var det morsomt at lægge mærke til unge pigers begejstring for de pyntelige hørlærredssærke, der var syet i mønstre og snit, som lå lige op ad kjolemoden i 1969.

De store gamle linnedskabe er der ikke mange tilbage af; nutidens hjem har ikke pladsen dertil og heller ikke behovet; des mere glæder man sig over at se et velbevaret, gammelt, håndlavet skab, hvor pladsen endnu findes til det, såvel i private hjem som på vore museer.

Anne-Helene Michelsen, Kolstrup.

Parthavere i en udskiftning fik ofte udstedt »ein landübliches Vermessungsschein«. Her ses Niels Jepsens underskrift på en attest til bolsmand Hans Hørtoft, Svejrup.

Niels Jepsen . Skoleholder og landmåler

Niels Jepsen (1739–1810) var en naturbegavelse, og det er lykkedes for fhv. lærer J. H. Jensen, Felsted, at sammenstykke en levnedbeskrivelse på grundlag af de sparsomme oplysninger, vi i dag har om en af de mænd, der udførte det praktiske arbejde i forbindelse med udstykningen for to hundrede år siden.

Enhver, der beskæftiger sig med lokalhistorie, støder på navne og atter navne, som for langt de flestes vedkommende aldrig ifører sig kød og blod, så man bag navnet skimter konturen af det levende menneske. Desto stærkere fanges interessen, når det modsatte sker, og har navnets bærer, som det er tilfældet med Niels Jepsen, vist karakteristiske træk og tilmed øvet en gerning, der satte blivende spor i en egn, vokser interessen og omsættes i trang til at forsøge at skrive en biografi ud fra de kilder, der har stået til rådighed. Disse er:

1. En udførlig omtale i Felsted sogns dødebog¹.
2. Egenhændigt skrevne dokumenter på landsarkivet og i privat besiddelse, blandt hvilke der er særlig grund til at fremhæve den meget detaljerede

1. L. A. Dødebog 1802–21. Pag. 220 nr. 17.

landfordelingsprotokol af 1774 for Tråsbøl by i Felsted sogn².

3. Omtale af ham i talrige udskiftnings- og udparcelleringsdokumenter.

Dertil kommer, at den stedlige overlevering har bevaret mindet om Niels Jepsen, og hvad den har vidst at berette, er skrevet ned af Jørgen Iversen, Svejrup, og Th. Kaufmann, Bovrup, som har følt en særlig tilskyndelse, fordi Niels Jepsen er hans tip-tipoldefar på mødrene side.

Dødebogen beretter, at han var nørrejyde, født i Bjergby på Mors som søn af Jeppe Christensen og Maren f. Nielsen fra samme by. Dens forgænger³ angiver dog, at moderen stammede fra Nørbæk ved Randers. Hans fødselsdag nævnes ikke; men da han døde 10. maj 1810 i en alder af 71 år og 10 uger, må han være født ca. 1. marts 1739. Henvendelser til den stedlige historiske forening angående oplysninger om hans slægt har været uden resultat. Vi må derfor holde os til dødebogen, som siger, at han få år efter sin konfirmation, formentlig sidst i 1750'erne, forlod sin fødeø og begav sig »nach Holstein«. Bestræbelserne for at gøre Sønderjylland til »et land uden navn« er jo af langt ældre dato end redaktør Jessens berømte artikel fra 1895. »Nach einigen Jahren« opholdt han sig 1762 i Terkelsbøl, hvor han indgik ægteskab med Cathrina f. Lorenzen, datter af Lorenz Hanssen Böttcher og Kirsten f. Iversen, bosat der i byen. Hustruen var 4 år ældre end han, og ægteskabet varede til hendes død i 1781. Dødebogen⁴ oplyser ved den lejlighed, at Niels Jepsens fader var inderste og skrædder, og da hans svigerfar havde tilnavnet bødker, kan man sikkert gå ud fra, at begge ægtefæller stammede fra underklassen i datidens landsbysamfund. Kort tid efter må de være flyttet fra byen, vistnok til Hokkerup, hvor Niels Jepsen en tid var skoleholder⁵. Opholdet dér kan imidlertid kun have været kortvarigt, for senest ved midten af 1760'erne var han bosat i Tumbøl i Felsted sogn, hvor han fortsatte som skoleholder med bolig i det nye hus, som bymændene havde opført på fællesjord. Dette skolehus, der står endnu, blev den første grundmurede bygning i landsbyen, opført af sten, som bønderne havde strøget på deres marker og derpå brændt i en intermistisk ovn (Kaufmann). Jørgen Iversen beretter⁶, at han »efterhånden forsøgte sig som maler, skrædder, skriver og skoleholder«. Sandsynligvis har han dog udøvet i hvert fald nogle af disse erhverv samtidigt; ingen af dem kunne vel »føde sin mand«, endsige en voksende familie.

Da vi intet ved om Niels Jepsens barndom og første ungdom, er det

2. L. A. Augustenborgske distr. C IV nr. 347.

3. L. A. Dødebog for Felsted sogn 1768–1808, år 1781 nr. 19.

4. Dødebog for Felsted sogn.

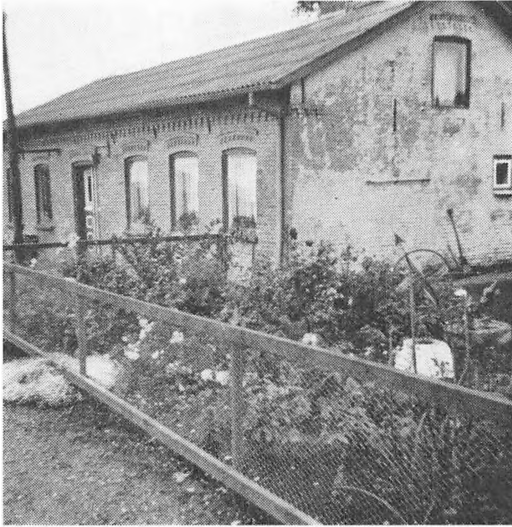
5. Oplyst i dødebog 1802–28. L.A.

6. Sprogfor. Almanak 1895. Side 99.

Vad 3 ^{de} Ege.		Quantile. Bonite	
		Et. Of. Jeon	Et. Of. Jeon
Interesse da - - - -	21. 5. 1009	19. 2. 342	
des Læder	14. 4. 994	13. 3. 1990	
non mittheftue Læder - -	9. = 237.	6. 6. 2328	
non Læder Læder	2. 5. 1931	2. 4. 872	
non Træstall. Læder - -	= 6. 1867.	= 6. 1867.	
Rasmus Jørgensen and St. Høstall.	48. 6. 1038	42. 7. 2398	
Vad 4 ^{de} Ege.			
Rindings Læder - - - -	27. 2. 1426	24. 2. 712	
and non Jørgensen	24. 1. 1779	18. 5. 1680	
Chr. Jørgensen and R. Marciussen.	51. 4. 675	42. 7. 2398	
<p>Vale. Med de Copier bekræft, jend disse bekræft, gæner gæner, nicht aber Copier e. non gæner der Copier gæner Copier e. non gæner gæner, weil au. Duplone Læder fænder Understiedt fænder gæner. —</p>			

Fhv. gårdejer Jacob Clausen, Svejrup, ejer det – så vidt vides – eneste originaldokument om Svejrup bys udskiftning. Her er gengivet en side af det gamle dokument, skrevet af Niels Jepsen. Jacob Clausen ejer papirer til gården helt tilbage til 1713.

ganske usikkert, hvad skolegang han har fået – om overhovedet nogen. Mest sandsynligt er det, at han har måttet nøjes med den tarvelige undervisning, datidens primitive skoler kunne byde på. Desto større grund er der til at undres over, hvad han drev det til. Han må – for at tale med Peter

For godt to hundrede år siden byggede man skole i Tumbøl. Det var landsbyens første grundmurede hus, og man brugte bygningen som skole indtil 1838. Ved senere ombygninger er ikke blot den østre halvdel af huset forsvundet, men den høje tagrejsning med stråtag har måttet vige pladsen for et mere moderne, men mindre hyggeligt eternittag.

Palladius – have været en af de bondedrenge, kundskaben løb i som smeltet smør. Ved hans død gav pastor Meyland ham det skudsmål, at han var »ein kluger Herr«, der især udmærkede sig ved sine matematiske kundskaber. Han kunne have føjet til, at han efter at have slået sig ned i Sønderjylland også lærte sig tysk; det fremgår af de egenhændige skrivelser, der er bevaret, og som er lette at kende på hans smukke og karakterfulde håndskrift. Også traditionen har heftet sig ved hans anlæg for matematik. Den vil vide, at han i en skolestue, overfyldt af børn i alle aldre og med et minimum af hjælpemidler, drev det til at undervise de dertil egnede børn i algebra. (Kaufmann). Nicolai Andersen er inde på det samme i en levnedsbeskrivelse af en af Niels Jepsens elever, Jørgen Hansen, »e reggenmester fra Tumbøl«, som i hans skolestue modtog grundlaget for den utrolige viden, han siden ved selvstudium tilegnede sig på det matematiske område⁷.

Imidlertid havde udskiftningsloven af 1766 varslet en ny tid, og det er rimeligt at antage, at den begavede skoleholder har øjnet en mulighed for at komme ud af sin trykkende fattigdom. Dødebogen oplyser nemlig, at han »liess sich als Landmesser examinieren«. Når og hvor nævnes ikke; men det må have været sidst i 1760'erne, for da Tumbøl i 1770 stod for sin udskiftning, var han parat til at overtage opmålingen, og han fik også arbejdet overdraget. Det er sandsynligvis under uddannelsen som landmåler, at han stiftede bekendtskab med den noksom kendte degn Hans Mikkelsen fra Løjt, den farverige personlighed med de mange talenter. De blev gode venner, og Hans Mikkelsen digtede i spøg et gravvers til ham, som endnu brud-

7. Sønderjydske Årbøger 1909. Nic. Andersen: En matematikkyndig bonde.

På husets bagside kan man endnu se de store, røde mursten lagt i ler i utraditionelt skifte, men der skal megen fantasi til at forestille sig det liv, der engang blev levet her, hvor skoleholderen, hans familie, hans kreaturer og skolen fandt ly under samme tag.

stykkevis lever i gamle mænds erindring. Jørgen Iversen har gengivet det i sin helhed⁸:

Herunder hviler i denne grav
Niels Jepsen, landmåler,
som ingensinde sveg et lav,
hvor der blev drukket skåler.
Hans tørst er slukt, hans øje lukt,
til ingen mer han trænger.
Den grumme død ham det forbød:
God tår! at sige længer.

Måske er det ud fra dette veldrejede vers, at Jørgen Iversen giver Niels Jepsen det skudsmål, at »han var noget tørstig og med alderen lidt fugtig«. Det vil Kaufmann imidlertid ikke høre tale om. Verset havde passet bedre på Hans Mikkelsens egen gravsten, påstår han, og det skal han nok have ret i.

Den allerede omtalte udskiftning af Tumbøl by var sikkert Niels Jepsens første opgave og blev følgelig en prøve på hans kunnen. Når denne udskiftning blev et mønster til efterfølgelse, skyldes det i første række de retningslinjer, der 15/6 1770 blev godkendt på det afsluttende forhandlingsmøde og derpå nedskrevet i den udfærdigede protokol⁹. Landmålerens andel i det gode resultat må imidlertid ikke underkendes. Det stod til ham at udføre

8. Sprogforeningens Almanak 1895.

9. L. A. Tønder amt. C IV 1 nr. 283.

protokollens bestemmelser i praksis: udmåle byens marker nøjagtigt, omregne arealerne til boniteret jord ud fra de takster, boniteringsmændene havde fastsat, og derpå opstille en beregning over, hvor meget jord der kunne blive til hver af de to typer bol, som fandtes i byen, de tønderske og de adelige. Vigtigt var det også at udmåle og placere de enkelte bol således, at deres jord blev vel arronderet, og de udflyttede gårde fik en beliggenhed, der i størst muligt omfang tillod dem at drage fordel af de eksisterende veje, hvorved arbejdet med anlæg og vedligeholdelse af nye veje blev begrænset. Dertil kom opdelingen af enge og hegn, at ingen med føje kunne føle sig forfordelt. Problemet med at udvise jord til kådnere og inderster gav hyppigt anledning til bitre stridigheder. Dem undgik man ganske i Tumbøl. Da landkommissionen i efteråret 1770 skrev til Tønder amt for at erfare, hvordan det spørgsmål var blevet løst, kunne amtet under 6/11 svare, at man havde affundet sig med byens kådnere og inderster på en sådan måde, at de alle var tilfredse¹⁰.

Alt tyder således på, at Niels Jepsen har skilt sig ypperligt fra sit hverv. Kaufmann har hørt sige, at da de preussiske myndigheder omkring 1870 foretog en detaljeret opmåling og bonitering af jorderne i den nyerhvervede landsdel, undredes de over, hvor nøjagtige Niels Jepsens målinger var trods tidens ufuldkomne hjælpemidler. Både Kaufmann og Nic. Andersen¹¹ fortæller, at hans medhjælper ved opmålingen var en 12–13 års dreng, den tidligere omtalte Jørgen, søn af bolsmand Hans Jørgensen, én af de 18 bønder, som i 1765 havde købt deres gårde af Andreas Petersen på Ladegård. Drengen havde i skolen lagt så usædvanlige matematiske evner for dagen, at Niels Jepsen fuldt og helt stolede på ham. Havde de to uafhængigt af hinanden foretaget en beregning, og var de kommet til samme resultat, var al tvivl om rigtigheden udelukket. Den angivne alder er der ikke noget i vejen med. Jørgen Hansen var nemlig født 1757 og døde 1849, næsten 92 år gammel, og ingen, der har læst, hvad Nic. Andersen beretter om ham, kan tvivle om, at han virkelig magtede opgaven. Det siger imidlertid noget om dem begge, at godsejere og bønder fandt det betryggende at lade den for dem så betydningsfulde opmåling og deling af bymarken foretage af en hidtil uprøvet landmåler med en skoledreng som sin vigtigste medhjælper.

Den meget vellykkede opmåling og opdeling af Tumbøl bys marker har åbenbart henledt opmærksomheden på Niels Jepsen. 1774 opmåler han bymarken i Tråsbøl, 1776 drejer det sig om Svejrup og muligvis også Skovbøl. 1778 og 1779 har han sine hidtil største arbejder. I de år er han landmåler ved udskiftningen af henholdsvis Stubbæk og Felsted-Nørballer. Også fra godserne er der bud efter ham. Ca. 1785 er han i gang med opmåling

10. L. A. Tønder amt. C IV 1 nr. 283.

11. Sønderjyske Årbøger 1909.

og bonitering af Årup, og han forestår 1791–92 udparcelleringen af Søgård og Årtoft og 1799 af Skovbølgård. Det sidste større arbejde, der kendes, foretager han 1804 i Sdr. Hostrup, hvor 8 gårde, der var forblevet i fællesskab, blev udskiftede¹². Ind imellem har han utvivlsomt haft mindre arbejder, således i Svejrup, hvor bymændene i 1809 havde købt Jens Christensens halvbol og delt det mellem sig samtidig med, at de foretog en del mageskifter; men ved den lejlighed måtte den aldrende mand have bistand af sønnen Christian Jepsen, der havde afløst ham som skoleholder i Tumbøl¹³.

Det kan ikke siges med bestemthed, hvornår Niels Jepsen opgav arbejdet i skolen, men noget peger på årene 1784 eller 1785. Da han i 1783 fik en dødfødt søn begravet, kaldes han endnu skoleholder i kirkebogen. Stort længere har det dog næppe været. Af papirerne i privateje¹⁴ fremgår det, at bolsmand Hans Paul Petersen i Felsted i 1784 udparcellerede gårdens mark. En parcel på ca. 11 tdr. land blev solgt til skomager Hans Christian Plambæk, Felsted. Skødet er skrevet med Niels Jepsens hånd. En anden parcel solgtes til nabogården Kanderupgård, og stammen blev købt af Niels Jepsen selv. Det sidste fremgår af, at han har underskrevet en deklaration, der giver Hans Christian Plambæk og hans efterfølgere færdselsret til en vej, der førte over stamparcellens jord. Kirkebogen går da også over til at benævne ham bolsparcellist. De mange udskiftningsforretninger har utvivlsomt hjulpet ham økonomisk på fode, så han endte som grundejer i sognet. Efter Niels Jepsens død overtog en søn ejendommen, hvorefter den solgtes til fremmede. Den ejes i dag af Jørgen Iversens dattersøn, Hans Staugaard og hans hustru Ingeborg f. Lund, datter af tidligere sognerådsformand i Felsted kommune, Peter Lund.

Dødebogen nøjes ikke med at understrege Niels Jepsens begavelse; den føjer til, at han »war ein recht guter alter Mann, der sein Leben oft unter Widerwärtigkeiten hat fristen müssen«. Mon ikke pastor Meyland derved har tænkt på, at det faldt i hans lod at følge en kone og 8 børn til graven, hvoraf mindst 2 efter at de havde nået den voksne alder? Med sin første kone havde han 7 børn, og kun 2 af dem overlevede deres fader. En søn, Jep, døde 1798 som husfoged og fuldmægtig i Broager, og den allerede omtalte Christian blev degn i Uge. Han var vistnok seminarieuddannet. Hos fhv. gårdejer Jacob Clausen i Svejrup findes en skrivelse fra ham, dateret 4/3 1825 og stilet til gårdens daværende ejer, Marcus Lund. I den giver han en klar og udførlig anvisning på, hvordan afgifter til godskassen, reparterede efter plovtalet, kan kontrolleres. Sproget er korrekt og velformet dansk og skrifter en fryd for øjet. En søn af Christian Jepsen, som bar bedstefa-

12. L. A. Udskiftningsakter fra de nævnte byer og godser.

13. Udskiftningsdok. hos fhv. gårdejer Jacob Clausen, Svejrup.

14. Hos landmd. Hans Chr. Hansen, Felstedmark.

derens navn, blev 1855 lærer ved Tumbøl skole. Han var imidlertid svagelig og døde allerede sidst på året 1859. Datteren Maren, død 1785, blev gift med kådner Jørgen Asmussen i Tumbøl. Deres søn, Niels, overtog stedet. Det blev siden flyttet ud, blev gjort større ved tilkøb af jord og kaldes nu Brunhøj efter en sløjfet gravhøj i nærheden af gården. Navnet Niels holdes også dér i hævd og bæres af den nuværende ejer, Niels Jørgensen, som er brorsøn til den kendte, nu afdøde, lokalhistoriker Hans Peter Jørgensen, Uge. Til denne gren af Niels Jepsens slægt hører også Th. Kaufmann, idet Jørgen Asmussen og Maren er hans tipoldeforældre på mødrene side.

Som nævnt blev Niels Jepsen enkemand 1781. Året efter giftede han sig påny, denne gang med Botilla, datter af bolsmand Peter Petersen, Tumbøl. I de godt 27 år, ægteskabet varede, fødtes ikke mindre end 10 børn, af hvilke 3 sønner og 4 døtre overlevede faderen. En af de tre sønner førte slægten videre i lige linje, søn efter far, Niels efter Jep, indtil første verdenskrig tog den sidste Niels Jepsen. I øvrigt er slægten vidt spredt, ikke blot i Sønderjylland, hvor den bl. a. har forgreninger i Åbenrå købstad og i Felsted, Varnæs, Ullerup, Kværs og Klipleve sogne, men også ud over landet. Den kan fremvise mange begavede mennesker, og den har som helhed altid været at finde i den danske lejr.

Slægten er dog ikke det eneste minde om Niels Jepsen. Ikke få af hans markskel står den dag i dag; man kan stadig færdes på veje, som han har afpælet, og når et af genforeningens store problemer, den dårlige jordfordeling, kun gjorde sig svagt gældende her på egnen, har den gamle landmåler sin del af æren derfor.

J. H. Jensen.

Aschesodde,

Tønders gamle lade- og losseplads ved Vidåen

Aschesodde var i middelalderen, men også senere i renæssancens tid, ganske særlig i perioden fra lidt før 1500 til 1556, lade- og losseplads for større søgående skibe, som regel vel sådanne på 15–30 læster (30–60 tons), der ikke kunne gå op til byens beskyttende rhed bag Slotsholmen.

Pladsen lå på nordsiden af »Bugten«, på bredden af en slags sund mellem øen Ubjærg og fastlandet, omtrent svarende til stedet, hvor sejrenden fra det dybere vand gik over i de mere flade grunde ved Tønder.

I luftlinie lå den kun ca. 1400 m fra slottet, ved åben strand udsat for tidevand og havets angreb ved vestenstormene. Om der har været opført

bygninger, kan ikke ses i dag, men der findes i hvert fald stadig en nærmest halvmåneformet plads (på ca. 120×60 m) i forbindelse med en kørevej til Tønder, og begge ejes af byen.

I 1556 var inddigningen Grelsbøl-Lægan-Højer afsluttet, og slusen ved Lægan var efter store vanskeligheder langt om længe også blevet en kendsgerning. Derimod var Tønders rolle som egentlig søstad udspillet og Aschesoddes som dets ladeplads for så vidt også. De større skibe kunne nu kun komme til Lægan, hvor de måtte losse og lade ved slusen. Kun pramme og andre småfartøjer, der kunne lægge masterne ned, var i stand til at passere slusen og sejle det sidste stykke helt til Tønder, i begyndelsen i hvert fald. Men Vidåen, der nu var uden direkte forbindelse med havet, tilsandede ret hurtig, blandt andet fordi den ikke mere blev påvirket af ebbens sug. Selv pramme og både kunne efterhånden kun med besvær eller slet ikke mere slæbes op til rheden.

Byens ledelse viste sig den prekære situation voksen. Den lod et havnebassin udgrave på rheden, og i øvrigt anlagde man en ca. 2400 m lang kanal, der, noget zigzagformet, fulgte den tidligere sejlrende til Aschesodde, hvor den mandede ud i Vidåens dybere vand. Kanalen var vel 10–12 m bred og henimod 2½ m dyb, således at skibe på indtil 6–8 læster under gunstige vandstands- og vindforhold atter kunne gå ind til Tønder havn.

Kanalen var i det lange løb ikke let at have med at gøre. Navnlige ved Aschesodde og i afsnittet nær Tønder var der altid tilbøjelighed til slikdannelse og tilsanding, og den lave vandstand i sommerens tørke førte ikke sjældent til trafikafbrydelser. Vandstanden var i øvrigt også i det daglige brat varierende, helt afhængig af om Slotsmøllen var i gang eller stod stille.

Spørger man, hvad slags skibe der i sin tid plejede at frekventere kanalindsejlingen ved Aschesodde, så synes dette at fremgå af Statholderens reskript af 5. april 1760, som godkender et af Tønder magistrat foreslået regulativ vedrørende opkrævning af havne- og kanalafgifter efter fartøjernes størrelse. Der nævnes følgende arter af skibe, nogle sandsynligvis på indtil 6 læster (12 tons): Pramme fra Rudbøl og Sild, Fanninger hængemastere, everter, joller fra Rømø og Sild, desuden af mere lokal art: Tre-, to- og engangsbåde.

Det må vel antages, at de først nævnte skibe, der ikke alle var fladbundede, dengang under særlig gunstige omstændigheder har kunnet bringes op til Tønder skibbro.

Ca. 30 år senere har det næppe mere været således.

Der foreligger en opmåling (A. Hinrichsen) af 1790. Kanalens afsnit fra »knæet« syd for Tønder (»Angels led«) til Aschesodde virker på tegningen temmelig forsømt og angives at være »zugeschlammt«. Den nordfra kommende del af kanalen går i realiteten med en bred forbindelse

over i den lige syd derfor løbende Vidå, som dog, på dette tidspunkt, mellem Møllekulen og Aschesodde kun har en vandstand på 1–4 fod*, og først ved landingspladsen, hvor den forenes med kanalen, får en dybde på 5–7 fod. På dette sted, der symbolsk er betegnet med billedet af en evert og som repræsenterer den virkelige Aschesodde-»kule«, var åens bredde udvidet til ca. 40–50 m.

I 1792 beslutter byens ledelse – åbenbart med god grund – at udgrave og istandsætte kanalen ved Aschesodde.

I et »Pro Memoria« af 20. maj 1792 behandler borgmester Carsten Richtsen (1746–1821) kanal- og Vidåskibsfartens forhold og går stærkt ind for at arbejdet bliver gennemført både af hensyn til de kongelige allerhøjeste toldinteresser og, i hovedsagen, »zum Vortheil der hiesigen Commerzien«.

I årene 1795–97 blev der så, tilsyneladende efter en plan der var udarbejdet af eksperten Heine Matzen, foretaget en ret stort anlagt udgravning af kanalen lige fra dens knæ »Angels led« til Aschesodde. Tillige hermed blev der også anlagt en helt ny kanal, ca. 500 m lang og ca. 10–12 m bred, den førte i lige linie fra Vidåen i højde med den gamle kanals knæ øst for Aschesodde til sydenden af Baltzershorn, hvor den genforenedes med Vidåen, og på dette sted skulle den være 2½ m dyb. Den afskar den store Vidåslunge med den sydlige del af »Amtsforvalter Land«. Indmundingen i åen ved Baltzershorn skete åbenbart i en meget spids vinkel.

Det blev et bekosteligt arbejde for »Broen«. Først i 1842 blev restgælden på 3100 rbd. i »Richtsens Fond« overtaget af Tønder kommunekasse.

I 1845 ansøgte bådførerne fra Rudbøl, Rosenkrans, Aventoft etc. om iværksættelse af foranstaltninger, så »strømmen« mellem Tønder og Nørreslusen kunne blive bragt i sejlbar tilstand (hvad Tønder i henhold til reskriptet af 5. april 1760 for kanalens vedkommende vistnok var pligtig til at gøre). »Generalzollkammer« og »Commerzkollegium« udbad sig straks en indberetning, men der gik to år, før magistraten bekvemmede sig til at svare.

Allerede i 1845 var der dog blevet udarbejdet en plan, der atter drejede sig om Aschesodde, der igen var stærkt tilsandet. Der blev nu foreslået en forlængelse af den gamle kanal udover Aschesodde tværs igennem Baltzershorn til den brede del af åen i retning mod Dyrhus mølle.

Da parterne behandlede sagen den 21. august 1845, blev der henvist til, at arbejdet ville være spildt, så længe Tønder kommune ikke holdt sin del af kanalen i orden – hvad de andre dog ikke synes at have haft nogen videre tillid til, den ville gøre; arbejdet blev i hvert fald ikke udført.

* 1 tønders fod = 29,064 cm.

1 tøndersk rode (»Ruthe«) = 18 fod = 5,232 m.

Senere har der været fred og ro om den gamle plads. Den blev knap berørt af de følgende decenniers mere eller mindre utopiske kanalplaner. De sorte fladbundede togangs- og éngangsbåde med deres røde lappede sprydsejl stagede eller sejlede forbi, lodsejerne passede deres høslet, og nogle fiskere kom der også, men ellers sænkede en verdensfjern ro sig ned over den.

P. Skovroy (1851–1934), der som få elskede og kendte »Asgers Odde« og kanalen og Vidåen, skriver i »Den gamle Mølle« blandt andet: »Nedenfor gården Dyrhus ved Asgers Odde slår åen en bugt, og her har strømmen i århundreders løb løb dannet en langstrakt kule på et par hundrede meter, hvis dybde er så stor, at man de fleste steder ikke kan nå bunden med en kluvstage.« Og lidt længere hen siger han: »Da vi sejlede ind i Asgers-Odde-Kulen, fik vi både vinden og strømmen fra Slogså og Grønå agterind.«

Han siger dog ikke noget om »Nøkken«, der boede der, skønt han utvivlsomt har kendt den, »Nøkken«, som de ældre talte om, og som fik drengene omkring år 1900 til at gyse en smule. Så ganske ufarligt var dette vandområde nu heller ikke!

Kom man i årene mellem århundredskiftet og 1. verdenskrig i den lille, klinkbyggede båd med køl og latinersejl, der ellers lå fortøjet i »gasgraven«, smuttende omkring kanalhjørnet ind i Aschesodde-området, kom man snart ind mellem sivbevoksede bredder, uden under forbifarten egentlig at lægge mærke til resterne af den tidligere ladeplads. Lidt længere henne, til bagbord, dukkede så pludselig en sideløbende strøm (1795-kanalen) frem af sivene, kun adskilt fra os ved en smal jordstrimmel, støttet på begge sider af gamle egetræstolper, forbundne med rusten ståltråd. Strimlen var stedvis så smal, at man kun med besvær kunne balancere på den. Mærkelig nok virkede den ene strøm mørk og uigennemsigtig og dyb, hvorimod nabostrommen til venstre var klar og med gennemsiknende sandbund, hvor der gik en mængde fisk. Til sidst blev landtungen dog lidt bredere igen og endte så i en tæt gruppe store siv.

Man kom ind i en bred å, netop det sted, Skovrøy omtaler. Åen drejede mod sydvest og fremtrådte, med Dyrhus Mølle i baggrunden, som en sølignende vandflade omgivet af en høj og frodig sivskov og med masser af åkander her og der. Undertiden sås der en ensom fisker i sin båd. Ved stærkere vind kunne man, så snart man med latinersejlet oppe kom ind i den brede del af Vidåen lige bagved Aschesodde, møde en ret anselig bølgegang.

Om sommeren og efteråret kunne der være meget smukt. Der var mange sump- og vandfugle, der kunne også fanges store brasen. De svirrende guldfarvede insekter og mange myg øgede dog ikke altid idyllen.

Ved vintertide var egnen oversvømmet, og falmede siv stak op alle vegne. Ved stærkere frost kunne man på skøjter glide hen over isfladen både til

Dyrhus Mølle og Lægan. Strømmene, der lumsk gled under isfladen, dannede våger, som var yderst farlige. »Nøkken« boede stadig der!

Den beskrevne tilstand holdt sig nogenlunde bevaret i årrækken indtil 1925–28, da afvandingen af marsken blev gennemført. Vidåens vand blev et stykke længere mod øst opfanget i et nyt leje og mellem høje diger og, en smule mere sydlig, ført forbi Aschesodde til havet. Den oprindelige skibsfartskanal samt Aschesodde-kulen og den tilsluttende Vidå helt til pumpestationen ved Lægan blev efter regulering til en forholdsvis smal afløbskanal med til tider noget skummende indhold, der stammede fra Tønder kloaker.

Aschesodde-området er nu tørlagt, og al den charme, der tidligere var over dette landskab, er nu forsvundet. Står man på diget ved Ubjærg bro og ser mod nord, ligger foran ens fødder grønne enge med rester af sommerdiger og en bevoksning, der pletvis markerer dels den ældste Vidå-bugt, dels, mere skarpt afgrænset, den fordums forbindelseskanal af 1797 gennem »Amtsforvalterland«.

Lidt længere borte ses som en stribe »kanalen« og på dens nordbred, fremhævet af noget buskads, selve Aschesodde.

På dettes plads findes de gamle ydergrænser, som angivet på kortene fra 1790 og 1811, ligeledes vejene, men vandløbet og Aschesodde-kulen er ikke mere som før.

J. N. Lorenzen.

Kilder:

Andresen, Ludwig: Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreizig jährigen Kriege. 1934.

Carstens, C. E.: Die Stadt Tondern. 1861.

Eskildsen, Claus: Tønder 1243–1943. 1943.

Iversen, P. Kr.: Vidåen. Turistbogen 1966.

Jacobsen, N. H.: Skibsfarten i det danske vadehav. 1937.

Mackeprang, M. m. fl.: Tønder gennem tiderne. 1943.

Møller, Andreas: Om en fiskerbåd-model på Fanø Museum. Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg. Årsskrift 1966.

Møller, Andreas: Om Rudbøl-både og deres anvendelse. Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg. Årsskrift 1967.

Ottsen: Der Kreis Tondern. 1906. Personlige erindringer.

Skovrøy, P.: Den gamle Mølle. 1915.

Tønder byarkiv (Landsarkiv i Åbenrå): Kanal- og Skibbrosager.

»Vestkysten«: Esbjerg fiskerimuseum køber den sidste vadehavs-evert. 5. september 1967.

»Vestkysten«: Esbjerg skibs-frilandsmuseet: Lægter første nummer. 1967.

Hinrichsen, Andr.: Geometrische Zeichnung von dem alten Canal und der Gegend an der südlichen Seite der Stadt Tondern 1790.

Carstensen: Stadtfeldplan 1811.

Fanget ved Marne

Pastor Christian Overgaard, Vedersø, har efter en samtale med fhv. gårdejer Søren Cornelius Petersen, tidl. Sølsted, nedskrevet, hvad denne som tysk soldat oplevede under første verdenskrig.

Der bor en sønderjyde midt i Vedersø kirkeby. Inde bag de små ruder i den østlige ende af Knud Vestergaards smukke, gamle gård har Søren Petersen sin stue. På væggene er der fine håndarbejder, som han selv har lavet. Sådan noget kan Søren Petersen nemlig også.

Denne ægte sønderjyde stammer fra Emmerske, hvor der i Brorsons tid (1730) blev bygget et bedehus (»æ Bejhus«), så man kunne samles til dansk gudstjeneste. Tønder landsogn har nemlig altid, til forskel fra Tønder by været helt overvejende dansk.

Den aktuelle anledning til, at jeg besøger Søren Petersen, er markeringen af 50 året for de sønderjyske krigsfangers hjemkomst til Danmark, og det, der her skrives, burde egentlig stå på fortællerens klangfulde sønderjyske mål. Men da jeg ikke er sikker i bogstaveringen af det sønderjyske, gengives det på rigsdansk.

Verdenskrigen bryder ud

For mange sønderjyder var afskeden med de kære i hjemmet en tung stund. Den blev Søren Petersen forskånet for, da han ved krigsudbruddet 1. august 1914 var garnisoneret i Ratzeburg og sendtes til fronten direkte derfra:

»Vi blev læsset på et tog i Ratzeburg og kørte ned gennem Tyskland. Der var hurraråb og begejstring, hvor vi kom frem. I en lille by i nærheden af Aachen blev vi læsset ud. Jeg fik tildelt et hestekøretøj med proviant, fordi jeg havde en dårlig fod, der ikke kunne komme i støvlen, og derfor ikke kunne marchere. Vi blev stillet op i en sidegade, og dér holdt vi et par dage uden at lave nogen ting. De havde glemt os – vor hele bataljon var afgået med toget.

Gennem Belgien

Endelig fik vi bud om, at vi skulle se at komme videre. Vi gik så ind i Belgien, udenom Lüttich, der faldt snart efter. Fæstningen kunne ikke stå for det svære artilleri. Vi så de sårede komme tilbage, fulde af smuds og ler, det gjorde indtryk på os.

Nu kunne jeg få sko på og måtte så ikke mere køre. Det tog ikke mange dage at passere gennem Belgien. Vi gik hver dag i ilmarch. Vi kom helt over til den hollandske grænse. Dér stod hollænderne i deres spidsnæsedede træsko og kikkede over på os.

Men nu begyndte de civile at skyde på os. De sad oppe i træerne, skjult under løvet, og skød. Værst var det, når vi kom enkeltvis gennem byerne. Vi var tre mand, der var kommet bagefter vores kompagni. Vi gik ved siden af hinanden, da de skød ud fra et hus. Jeg tror nok, jeg gik i midten. Den ene havde en cykel med, han faldt, han fik da så meget, at han blev liggende. Den anden blev også truffen, men jeg slap helt fri. Gud har bevaret mig, det har jeg mærket flere gange. Vi rendte ind i en port for at se, om der skulle komme mere. Da vi nåede vores kompagni, blev det svære artilleri sat op og skød ind i byen. Det skulle være en repressalie. Man sagde, at det var de katolske præster, der opirrede befolkningen.«

Vidste de i hæren, at du var dansksindet?

Jeg var forlovet, og der var en befalingsmand, der sagde til mig: »Ein guter Deutscher trägt den Ring auf der linken Hand!« (En god tysker bærer ringen på venstre hånd). Jeg må da selv om, hvordan jeg vil bære min ring, sagde jeg til mig selv. – Der var to danske i mit kompagni, og en enkelt friser, der kunne snakke dansk.

Ind i Frankrig

Den første større by, vi kom til i Frankrig, var Cambrai. Vi var så trætte, at vi satte os ned på gaden og faldt i søvn. Vi gik jo hver dag i il-march.

Hvor hurtigt avancerede I?

En 50–60 km om dagen. Oppakningen blev læsset på en vogn. Vi havde en mantel (frakke) sammenrullet skrå over skulderen og gevær og ammunition, ellers ikke andet. Vi var de forreste, en jægebataljon. Vi skulle rekognoscere, ikke give os til at slås med fjenden, men melde tilbage til infanteriet.

Franskmændene havde røde bukser på, dem kunne vi altid se, når de rendte. Men det var for tydeligt, så de fik snart andet på.

Der var så varmt dernede i august måned, man kunne sagtens ligge ude om natten. De havde begyndt at høste, så vi kunne arbejde os ned i negene og dække os til med dem på marken.

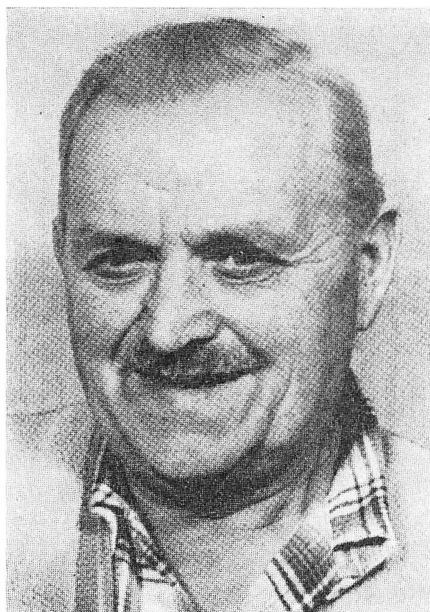
Så gik vi videre fra Cambrai til Soissons, også en temmelig stor by. Det var os forbudt at gå enkeltvis ind i husene. De, der gjorde det, kom ikke ud igen.

Over Marne

Kejserens søn var arméfører. Vi gik i det hele taget alt for hurtigt frem. Artilleri og bagage, træen, kunne ikke følge med. Vi skulle have en bro slået for at komme over Marne, vi havde Paris på højre side og var kun 40 km derfra, kunne jeg se på et vejskilt.

Tempoet var vist omtrent det samme endnu. Nogle sakkede agterud og

Søren Cornelius Petersen, f. 22.4.1892 i Emmerske, gårdejer i Sølsted, Abild sogn, senere Bredebro; siden 1956 bosat hos en datter og svigersøn i Vedersø.

kunne ikke følge med. Da vi havde været et par dage over Marne, blev vi stoppet, i hvert fald kom vi ikke videre.

Vi nåede frem til en lille lund, hvor vi gik ind og lagde os. Dagen efter kom englænderne, vi kunne se dem, men de kunne ikke se os. Vi så, at de kom i 5-6 rækker, der spredte sig ud i envifte. Vi havde en højere officer med os, han sagde, at vi ikke måtte skyde på dem. Vi lå helt rolige, så gik vi ud til dem og smed geværet og rakte hænderne op. Det var den 10. september.

Hvordan behandlede de jer?

De var så flinke. Det var nye tropper, skotlændere, skørteregimenter. De gav os alt, hvad de havde, også »jernrationen«, der skal gemmes, til man ikke kan få andet. Vi var jo sultne, vi havde ikke fået noget af betydning de sidste 14 dage, kun æbler, vi fandt i haverne, eller en høne. Skotterne tog heller ikke noget fra os, værdigenstande o. a., de lod os beholde det hele.

Så blev alle, de havde fanget, samlet sammen i en skolegård. Der stod vi så tæt vi kunne op ad hinanden. Det var snart det værste, jeg har været med til, vi skulle stå tæt pakket som sild i en tønde. Et par dage efter blev vi læsset på nogle kreaturvogne, så mange de kunne stoppe ind. Fransk-mændene kunne finde på at stikke med bajonet ind til os gennem lufthul-lerne. Da vi kom som fanger, stod de og gjorde bevægelser, som om vi skulle af med hovedet, men englænderne gik tæt på hver side for at be-

skyttede os, til vi var i toget. Så kørte vi til en havn nede i Sydfrankrig for at få skibslejlighed.

I fangenskab i England

Da vi først nåede skibet, var vi bjerget. Vi sejlede til Southampton og kom i teltlejr i Sussex.

Der var så mange telte, at der var gader imellem dem. Da jeg gik lidt rundt for at se mig om, så jeg, at der stod »Hotel Danmark« på et telt. Det var ene danskere, 86'ere fra Haderslev. Vi fik os jo en snak.

Vi lå dér i 4 uger, så blev det for vådt, vi kunne ikke bjerge os for fugtighed. De førte os over til Irland, men om foråret måtte vi flyttes tilbage til England, fordi de ikke stolede på irlænderne.

Mellem Liverpool og Manchester var den ene skorsten ved den anden, alt var sort. Men så blev vi skilt ad. Danskerne skulle jo til *Feldham* i nærheden af London. Det gik hemmeligt til, tyskerne måtte ikke vide det. Vi blev hentet om natten.

Lejren var egentlig et plejebørnshjem, hvor vi hver havde en lille kabine. Dørene var taget væk. De, der ønskede det, kunne få arbejde på gårdene. Jeg arbejdede i et gartneri. Englænderne var ikke så begejstrede for selv at arbejde. »I want to see more work!« var der en, der sagde til mig. Det blev det ikke bedre af.

Vi havde en præst, Troensegaard-Hansen, der kom til os et par gange om ugen og holdt gudstjeneste og foredrag. Han var en god mand for os; han var fra Tåsinge. Han sørgede for, at vi fik forbindelse med nogle i Danmark, vi kunne skrive til. Jeg fik da forbindelse med grev Holstein-Holsteinborg.

Hjemkomst

Vi blev læsset ind i nogle fine, polstrede vogne til Hull, hvor vi kom om bord på skibet. Det var ikke behageligt at sejle – sådan en storm! Jeg lå ned på ryggen i kahytten. Vi var betænkelige ved det, for der kunne være miner, men vi kom godt igennem. Pastor Troensegaard-Hansen var med.

Så snart vi så land (ved Skagen), var det ovre med søsygen. I Helsingør kom studenter og hilste på os og sejlede med til København. Dér var der jubel og stor ståhej. Vi blev fordelt i logis, jeg hos professor Nyrop. Vi var også inde på »Wiwel«, mange var i fangetøj endnu, uden kravetøj.

Det var et stort øjeblik, da du genså dem derhjemme?

Ja, det var det. De små søskende kunne ikke kende mig.

Er der et bestemt bibelord, der har haft betydning for dig under krigen?

Søren Petersen venter lidt: »Der er et ord om, at selv om der falder tusinde ved din side, til dig når det ikke hen! Den, Gud vil skærme, er han mægtig til at bevare.«

Christian Overgaard.

Sangen om Ballum

Melodi: Poppelsus

Nu synker sol i Vesterhav
bag Rømøs klit og Høje,
og dagen stunder mod sin grav
med al dens strid og møje.

Let løber vind på listesko
hen over bølgebryster,
mens solfaldsguldet bygger bro
fra kyst til fjerne kyster.

Søn er for os den åbne strand,
når mågeflokken svinger
sig kredsende om hav og land
på sølverhvide vinger.

Når lydt fra Ballum kirketårn
de gamle klokker ringer,
og hyrden tuder i sit horn,
mens hjem sin hjord han bringer.

Snart falder fred og folk og fæ
og ro om lem og længe,
mens tågen står som sølverdræn
ind over Ballum enge.

Her gik tilforn den Randrup præst
»blandt blomsterne i enge«
og priste Gud og slog som bedst
sin harpes gyldne strenge.

Her fostred' Kold ved gry, ved kvæld,
når solen gik i banke,
ud fra sin sjæls det rige væld
sin store folketanke.

Her groede bondens velstand frem,
med Ballums blanke stude,
grundfæsted blev mangt vestkysthjem,
ved ry de vandt derude.

Skønt er vort hjem, vor fødestavn
og rig på dyre minder,
den er i hver vor fryd, hvert savn,
hver bøn som sammenbinder.

Her var vi barn hos far og mor,
her så vi slægter falme,
her lærte vi vort fadervor,
og Brorsons skønne salme.

Nu tykkes tiden tør og brak
for døgnets løsepenge,
end sætter karl dog hø i stak
i Ballums kløverenge.

Og blev end kistebunden bar
i krisetider hårde,
end skinner der dog guld i glar
i vore gamle gårde.

Og slog end krigen dybe sår
og røved' vore drenge,
end er der fred i Danmarks gård,
og korn til brød i vænge.

Og aldrig var en dag så lang,
sol sank dog under lide,
og aldrig blev en tid så trang,
vi lærte jo at stride.

Thi lad os stride troens strid,
vort hjem, os selv til både,
og bie på Vorherres tid,
og på hans rige nåde.

Hansigne Lorenzen.

»Sangen om Ballum«

fandt jeg forleden ved et tilfælde, og jeg vil gerne knytte nogle kommentarer til den. Ballum sogns historie skulle have været skrevet af Hansigne Lorenzens mand, fhv. lærer Lorenzen, Ballum, men han nåede det ikke. Selv er jeg født i Ballum i 1883, så noget kender jeg, og en del er blevet mig fortalt om Ballum sogn.

»Skøn er for os den åbne strand«, skriver forfatterinden. Ud for Ballum enge ligger jo et dige, som blev påbegyndt i 1914. Før den tid var der fri udsigt fra gårdene i Østerende, der engang lå så tæt sammen, at der kun var nedkørsel til hveranden. At være bonde i Ballum var jo baseret på stude-drift, som hun skriver i 8. vers. Man havde et temmelig stort folkehold: to piger, to karle og en dreng. De pløjede kun en 15–20 demat, holdt et par svin til eget brug og en 6–7 køer. Engene blev dengang brugt til græsning og høslet.

Ved stormflod gik engene under vand, som efterlod et tyndt lag slik, der gav en masse hvidkløver. Græsset blev jo slået med le: et demat pr. mand var reglen. Det kan man sige var forskudt arbejdstid: somme tider spiste de middagsmad om morgenen. Madskrinet, de havde med, var pakket med gode sager: kød og flæsk, pølser, ost og andet godt – og så naturligvis brændevin. De kogte kaffe og levede godt, – men de måtte også arbejde i mange timer.

Der var naturligvis stor forskel på bonden og hans kone og så tjenestefolkene. For stor. De kunne nok komme ind i stuen om aftenen, men de skulle sidde nede ved væggen ved bornholmeren, og de måtte ryge én pibe tobak, men ikke stoppe igen. Når der kom fremmede, skulle de gå. Kl. 9 skulle de »røgte af«, som det hed. Hestene skulle have et foder og en visk hø, og der skulle malkes. Bagefter blev lygten afleveret inde i stuen. Det var ikke noget for sådanne »dreng« med åben ild. De kunne jo brænde gården af – selv om også forkarlen var en gift mand og over de tredive år med til-ladelse til at gå hjem to gange om ugen.

Engene er jo noget andet i dag, for en stor del tilsået med korn, dog ikke altid med lige stort udbytte.

»End sætter karl dog hø i stak«, som hun skriver. Der bjærges hø endnu i Ballum enge, men det bliver dog ikke sat i stak.

»– og hyrden tuder i sit horn«. Det er et kapitel for sig. Der blev i sin tid, hvor langt det er tilbage vides ikke, udlagt 40 demat eng, kaldet svine-mærsk, til græsning af køer fra småkårshjem. For en rimelig betaling kunne de få en eller højst to køer på græs, dertil kom et par kroner pr. ko til hyrden. Han begyndte om morgenen ude i yderkanten at tude i hornet. Efterhånden sluttede køerne sig til flokken, i alt en fyrre stykker. Han skulle så passe køerne om dagen. Om aftenen tudede han atter i hornet, og

folk stod parat og tog imod køerne, der dog hurtigt levede sig ind i rytmen. Denne ordning var en stor hjælp for arbejdere og småhåndværkere dengang. Senere tog diget en stor del af Svinemærskens, og nu er der ingen, der behøver at holde en ko.

I de små byer ved havet blev der også fanget mange fisk. Dem kunne både småfolk og bønder bruge.

Hansigne Lorenzen skriver også om kirkeklokkerne, der lyder over sognet. Ballum kirke er en smuk anselig kirke. Den blev bygget i det 12. århundrede af tufsten fra Rhinlandet, vel nok sejlet hertil. Sognet havde før betydelig flere indbyggere og mange kirkegængere. Dog er kirkegangen i Ballum heller ikke dårlig i dag.

I gamle dage har Ballum sogn været temmelig betydeligt med skibe i søen, tolder, posthus, tinghus, arrest, indsejling, således at skibene kunne sejle helt ind til land.

Der er det mærkelige, at der er ingen by, der hedder Ballum. Sognet i sin helhed hedder sådan.

Nu er sognets storhed forbi.

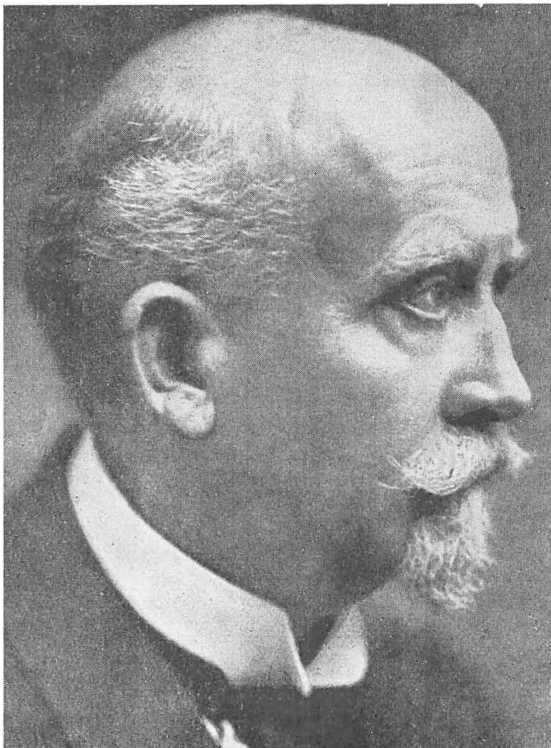
Anders Christensen.

Skæbner *Af Halk kirkebogs dødsregister:*

1835 10/3. »2de døde mandspersoner fandtes den 7de marts på Halck søndre mark, som efter formodning synes at være komne drivende for vinden her til landet i det dagen forhen værende uveir. Deres båd fandtes ved stranden, hvor det synes, at de ved at søge byen ere komne på en feil vei og formedelst udmattelse ikke have formået at komme længere. Den ene var en aldrende på 50 år, den anden et ungt menneske på 16 år. Efter fuldbyrdet øvrigheds syn blev de i dag jordede på vor kirkegård.«

1850. »Hertil kommer endnu efter begjering anført: Hermann Anton van Laer, en søn af beridder af Beierholm Cornelis van Laer og hustrue Adelheid Benedicte Johanne Vindekilde af Vilstrup, død den 11. mai på søen 6°35' n. bredde og 84°50' v. længde ifølge kapitain Brodersens brev skrevet 49° n. brd., 13° v. længde den 17. sept. 1850 og begravet i søen samme dag. Den afdødes alder 17 år.«

1866. »Efter et foreviist brev fra Amerika er ungkarl Jesper Jepsen, en søn af indsidder Nis Jepsen og Mette Andres i Halk, født d. 1. marts 1844 død på det skandinaviske hospital i Newyork af brystsyge d. 16. mai 1866, kort efter at han var ankommen der på et udvandreskib.«

Gerd Callesen antager (so ist anzunehmen), at de danske socialdemokrater under Stockholmkonferencen 7.-13. juni 1917 underhånden opnåede tyske partifællers tilsgagn om, at selvbestemmelseretten ville blive realiseret for Nordslesvig. Heroverfor henviser Bjørn Svensson til, at Nordslesvig ifølge de tyske socialdemokraters eget Stockholmmemorandum ikke ville få selvbestemmelseret, men kun kulturautonomi under tysk styre, og han henviser til, at Scheidemanns memoirer, der bygger på dagbogsoptegnelser, afskærer fra andre fortolkninger end den, der direkte fremgår af det tyske memorandum.

Imødegåelse af Bjørn Svenssons anmeldelse af »Die Schleswigfrage«

I »Sønderjysk månedsskrift« 1970 – 8, s. 217–253 kritiserer redaktør Bjørn Svensson min afhandling »Die Schleswigfrage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus«. Indledningsvis oplyser Bjørn Svensson, at afhandlingen »rimeligvis vil blive stående som »bogen« om dette emne« (s. 218), afslutningsvis mener han, at jeg »er for bundet af sin

nationale forestillingskreds og for lidt bundet af videnskabens krav«, kort sagt at afhandlingen på grund af mange fejl og forkerte vurderinger etc. ikke er ret meget værd (s. 252 f.). Denne selvmodsigelse præger artiklen, og det alene kunne give anledning til et svar. Men derudover er B.S.'s sammenstilling tilsyneladende så overbevisende, at i det mindste to mennesker har set sig foranlediget til ukritisk at overtage redaktør Svenssons påstande som væsentlige kor-

rekturer af afhandlingen (Aksel Lassen i »Berlingske Tidende« 4.9.1970 og Lorenz Rerup i »Kristelig Dagblad« 29.9.1970). Til fordel for denne kritikløse holdning taler kun B.S.'s detaljerighed, men selv en mængde detaljer giver ikke altid en helhedskritik. Således ikke her. Som undskyldning kunne også tjene, at Svensson undlader at referere bogens indhold, for således at kunne »overse« centrale afsnit og dermed lettere manipulere læseren. Dette uvederhæftige forsøg har åbenbart givet resultat. Det bliver derfor nødvendigt først at give et kort overblik over

Bogens indhold

Som det fremgår af afhandlingens titel, afgrænses den undersøgte periode til tiden 1912 til 1924. Det er i denne periode, de væsentligste ændringer i socialdemokratiets politik finder sted. Her fuldbyrdes i det væsentlige de to socialdemokratiske partiers overgang fra at være internationalistiske til at være nationale partier med visse internationale forbindelser. For at kunne give den rette baggrund har jeg skrevet et ret langt indledningskapitel, i hvilket jeg behandler de nordslesvigske danskeres stilling, Nordslesvigs socioøkonomiske struktur og de fire perioder i den socialdemokratiske Nordslesvigpolitik fra 1872 til 1912. Kapitel 2 analyserer diskussionen i det danske socialdemokrati om stillingen til det nationale spørgsmål i 1912. I 3. kapitel undersøges udviklingen under første verdenskrig: a) det danske socialdemokratis vurdering af den nye situation, b) Staunings konference med SPD's bestyrelse i Berlin i 1915, der blev afgørende for de to partiers videre politik (læseren vil forgæves i B.S.'s artikel lede efter bare én henvisning til dette centrale afsnit), c) Stockholm-konferencen i 1917. I 4. kapitel behandles Slesvig-spørgsmålet i efteråret 1918: a) Hjalmar Brantings diskussion med det danske parti om den rigtige politik, b) Staunings hen-

vendelse til Ebert 18.10.1918 og rigsdagsmødet i Berlin den 23.10.1918, c) rigsdagsmødet i København samme dag og d) det slesvig-holstenske socialdemokratis stilling. Det 5. og 7. kapitel beskæftiger sig med de lokale slesvigske og slesvig-holstenske organisationers og råds stilling fra november 1918 til marts 1919 (5.) og fra april 1919 til marts 1920 (7.). I 6. kapitel behandles Berner-konferencen februar 1919 og de forskellige forhandlinger mellem de to partier i 1919. 8. kapitel går ind på a) statskuppet påsken 1920, b) kampen mod 2. zones internationalisering og c) socialdemokratiets stilling i Nordslesvig i 1920. Det 9. kapitel er forbeholdt en analyse af den socialdemokratiske grænsepolitik i tiden 1921 til 1924 med højdepunktet i Stauning-Wels-af-talen november 1923. Det sidste (10.) kapitel indeholder et – måske utilstrækkeligt – forsøg på en vurdering af den socialdemokratiske internationalismes betydning. Denne oversigt har været nødvendig for at give læseren et indtryk af, hvad afhandlingen drejer sig om.

... og Bjørn Svenssons kritik af noget ganske andet

Først et par tekniske bemærkninger. B.S. kritiserer, at anmærkninger står »uden sidehenvisninger« (s. 218), men der er præcise henvisninger til hvilket kapitel hver enkelt note hører. Men B.S. har måske ikke kunnet finde ud af dette system, der ellers er kendt i videnskabelige afhandlinger? Det er tilsyneladende tilfældet, da han heller ikke kender forskellen mellem litteratur og kilder og forskellige kilders værdi. Derfor forstår han ikke, at denne liste måtte deles i 7 afsnit. Heller ikke dette er ukendt i videnskabelige kredse.

Det er selvfølgelig beklageligt, at navne- og sagsregister mangler, men det kræves altså ikke ved indleveringen af en sådan afhandling. Da det endvidere ville have øget omkostningerne

ved trykningen betydeligt, kunne »Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft« ikke bekoste dette. Det er et spørgsmål om økonomisk støtte.

Endvidere et par småting for at karakterisere den svenssonske »nøjagtighed«. Hans artikel er forsynet med 14 illustrationer. Ikke ved én eneste står der en henvisning, hvor billedet er fra, det er noget, man plejer at gøre i videnskabelige afhandlinger. I billedteksten s. 217 påstås det, at manden yderst til højre er Hackelberg. Det er J. P. Sundbo, og det er blevet oplyst fra Arbejderbevægelsens bibliotek, hvorfra dette og illustrationerne s. 231, 233 og 249 er udlånt. Hvorfor redaktør Svensson alligevel påstår, at det er Hackelberg er mig uklart. S. 227 udnævner Bjørn Svensson »Socialisten« til et tidskrift, et ret »beskedent« udtryk for et dagblad – men måske forveksler B.S. det med tidsskriftet »Socialisten«, der udkom fra 1903 til 1946. Dagbladet var dog i sin tid startet som ugeblad, men var det på det refererede tidspunkt ikke mere. Men det er småting, der ikke betyder noget væsentligt.

Den vigtige del af B.S.' kritik begynder med en insinuation. Han påstår, at forsøget på at indordne »Köllerpolitikken« i en sammenhæng, altså ikke at se den som et isoleret fænomen, hvad den ikke var, »kun kan (være) medtaget for at kaste et *formildende* skær over« den (s. 218 – min understregning G.C.). Bjørn Svensson kan selvfølgelig ikke finde noget bevis for denne påstand, men den er nødvendig for ham, han skal jo bevise, at jeg er »bundet af min nationale forestillingskreds« (s. 253); det er grunden til, at jeg har gjort mig »megen umage« (s. 219 billedtekst) for at bevise, at også Danmark skulle have ført »Köllerpolitik«! Man skal være så behændig som Bjørn Svensson for at kunne få dette ud af teksten. De tre eksempler B.S. anfører på dette fylder 2, 4 og 10 linjer i en bog på 200 sider; til gengæld bruger B.S. ca. 3 sider for

at »modbevise« dem. Foruden alt andet er det en proportionsforvrængning, så det batter.

B.S. mener, at jeg skulle lave citatfusk med en henvisning til professor Troels Fink. Og det er da også ganske rigtigt, at Troels Fink mener, at den »preussische Auffassung...« forlangte noget og ikke den nye nationalisme. Men den nye nationalisme forlangte akkurat det samme, som efter »preussischer Auffassung war... ein Gebot der Staatsraison«. Den prøjsiske statsraison i dette spørgsmål blev i disse år et fælleseuropæisk fænomen, citatet siger altså noget væsentligt om denne nationalismes *indhold*, som Troels Fink ikke behandler, fordi han beskæftiger sig med Preussen-Nordslesvig. Ikke destomindre er det et dækkende udtryk for et nyt fænomen. Bjørn Svensson kan så benægte det eller ej, kendsgerningerne består.

Endnu mere får redaktør Svensson ud af sprogproblemet på Færøerne. Han har rigtigt fundet frem til den sætning, jeg henviste til, og citerer første halvdel, i hvilken der står, at dansk var det officielle skolesprog, men at færøsk efterhånden blev benyttet mere og mere. Skolesproget på Færøerne var altså, som jeg anfører ifølge Veiter, dansk. Og det fremgår med al ønskelig klarhed af sætningens anden halvdel, som B.S. »glemmer«. Hvor han har tre små prikker, står der »... og i 1938 blev loven ændret, så lærerne blev stillet frit«. Altså i 1938 fik ikke *børnene* hhv. deres *forældre* lov til at bestemme på hvilket sprog undervisningen skulle foregå – nej *lærerne* måtte, hvis de ville og kunne, bruge færøsk (Det virker derfor lidt underligt, at B.S. hævder over, at det først var i 1928, at de danske *forældre* i Sydslesvig fik ret til at bestemme over deres børns skolegang, s. 247, på Færøerne fik de det ikke engang i 1938. Bjørn Svensson har ikke kunnet finde noget grundlag for Veiters påstand. Han kan nu hos

Róland Waag Høgenesen: Færøerne og færinger s. 302 læse noget nyt om skolesprogsforholdene på Færøerne – i Jordens folk. Etnografisk revy 6. årg. nr. 3, s. 298–305).

B.S. tillægger mig den opfattelse, »at Danmark havde ansvar for en Køllerpolitik, der sagde sparto til den prøjsiske« (s. 220 – min understregning, G. C.). Det er en lodret løgn. Tværtimod siger jeg, at den nye nationalisme »in Deutschland allerding, bedingt durch die andersgeartete Entwicklung des Bürgertums, besonders hervortrat« (s. 12). Men Bjørn Svensson har været så lykkelig over, at han engang i 1968 har skrevet et brev til min far bl. a. om dette (vi får 3 gange at vide, at han har »advaret« mig), at han nødvendigvis også måtte tage det med nu. Hvis Svensson så vil forklare den sproglige ensretning med, at Færøerne kun havde 16.349 indbyggere er det hans sag, kendsgerningen er den sproglige ensretning. Men problemet »Færøerne« er af meget lille relevans for bogens indhold. Det samme gælder den danske sprogpolitik i Mellemlesvig i årene 1851 til 1864. Jeg har (note I-2, s. 137) kaldt den »sprogterror«; at B.S. ikke kan anerkende dette ord, ændrer ikke noget ved den kendsgerning, at 85.000 indbyggere i Mellemlesvig ikke fik lov til at bestemme det sprog, deres børn skulle undervises i. Det er rigtigt, at dansk endnu delvis var talesproget i området, men sindelaget må tydeligvis have været anderledes, og senerehen i artiklen er Svensson åbenbart meget for sindelaget som det afgørende (s. 236, 242). Men Svensson jonglerer med begreberne, som det passer i hans kram, og når de alligevel ikke passer, bruger han andre metoder. Eksempelvis skriver han, at jeg ikke kan »dy« (s. 221) mig for at citere Bebel kritisk af den danske »Schreckensherrschaft«. Det anførte sted er en note (I-92, s. 143), hvor jeg henviser til, at Bebel på andre tidspunkter har haft en anden mening, end

han havde i 1898, da han i rigsdagen kritiserede Köllerpolitikken. Men jeg er taknemmelig for henvisningen til H. P. Hanssen. Jeg kendte ikke stedet, men måske burde B.S. også læse mere end netop denne undskyldning, f. eks. s. 63 med »Vorwärts« referat af H. P. Hanssens tale, s. 61 hvor H.P.H. tilslutter sig A. D. Jørgensens opfattelse af, at den mellemlesvigske sprogpolitik var »en politisk uklogskab og et overgreb mod befolkningen i de blandede distrikter« og s. 56 hvad H.P.H. citerer Bebel for. B.S. kender også Bebel's brev til »Nationaltidende« 24.3.1898, hvor han udtaler sin principielle mening om sproglig undertrykkelse, en mening der i sammenligning med B.S.'s virker ualmindelig fremskridtsvenlig, dér findes ikke noget om »små sprog« og andre chauvinistiske overvejelser. Men sådanne små bemærkninger er netop karakteristisk for Svenssons metode, åbenbart kan han trods al sin umage ikke finde virkelige fejl.

Det viser sig også i hans referat af den kritik, der rettedes imod afstemningsreglerne. Jeg har præcist forklaret, hvorfor de socialdemokratiske organisationer måtte vende sig mod disse bestemmelser (note IV-44, s. 158, V-40, s. 161 f, 86 f, 135); en afstemning, hvor resultatet på forhånd er givet, er ikke nogen afstemning men en farce, at det p.g.a. 20 års bestemmelsen især var arbejderne, der blev udelukket fra at deltage i afstemningen, gør det endnu mere indlysende, at SPD måtte vende sig mod disse udemokratiske metoder. Men dette interesserer B.S. sig ikke for. Hans kritik vender sig mod »tyskernes protest« (s. 221), men den er irrelevant for afhandlingens indhold. Socialdemokraterne foreslog, at alle 20-årige, der den 1.12.1918 boede i afstemningsområdet, skulle have stemmeret, dvs. de personer så på det aktuelle tidspunkt havde så megen tilknytning til området, at de effektivt boede der. Det var vendt imod enhver historisk argu-

mentation, men tog til gengæld hensyn til virkeligheden (s. 87). B.S.'s oplysning om at 20 års bosættelse i 1970 vil have svaret til, »at man skal have boet i landsdelen siden 1950« (s. 221) er ganske vist rigtig, men hvilken betydning har det mon for socialdemokraterne i 1920? At han desuden påstår, at personer der »siden 1900 bosat i, men født uden for II zone« (s. 221 – min understregning, G.C.) havde valgt er vel bare en almindelig sjukskefejl, men øger ikke tilliden til hans øvrige oplysninger.

Det er rigtigt, at jeg ikke har nævnt, at grunden til at man fra dansk side gik imod en bilateral mindretalstraktat, var erfaringerne fra perioden 1851–1864. Jeg har derimod omtalt at årsagen til, at man fra tysk side havde en meget god grund til at forlange en sådan sikring netop også var erfaringerne fra 1851–1864 (note I-2 s. 137), jeg har endvidere henvist til, at en særlovgivning til fordel for det danske mindretal i Sydslesvig efter 1920 ikke kunne gennemføres, fordi der i Preussen også fandtes andre mindretal (f. eks. ved den polsk-tyske grænse). Dette problem kunne muligvis være blevet løst tidligere ved en forhandling (note IX-7, s. 177 f). Det var den præjssiske regerings politik, at forsøge at få dette gennemført. At den danske regering havde den anden opfattelse er grunden til, at det danske mindretals skoleproblemer først blev nogenlunde tilfredsstillende ordnet sidst i tyverne.

At jeg ikke har omtalt den præjssiske annekktion i 1867 mere udførligt skyldes den simple kendsgerning, at den var i 1867, altså uden for den af mig behandlede periode (at jeg nævner, at det skete mod befolkningens vilje »overser« B.S.). Derimod har jeg beskæftiget mig med »påskekupet« i 1920, fordi det er meget relevant for afhandlingens periode. B.S. bryder sig ikke om, at jeg kalder det for »Staatsstreich der Anexionisten«, det ændrer imidlertid ik-

ke noget ved den kendsgerning, at kongen afskedigede en regering og tilkaldte en anden uden om folketinget, og at dette i høj grad var direkte motiveret af ønsket om at få en større bid af Slesvig med til Danmark. B.S. kan kalde det, hvad han vil, virkeligheden kan han ikke ændre.

M.h.t. spørgsmålet om udvisningen af nogle arbejderførere i 1920 har B.S. tilsyneladende fanget mig. I Frede Niensens bog, som jeg henviser til, står der ikke noget om dette. Korrekt, men henvisningen gælder ikke kun for udvisningerne, men også for den strejke fra 4.–12.6.1920, som foranledigede udvisningerne; om denne skriver Frede Nielsen s. 81 ff, men dette har Bjørn Svensson ikke villet se. Ligeledes har Svensson overset note V-5 s. 159, hvor der henvises til påstanden om, at nogle af de udviste var spartakister. Endvidere har jeg udtrykkelig sagt, at udvisningerne kun til dels var en omvendt Köllerpolitik, og at de netop havde social slagside, nemlig at svække strejkebevægelsen og dermed arbejdernes organisationer. Men man kan dog antage, at den nationale og sociale modvilje overfor de aktive tyske arbejdere gik op i en højere enhed (smlg. Th. Petersen: Fra Als til Tønder s. 129, 151). Men problemet er ikke væsentligt for afhandlingen, og jeg har derfor ikke gjort mere ud af sagen end nødvendigt var. Øjensynligt forveksler Bjørn Svensson endvidere de udvisninger, jeg har henvist til, nemlig dem efter strejken i 1920 – det fremgår ellers af sammenhængen – med dem der fandt sted i 1921. Om disse senere har jeg kun en kort henvisning i note VIII-42 s. 176, og de indgår aldeles ikke i argumentationen, om hvorvidt det drejede sig om Köllerpolitik, spartakisme etc. Jeg vil derfor her kort gå ind på nogle af udvisningerne i 1920. Det drejede sig bl. a. om murer Heinrich Wienecke, gift og bosat i Tønder siden 1908, konen var fra Tønder; murer Otto Heine fra

Løgumkloster, bosat der siden 1914 forlovet med en pige fra Løgumkloster; elektriker Oscar Preuss fra Sønderborg, bosat i landsdelen siden 1903, gift og 3 børn; i alt ca. 50 mennesker muligvis flere om hvilke jeg ikke har kunnet opklare, i hvilken forbindelse de stod med strejkebevægelsen. Det var Wienecke, der med navns nævnelse blev udnævnt til spartakist. Det blev diskuteret og tilbagevist i rigsdagspartiernes sønderjydske udvalg (forhandlinger 1919–20, s. 1264 f, 1269 ff). Henvisningen til Grænsevagten 1920/21 s. 375 ff behandler kun de af mig i noten omtalte udvisninger i 1921. Disse sider er i øvrigt ikke kun præget af tyske blades angreb på Rytter, som B.S. påstår, men ligeledes af danske blades forsvar af ham. I denne artikel står der en henvisning til den af B. Svensson refererede tale af Rytter (s. 380). Det burde således ikke have været nødvendigt også at nævne den i noten. B.S. har altså læst noget andet ind i disse par linjer, end der står. Det er ikke just fremmeligt for diskussionen. Det er beklageligt, at Svensson mener, at sådanne metoder er nødvendige. Kun ved at forvanske afhandlingens fremstilling kan han påstå, at jeg »oprettholder den tyske udvisningskritik i fuldt omfang« (billedtekst s. 223).

På ét punkt er Svensson og jeg enige. S. 223 mener han, at »det er vigtigt at holde sig den socialøkonomiske baggrund for øje«. Det er korrekt, men B.S.'s vulgærmaterialisme gør, at enigheden mellem ham og mig kun er formel. Overbevisende demonstrerer han sin uvidenhed om arbejderbevægelsen ved at mene, at det er »forbavsende at se socialdemokraternes fremgang forklaret med en god økonomi« (s. 224). Faktisk er det således, at arbejderpartierne i økonomiske opgangstider ofte har gode valg. 2 eksempler: i 1928 (i økonomisk gunstige tider) fik SPD/KPD tilsammen deres højeste stemmetal i Weimarrpublikken efter 1919. 1966

for Socialdemokratiet (SD) og SF flertal i folketinget uden at der var anydning af en krise. Den økonomiske opgang i 1870'erne i Nordslesvig betød ligeledes, at der befandt sig flere arbejdere i området – fordi de kunne få arbejde – end der var i stagnationsperioden fra slutningen af 1870'erne til slutningen af 1890'erne. Det er således meget naturligt, at SPD i perioden op til ca. 1878 stod relativt stærkt i Nordslesvig. Der er en direkte forbindelse mellem den socialøkonomiske baggrund og arbejderorganisationernes vækst. Det har jeg behandlet i nødvendigt omfang i dette indledningskapitel.

Men Bjørn Svensson burde inden han næste gang indlader sig på at skrive om den materialistiske historieopfattelses principper studere disse nøjere. Friedrich Engels har bl. a. meget udførligt argumenteret imod opfattelser af den art, som B.S. fremturer med. I Karl Marx-Friedrich Engels: Udvalgte værker bind II, København 1952 findes s. 486–507 et udvalg af nogle breve af Engels. Der står f. eks. s. 488 f: »... Efter materialistisk historieopfattelse er det i *sidste instans* bestemmende moment i historien produktionen og reproduktionen af de virkelige livsbetingelser. Mere har hverken Marx eller jeg nogen sinde hævdet. Hvis nu nogen foredrer dette til, at det økonomiske moment er det *eneste* bestemmende, så forvandler han denne sætning til en intetsigende, abstrakt og absurd frase. Den økonomiske stilling er basis, men overbygningens forskellige momenter – klassekampens politiske former og dens resultater – forfatninger, der udformes af den sejrende klasse, efter at slaget var vundet osv. – retsformer, for ikke at tale om genspejlingen af alle disse virkelige kampe i deltagernes hjerne, politiske, juridiske, filosofiske teorier, religiøse anskuelser og deres videre udvikling til et dogmesystem, udøver også indflydelse på de historiske kampes forløb og bestemmer i mange

tilfælde i overvejende grad deres *form*«. Dette har B.S. åbenbart ikke forstået, han mener, at økonomiske situationer altid virker umiddelbart i menneskernes hjerner og det endda i forbindelse med et overbygningssammenhæng som nationaliteten (s. f. eks. hans bemærkninger s. 243 om »økonomisk egoisme« etc. For øvrigt gælder for ham, hvad jeg har sagt om H. D. Lehmanns forståelse af de socialdemokratiske partier – note VI-50 s. 170).

»Med hensyn til den tyske nationalitetspolitik« (s. 224) så var den »relativ zurückhaltend« (s. 11) på baggrund af den danske politik 1851–1864 og den senere tyske politik efter 1888–89. At den skulle have været noget andet er forkert, og jeg har derfor heller ikke sagt det. Det viser sig også, at de danske stemmetal er faldende i de første år efter Slesvigs indlemmelse i Preussen, og at de senere stiger både absolut og procentuelt – jeg har s. 11 f givet nogle mulige forklaringer på dette. Det lyder for mig ret overbevisende, at danskerne sluttede sig mere sammen, jo hårdere undertrykkelsen blev – i det mindste tyder væksten i de danske organisationer og stemmetal på det (en meget væsentlig medvirkende årsag er selvfølgelig også de omfattende naturalisationer af optanterne etc.). B.S. kan mene, at det er primitivt, men så længe han ikke kan komme med mere overbevisende forklaringer, vil jeg holde fast på denne.

Når professor Scharff henviser til, at SDs stærke stilling i Slesvig-Holsten skyldtes landproletariatets situation, så gør han det med henblik på især de holstenske godsområder, hvor der var et virkelig betydningsfuldt landproletariat. En tilsvarende gruppe fandtes ikke i Nordslesvig. Nordslesvigs socialstruktur var, som alle andre end B.S. ved, en helt anden. Årsagen til at jeg m.h.t. dette problem nøjes med at henviser til den litteratur (note I-67 s. 141) i hvilken de nøjagtige SD-stemmetal

opgives er den, at jeg *ikke* har skrevet den bog B.S. anmelder, nemlig en endnu ikke skrevet afhandling om socialdemokratiets fremvækst i Nordslesvig i tiden 1872–1912. Jeg har derimod skrevet en undersøgelse om to soc.-dem. partiers holdning til et nationalt spørgsmål i årene 1912 til 1924 med en indledende oversigt om partiernes tidligere holdning og om de mest betydningsfulde almene historiske og socialpolitiske forhold, der danner baggrund for denne.

Derfor har jeg indskrænket mig til at nævne de punkter, jeg har anset for at være de væsentligste angående problemet, hvorfor Flensborg-arbejderne i anden halvdel af 1880'erne gik over til at stemme socialdemokratisk i stedet for dansk. Til et helhedsbillede hører givetvis flere punkter, og B.S. kan have ret i, at de af ham anførte (s. 226) har haft en vis betydning, men de har ikke haft den altafgørende indflydelse, han tillægger dem. Monokausale forklaringer er som regel dårlige, således også her.

Triumferende bemærker B.S., at afskaffelsen af danskundervisningen intet betød i Flensborg, fordi der dér altid havde været tysk skolesprog (s. 224). Havde han læst afhandlingen bare nogenlunde grundigt, ville han netop i note I-62 s. 141 have set, at forordningen kun anføres som det mest betydningsfulde ydre tegn på regeringens kursændring i nationalitetspolitikken. Men grundighed er ikke Svenssons stærke side.

Redaktør Svensson kræver en »nærmere undersøgelse« (s. 226) af årsagerne til arbejdernes overgang til SD. Dette ønske kan jeg kun tilslutte mig, men det har som sagt ikke været min problemstilling. I denne undersøgelse bør Bjørn Svenssons »formodninger« også indgå, sandsynligvis vil det så vise sig, at de af ham anførte socialpolitiske hændelser (især strejkerne) har været betydningsfulde for det gennembrud

SD fik i byen i anden halvdel af 1880-erne. Derimod vil jeg stille mig noget tvivlende over for den betydning han tillægger det danske socialdemokratis propaganda m.h.t. dette forhold (s. 226 ff) bl. a. af den grund, at partiets propaganda ikke nåede ret langt ud blandt befolkningen i Nordslesvig. I december 1876 havde »Social-Demokraten« 15 abonnenter i hele landsdelen, det er ikke sandsynligt, at bladet skulle have haft bare lige så mange i Flensborg. Men dette kan virkelig kun opklares ved en nærmere undersøgelse, i hvilken det danske borgerskabs meget hurtigere overgang fra dansk til tysk burde inddrages. Det må dog i denne sammenhæng anholdes, at B.S. vil inddrage de nutidige socialdemokraters mening om denne sag i argumentationen (s. 226). Det har virkelig ikke noget med forholdene i Flensborg omkring 1885 at gøre.

Det vil i det hele taget være nødvendigt, at tage de tidligere pseudovidenskabelige undersøgelser fra nationalitetskampens tid op til revision. Det viser sig, at de ikke er pålidelige. Her har jeg også gjort en fejl, som B.S. ganske vist ikke har opdaget. Jeg har fra Hans Hansen: Landbruget i Sønderjylland overtaget tallet 60.000 udvandrere fra Nordslesvig for perioden 1864–1910. Som Inge Adriansen påviser i en udmærket artikel i »Fra Als til Sundeved« hæfte 48 s. 89 ff er dette tal for højt. Det har f. eks. Paul Koopmann kritiseret i »Der Nordschleswiger« 29.8.1970.

Bjørn Svensson anholder, at jeg ikke har citeret et stykke fra »Social-Demokraten« af 14.12.1876 (s. 227). Det er beklageligt, bemærker jeg nu, fordi dette stykke udmærket illustrerer, hvilke bevæggrunde, der kan have været betydningsfulde for det danske borgerskabs overgang til at blive tysk. Men vi må her igen afvente den krævende undersøgelse af nationalitetsskiftet i Flensborg.

Imidlertid undlader B.S. at citere

hvorfor »Social-Demokraten« mente, at de slesvigske arbejdere ikke mere længtes tilbage til det forhenværende fædreland. Det begrundedes af bladet med forholdene i Danmark (s. 22), og der var også den forskel mellem Bismarcks Tyskland og Estrups Danmark, at det første havde en for tiden ret god sociallovgivning.

For at præcisere det. Jeg vil på ingen måde distancere mig fra dette indledningskapitel, men det må være klart, at det ikke kan være så udtømmende, som det burde have været, hvis jeg havde skrevet en afhandling om tiden 1864–1912. Den opgave er endnu ikke løst.

Kritikken af bogens emne

Indtil nu har B.S. vendt sig mod bogens indledningskapitel, men resten af bogen bliver ikke mindre upræcist behandlet. Hvis vi skal tro B.S., drejede diskussionen i 1912 sig om, at Sundbo i »Vestjyllands Social-Demokrat« (VSD) før valget havde opfordret arbejderne i Nordslesvig til at stemme socialdemokratisk. Enten dette nu er rigtigt eller ej, så gav det anledning til en ret voldsom pressepolemik og til en diskussion inden for SD om, hvordan man burde behandle det sønderjyske spørgsmål. Det er denne diskussion, der er væsentlig, fordi det er sidste gang før 1. verdenskrig, at SD tager stilling til problemet. Bjørn Svensson ønsker den ikke, men en relativt ligegyldig ting om H. P. Hanssen har forfalsket Sundbo eller ej – den interesserer ham.

VSD blev ikke læst af arbejderne syd for grænsen. Sundbo kunne altså i bladet opfordre dem til at stemme socialdemokratisk til han blev blå i hovedet, det havde ingen indflydelse. Viljen var god nok, og i hans analyserende artikler kan man finde mange begrundelser for, hvorfor arbejderne også i Nordslesvig nødvendigvis måtte tilslutte sig den internationale arbejderklasses organisationer. Disse synspunk-

ter finder man ikke kun i forbindelse med valgkampe. B.S. anfører to citater, der viser dette (begge artikler er skrevet i en anden anledning end det aktuelle valg i Tyskland). H. P. Hanssen vidste selvfølgelig også godt, at VSD ikke blev læst i landsdelen, og derfor kritiserede han også Sundbos deltagelse i et sd møde (Sundbo havde også deltaget i et dansk vælgermøde) i Rinckenæs, hvor det sd stemmetal efter hans mening var steget ualmindeligt stærkt. Faktisk var der andre steder, hvor det var steget stærkere, og Sundbo kunne næppe gøres ansvarlig hverken for det ene eller det andet.

Men desuden havde Sundbo i bladet skrevet (11.1.) at alle danske for en dag – omvalgets dag – burde kunne være socialdemokrater. Der skete ikke noget i anledning af dette før den 19.1., hvor P. Sabroe efter eget udsagn holdt en tale, i hvilken han under bifald angreb Sundbo. Først den 22.1. bragte »Hejmdal« et brev hhv. telegram fra Sabroe og startede et angreb på Sundbo, der vakte stor opsigt. Men om jeg nu er forledt af mine »nationale og internationale fordomme og af Sundbos plumpe polemik« (s. 230) eller ej, kan jeg ikke se det centrale heri; det er virkelig ligegyldigt, om H. P. Hanssen forfalskede Sundbo eller ej. Sundbo mente det, og jeg antager, at han har ret. Men hvis det ikke er tilfældet, hvis jeg har taget fejl, hvad så? Hvad ville det ændre væsentligt?

Bjørn Svensson kommer dog i denne sammenhæng for en gangs skyld også ind på et væsentligt emne. Han anker over, at jeg ikke skulle have forstået, at SD havde udviklet sig til, hvad han kalder et »folkeparti« (s. 232). Nu har jeg faktisk i bogen beskrevet denne proces – nemlig arbejderpartiets integration i det borgerlige samfund – i forholdet til det nationale spørgsmål. Det, det drejer sig om, er at forstå, hvordan partiet udvikler sig fra et klasseparti til et »folkeparti«.

Problemet er ikke helt så enkelt, som B.S. forestiller sig det, 100.000 stemmer er ikke den nødvendige forudsætning for at blive et »folkeparti«. Nu var SD i 1912 heller ikke et »folkeparti«, men et parti, der præget af den kautskyanke marxisme endnu kan betegnes som et arbejderklassens parti. Det er først senere, at integrationen i det *væsentlige* kan betragtes som afsluttet. Men for at finde ud af hvordan det sker, må man undersøge, hvordan partiet i konkrete spørgsmål forholder sig til den borgerlige ideologi – det er denne *proces* der i det 2. kapitel analyseres i sit første stade. Svaret på det opstillede spørgsmål må være, at fordi SD ikke ønskede en offentlig diskussion, anerkendte det i praksis Marotts ret til at have en anden samfundsopfattelse end den i partiet anerkendte (det fik Marott selv ud af diskussionen). En diskussion, der havde klaret standpunkterne (Marotts oplæg er værd at læse, især for folk som B.S. – s. 48, 49), måtte nødvendigvis klargøre de forskelle, der var, og medføre et organisatorisk brud, som Marott også havde truet med (s. 45). Det er ikke væsentligt, om Marott blev ekskluderet eller ej, væsentligt er på hvilket grundlag det skete hhv. ikke skete.

Partiledelsen ønskede dog ikke en sådan diskussion, deri ligger dens opportunistiske pragmatisme. På grundlag af denne situation kan man komme frem til en vurdering af det danske socialdemokrati: det var på dette tidspunkt endnu ikke integreret i det borgerlige samfund, men forberedte sig på det. En tilsvarende udvikling fandtes for SPD. Men folkefællesskabets dyrker hr. Svensson kan ikke anerkende en så differentieret position: hvis partiledelsen havde besluttet, at der ikke skulle være diskussion, så var det rigtigt. Hvem sagde førerprincip? Et demokratisk parti ser i det mindste anderledes ud!

Redaktør Svensson gør opmærksom på, at danskerne var bange for at tabe

mere end Flensborg til SPD. Det er korrekt, og jeg også gjort rede for det (f. eks. s. 34 f). Men hvad der ikke er korrekt, er hans påstand om Wilhelm Liebknechts håb om udviklingens forløb i Nordslesvig (s. 234). Bjørn Svenssons nationalisme er åbenbart af en sådan karakter, at han ikke kan forestille sig, at ikke alle har samme primitive forestillinger. Hans insinuation er fuldstændig absurd og viser, at han absolut intet kender til Wilhelm Liebknecht.

S. 234 når vi frem til det, der åbenbart er det centrale for B.S. »Da selvbestemmelsesretten blev aktuel« forholdt de to partier sig forskelligt, påstår han, det danske parti forblev neutralt, og det tyske blev tysk. Da det danske socialdemokrati imidlertid efter hans opfattelse havde været afgørende med til at jage arbejderne ind i SPD's rækker, så burde det senest 1918–1920 have gjort en aktiv indsats for at gøre denne uret god igen (B.S. har lige før og efter 2. verdenskrig skrevet et par større avisartikler om dette. Underligt nok har det danske socialdemokrati ikke villet høre på ham). Tyske nationalister har påstået tilsvarende ting om SPD. Det bliver de ikke bedre af. Selvfølgelig kan Bjørn Svensson kun oprettholde denne påstand ved at forvanske kendsgerningerne og udelade centrale afsnit. Jeg hverken kan eller vil gentage bogens indhold og må opfordre evt. interesserede til selv at læse den.

Allerede i 1915 havde Th. Stauning på en konference i Berlin med SPD's hovedbestyrelse drøftet det nordslesvigske spørgsmål. Det var i en tid, hvor Tysklands nederlag eller sejr ikke var afgjort. Imidlertid regnede de tyske socialdemokrater ikke med et nederlag. Alligevel gav SPD's hovedbestyrelse enstemmigt Stauning ret i, at der fandtes et nationalt spørgsmål mellem de to lande, og at det burde løses ved hjælp af selvbestemmelsesretten. I denne forbindelse blev forskellen til Elsass-Lothringen fremhævet, de to områder kun-

ne efter SPD's flertals mening ikke sammenlignes. Men SPD bekræftede altså i 1915 sit gamle standpunkt fra 1902. Denne handlings centrale betydning såvel for SD'ets videre politik som for de i afhandlingen analyserede forhold er ganske klar. Bjørn Svensson har ikke et eneste ord derom. Denne metode, er heldigvis usædvanlig i videnskabelige kredse, og den kan vel ikke siges at være hæderlig.

Men man kan efter denne forhandling i 1915 ikke påstå, at det danske og det tyske parti nøjedes med henvisninger eller forholdt sig neutrale. Partiernes hovedledelser bestræbte sig på at finde frem til en løsning i fællesskab og fortsatte dermed indtil 1918/19. Fra 1918 var for SPD's vedkommende lokal- hhv. distriktsorganisationerne de afgørende i dette spørgsmål. Og disse organisationers til dels hinanden modstridende politik er blevet analyseret i bogen. Der er f. eks. forskel på SPD i Haderslev og Tønder. Begge organisationer gik ind for selvbestemmelsesretten. Det måtte nødvendigvis betyde en forskellig politik i Haderslev og Tønder. Det er også forkert at påstå, at arbejderne blev trukket over til at stemme tysk; arbejderne stemte for republikken og ikke for kongeriget. Også dette problem er analyseret i bogen, f. eks. netop ved den udtalelse fra Hempel-Sønderborg s. 82, som B.S. delvis citerer (s. 234). I Tønder måtte man nødvendigvis gøre en voldsom indsats for at hævde selvbestemmelsesretten, for på den måde muligvis at kunne omstøde valgreglerne, der var formuleret sådan, at afstemningen ville medføre en majorisering af byens flertal. Det samme var ikke tilfældet i Haderslev.

Problemet var det samme for Flensborg, og det argumenterede Peter Michelsen da også for, mens han klart gik ind for, at det rent danske sprogområde skulle komme til Danmark. Det er imidlertid typisk for B.S., at han sammenblander 3 mænds udsagn, så de

fremstår som ens (s. 235 f). Han lader Michelsen optræde som »talsmand« for Wilhelm Ewald og Haberlandt. Det gør man ikke, når man vil argumentere videnskabeligt. I billedteksten s. 235 lader han Michelsen sige, at arbejderklassen skulle stemme tysk. Michelsen begrænsede sig udtrykkeligt til Flensborg. Lige så usober er B.S.s argumentation, når han citerer det danske parti for at bede det tyske om at sørge for, at ingen tyskere stemte for Danmark. Han udelader simpelt hen begrundelsen, der er nok så væsentlig. Begge landes socialdemokratier gik nemlig ind for, at den nationale selvbestemmelsesret skulle være afgørende og ikke historiske reminiscenser. En tankegang der er helt uantagelig for B.S. Han er glad for J. P. Nielsens forskellige indtryk af stemningen i Flensborg (s. 237); at redaktør Hans Rasmussen ved nytårstid 1919/20 havde indtryk af, at flertallet i Flensborg ville stemme dansk, undlader han dog at referere. Det passer ikke i *hans* sammenhæng.

B.S. synes (s. 238), at det er »ejendommeligt«, at jeg ikke har optaget det slesvig-holstenske socialdemokratis resolution fra 1902 i bogen, men har nøjedes med at referere, hvad jeg anså for væsentligt. Netop denne tekst kan man relativt let finde frem til, mens de mange andre dokumenter fra tiden 1912 til 1924, afhandlingens periode, enten kun findes i aviser eller er utrykte. I stedet for at medtage et udvalg, som på ingen måde kunne blive fyldestgørende, har jeg foretrukket den anvendte metode. Robert Huhle har gjort opmærksom på (i »Sønderjyden« 18.6.1970), at en kildeudgave om emnet ville være ønskelig. Det ønske kan jeg tilslutte mig. Materialets omfang og betydning berettiger til en sådan; spørgsmålet er, om der findes mulighed for en sådan. Det ville f. eks. være udmærket, om protokollen fra Berlinmødet 1915 også blev publiceret på dansk – B.S. ville da ikke så let kunne »overse«

den (på tysk findes den delvis hos Agnes Bländsdorf: Friedrich Ebert und die Internationale i »Archiv für Sozialgeschichte Bd. IX (1969) s. 360–364, en af mig hyppigt benyttet publikation). Endelig gør B.S. et forsøg på at bibringe læseren det indtryk, at jeg ikke kan læse indenad, ved at sammenligne min gengivelse med et citat af den af mig refererede kilde (s. 238 – 1902-resolutionen). Det er klart, at en refereret tekst ikke er identisk med kilden, hovedsagen er, at indholdet er korrekt gengivet, og det er det. Den samme indvending må gælde for Bjørn Svenssons følgende ræsonnement (s. 238). Selvfølgelig kunne SPD ikke støtte hvem som helst ved valget, men kun den kandidat, der opfyldte visse nøje definerede betingelser. At en konservativ kandidat skulle støttes udelukkende fordi han var dansk fremfor en evt. liberal kandidat, der tilfældigvis var tysk, kan man ikke forvente af et socialdemokratisk parti. Men man bør i den sammenhæng undersøge, om SPD nogen sinde støttede tysk-borgerlige kandidater fremfor dansk-borgerlige. En gang imellem er det sundt at undersøge, hvad der virkelig skete.

B.S. påstår, at jeg skulle mene, »at det lykkedes de tyske socialdemokrater uden videre vaklen at gennemføre en i det væsentlige konsekvent politik, byggede på selvbestemmelsesretten og vendende sig imod såvel den tyske som den danske nationalisme« (s. 239). Det gør jeg faktisk, fordi det er korrekt, og det gælder også for det danske socialdemokrati. Det lykkedes for begge partier med *svingninger* at gennemføre en i det væsentlige konsekvent politik, i hvilken folkenes selvbestemmelsesret var grundlaget. Hvad B.S. anfører mod dette, har han enten kunnet læse i min bog, eller også er det forkert. Typisk for hans argumentation er det intet og alt sigende ord »man« (alene på s. 239 5 gange), der dels dækker synspunkter enkelte socialdemokrater har haft over-

gangsvis, dels dækker over fuldstændig andre grupperingers. Man kunne have ønsket sig mere videnskabelig præcision – på dette grundlag kan man ikke diskutere. (Det skal dog bemærkes, at det også i denne forbindelse viser sig meget formålstjenligt for B.S., at han »glemmer« konferencen i Berlin 1915).

B.S. gør et stort nummer ud af, at jeg »mærkeligt nok ikke har taget notits af« Philipp Scheidemanns »Memoiren eines Sozialdemokraten« – ja, jeg har endog »negligeret« dem (s. 240). Det er selvfølgelig forkert, og de står da også opgivet i litteraturlisten s. 189. Men vi står her overfor et principielt problem, der i videnskabelige kredse almindeligvis løses sådan: hvor man har primære kilder f. eks. protokoller, dagbøger, breve etc., foretrækker man dem frem for senere erindringer, der kan indeholde huskefejl eller »forskønne« virkeligheden. B.S. har måske ikke dette princip, men jeg foretrækker at anvende det. Interesserede bør derfor læse SPD's memorandum til Stockholmkonferencen i de af mig benyttede originalkilder (se note III-43, III-52, III-53 s. 153). Endvidere vil jeg henvise til den samtidige kilde, jeg benytter til bevisning af SPD's højrefløjs (Scheidemann, Noske, David og andre) stilling til selvbestemmelsesretten (note III-60 s. 154, IV-22 s. 157). Igen viser det sig, hvor godt det har været for B.S. at undlade at bruge afsnittet om Berlinkonferencen i 1915; af det fremgår der nemlig, at SPD mente, at der var en principiel forskel mellem Elsass-Lothringen og Nordslesvig. Endvidere fremgår der af afsnittet, at SPD var villig til at indrømme Nordslesvig en folkeafstemning, det var altså ikke »reducerer til et led i et tysk magtspil« (s. 241). I øvrigt er Bjørn Svenssons interpretation af Stockholmkonferencen fuldstændig forkert; problemstillingen er mere differentieret, end han ønsker at acceptere. Jeg har gjort rede for de forskellige interpretationsmuligheder, som B.S. har

foretrukket at negligere (smlg. s. 60 ff).

Af lignende ufuldstændig karakter er Bjørn Svenssons referat af de andre socialdemokratiske standpunkter, der selvfølgelig i *den* sammenstilling må give et andet resultat, end det jeg kommer til. I årene 1914–18 var der foregået noget inden for tysk arbejderbevægelse – især omvæltningen 1918 førte til en ændret holdning over for staten hos den socialdemokratiske del. Dette medførte, at SPD måtte søge sig et nyt grundlag, og dette betød igen, at dets politik blev svingende. Det har jeg gjort rede for i kapitel 5 og kapitel 7, men – og det er afgørende her – i forholdet til selvbestemmelsesretten ændredes der ikke varigt noget; SPD vedkendte sig dette princip.

Når jeg eksempelvis ikke har gjort noget ud af den tyske regeringsnote, så skyldes det den enkle ting, at jeg ikke har fundet noget om den i de af mig benyttede partiarkiver, den har altså ikke haft nogen indflydelse på forholdet mellem partierne, og det er det, jeg har villet undersøge. Det er i sig selv symptomatisk, at socialdemokraterne efter 1. verdenskrig, så snart de blev ministre, ikke mere opfattede sig selv som socialdemokrater, men som ministre der skulle underordne sig statsnødvendigheder (der er selvfølgelig nuancer, men generelt kan man sige det således – det gælder især udenrigspolitiske forhold). Men da det ikke er noget nyt for mig, har jeg allerede i forordet gjort opmærksom derpå (s. 8) i forbindelse med overenskomsten fra 1923.

Jeg kan ikke føje noget nyt til det, jeg i bogen har sagt om de forskellige socialdemokratiske organisationers politik. B.S.'s interpretation er forkert, han har ikke villet/formået at forstå den socialdemokratiske politik og udlægger den følgelig forkert. Hans sammenstilling af kendsgerninger – for så vidt det er kendsgerninger – er vilkårlig. Eksempelvis anfører han, at SPD var medunderskriver af »Deutscher

Ausschuss's« første opråb (s. 245). Men han gør ikke rede for, at bekendelsen til folkenes selvbestemmelsesret var grundlaget for SPD's indtræden i udvalget, og at partiet, da det blev klart, at opråbet skulle misbruges til manipulation af befolkningens ønsker i en bloc-afstemningsstil, straks trådte ud af udvalget. I øvrigt var det Valdemar Sørensen, der var SPD's medlem i udvalget. Denne udeladelse er lige så karakteristisk for B.S., som hans påstand om, at jeg ikke refererer, hvad andre skandinaviske socialdemokrater mente om Slesvig-spørgsmålet. Jeg har anført Brantings og Lindhagens indsats for de danske sønderjyder (s. 59 f), og om Brantings diskussion med det danske parti er der et specielt afsnit (s. 66–69). Endvidere har jeg henvist til Brantings holdning på Bern-konferencen (s. 90, note VI-7 s. 164). Svensson henviser m.h.t. Bern-konferencen til en artikel af J. P. Nielsen, men for det første er det en senere artikel, for det andet husker J. P. Nielsen netop med henblik på Bernkonferencen forkert, hvilket jeg har gjort opmærksom på (note VI-11 s. 164), og for det tredje er det citerede stykke netop en historisk retfærdiggørelse, som SD havde taget afstand fra, fordi en sådan ikke ville føre til en rimelig løsning. Det er umuligt hele tiden at være nødt til at gentage, hvad jeg har sagt i bogen. Svenssons påstande/sammenstillinger føjer intet korrekt nyt til helhedsbilledet.

Nyt er derimod B. S. princip at kritisere en forfatter for ikke at have læst bøger, som han ikke har anvendt, nøjagtigt. Det er en for mig ukendt metode. Jeg har ikke anvendt Stalins bog om Leninsens problemer. Det er muligvis en udmærket bog, men jeg har altså ikke læst den (B.S. citerer for øvrigt – hvad han ikke gør opmærksom på – efter 3. oplag, København 1949. Det er ikke uvæsentligt, fordi sidetallet er ændret, men præcision er åbenbart ikke en af Svenssons stærke

sider – videnskabelighed heller ikke). Jeg har af ganske bestemte grunde anvendt Stalins afhandling »Marxismen og det nationale spørgsmål« (der findes tilsyneladende en dansk udgave: København 1939, men B.S. foretrækker altså sin egne opfindelser); denne afhandling er fra 1912–13 og indgår i den sd diskussion før første verdenskrig, hvor den er et af de mere betydningsfulde bidrag til spørgsmålet om, hvordan socialdemokratiet bør stille sig til de nationale problemer. Leninsens problemer udkom derimod for første gang midt i 1920'erne, hvor Stalin ikke havde tilknytning til SD. Jeg beklager altså ikke at have brugt den af mig ikke benyttede litteratur således, som B.S. ønsker det. Men hvem kunne også på forhånd vide, at han netop ville anvende nogle helt nye – i det mindste i videnskabelige kredse nye – metoder i anmeldelser.

Videre i denne principielle kritik af litteraturanvendelsen, nævner Bjørn Svensson, at jeg s. 15 ikke har refereret Marx' holdning i 1848. Nu betød Marx faktisk ikke noget som helst i 1863 i Hamborgs lasalleanske arbejderforening (ADAV). Sandsynligvis har folk der ikke vidst, hvem Karl Marx var. Det er altså ikke til at indse, hvorfor Marx' vurdering fra 1848 skulle refereres i forbindelse med en gruppe, der ingen forbindelse havde med Marx og hans 15 år gamle vurdering. Hvis noget skulle refereres, så måtte det dog være hans opfattelser fra 1863–64. Marx har endvidere i det senere forløb haft meget ringe indflydelse på både det danske og det slesvig-holstenske SD, og der er således ikke megen grund til at omtale hans opfattelse, især da jeg jo har gjort opmærksom på Gerhard Beiers artikel (note I-99 s. 143, den findes forøvrigt også på dansk i udvalget af »Grenzfriedenshefte« s. 134–163). Man kan selvfølgelig beklage, at Marx' indflydelse var så ringe, men det ændrer jo ikke noget ved de faktiske forhold. At

B.S. i forbifarten får antydning, at Marx jo nok var tysknational, øger ikke tiltroen til hans dømmekraft (s. 246).

B.S. anker over, at jeg ikke har anført, »at mange socialdemokrater deltog i stormløbet« (s. 247) på 1923 aftalen. Hvem var disse socialdemokrater? Hvornår og på hvilken måde deltog de? Hvilken betydning havde de og deres »stormløb«? Det er nemlig virkelig undgået min opmærksomhed, at nogle ansvarlige socialdemokrater skulle have deltaget i »stormløbet« – hvis de altså har gjort det. Endvidere påpeger B.S. kritisk, at jeg ikke har et ord med om skolelovgivningen i 1926 og 1928 og om skoleproblemerne i det hele taget. Det er for det første forkert, jeg har nævnt dem f. eks. s. 120 og i note IX-7 s. 177 f, måske ikke udførligt nok, især kunne jeg have gjort mere ud af skoleforholdene i Flensborg, hvor SPD som bekendt ikke havde flertal, men jeg har altså ikke anset det for at være særlig centralt. For det andet vander afhandlingen stort set i 1924; det er ikke første gang, B.S. kritiserer mig for ting, jeg ikke har villet skrive om. Man kunne have ønsket sig, at B.S. havde holdt sig til den foreliggende afhandling og ikke til en endnu ikke skrevet. I øvrigt benægter jeg ikke, at SPD i Flensborg – især i årene 1920–1923 – havde en meget national fase – tværtimod.

Det skal medgives, at B.S. s. 247 citerer Frede Nielsen korrekt, men jeg går ud fra, at hans interpretation er forkert. Frede Nielsen gør nemlig en forskel mellem »den store nation« og »den lille stat«, det er det, jeg har hæftet mig ved. Hvis denne vurdering er korrekt, og det mener jeg, den er, især i betragtning af, at bogen blev skrevet i 1938 og af Frede Nielsen, så er det »nationalstaatliche Motive«. Frede Nielsen henviser til »ønsker om et tyskskrevet blad«, disse ønsker var fremme i forbindelse med den af mig nævnte lokaludgave (s. 106), bl. a. gik

også danske socialdemokrater i Nordslesvig ind for tanken. I 1928 var der igen snak om et tysk-socialdemokratisk blad i Nordslesvig, men sagen her er mere uklar. Desuden har der også været ønsker om et selvstændigt tysk-socialdemokratisk blad hhv. et bilag til den danske »Social-Demokrat«. Men alle disse ønsker skønnedes »det forkert at efterkomme« (Frede Nielsen s. 135).

B.S. kritiserer min fremstilling af forholdene omkring »Der Schleswigers« forbud. Lad os antage, at det ikke er de af mig angivne grunde »forbudet og den samtidige stabilisering af pengene«, men forbudet alene, der har knækket avisen. Det lyder fuldstændig utroligt for mig. Efter en artikel i »Flensborg Avis« (Fl.A.) (24.11.1923) »Et Fredstilbud og et Forbud« ejedes bladet af mange parthavere, der havde en virkelig stor interesse for bladet. Det var overbeviste danske der, hvis jeg forstår Fl.A. ret, selv opretholdt »Der Schleswigers«, de tysktalende men dansksindede sydslesvigeres eget blad. Skulle de allerede efter 2 måneder være så uinteresserede i deres blad, at de ikke gad holde det mere? Det anser jeg ikke for sandsynligt. Der må være andre grunde, forbudet alene er ikke nok. Jeg har antaget, at den økonomiske stabilisering i Tyskland, med alle de (også psykologiske) følger den havde, dels bevirkede at konkurrenceevnen mellem de forskellige tyskskrevne blade blev mere lige, dels at tiltroen til en rolig udvikling i Tyskland bevirkede, at almindelige mennesker ikke mere interesserede sig særligt for ideologiske (nationale) spørgsmål. Altså i det små en slags forløber for tiden efter 1945. Det anser jeg for at være en sandsynlig forklaring på »Der Schleswigers« undergang.

Det er imidlertid rigtigt, at jeg ikke har opgivet »Der Schleswigers« abonnements- og annoncenpriser, jeg kender dem nemlig ikke. Jeg har i den hen-

seende stolet på de oplysninger, »Flensburger Volkszeitung« (Fl.VZ) sendte til Stauning. Men hvis B.S. mener, at det er forkert, så vil jeg synes, at det var en god idé, at han korrigerede mig – hvis han altså kan finde frem til nogle relevante tal.

Men Bjørn Svensson erkender selv, at dette ikke er det relevante i sagen. Hans »behandling af spørgsmålet er så karakteristisk for hele den løshed, der præger hans« artikel (s. 248), at den er værd at lægge mærke til. Han påstår, at jeg ikke nævner, at Fl.VZ den 20.11.1923 havde en artikel af Hans Jensen. 6 linjer længere nede har han opdaget, at jeg alligevel kender artiklen. Men nu »fortier« jeg, hvad B.S. anser for at være væsentlig. Hvad indeholdt så den »lidenskabelige understregning« (s. 248) af pressespørgsmålet? Hans Jensen havde opstillet 8 punkter, som han mente ville bidrage til en mere saglig grænsekamp. Punkt 1 lød: »Die Dänen bedienen sich in ihren Zeitungen und sonstigen Veröffentlichungen der *Sprache der Nationalität*, der sie angehören wollen, also der dänischen. Soll man Achtung vor dem Gegner haben, dann ist es erste Pflicht, dass der Gegner nicht mit Waffen aus dem Arsenal des anderen kämpft«. Punkt 2: »Die Deutschen verpflichten sich, desgleichen in ihren Veröffentlichungen nur die *deutsche Sprache* anzuwenden« (fremhævelserne er Hans Jensens). Hvad angår agtelsen, så mente Fl. A. dog i ovenanførte artikel, at »hans forslag har krav på et sagligt svar«. Fl.A. har ganske åbenbart haft et andet indtryk af Hans Jensen end B.S.

Jeg har lidt svært ved at se lidensskaben i specielt de 2 punkter, og jeg har tilladt mig at referere det af det 8-punkts-program, Hans Jensen anså for det væsentligste, nemlig forslaget om en mindretalsoverenskomst. Men det hele var et diskussionsforslag, og hvis man skal tro Fl.A. (24.11.1923), så har det ikke foranlediget forbudet

af den dansksindede men tyskskrevne presse.

Bjørn Svensson undrer sig over, at overenskomsten ikke berører det aktuelle forbud. Det er i virkeligheden ikke underligt. Overenskomstens tekst var færdig i forvejen, og hvis Hermann Clausen har ret, så blev der ikke diskuteret meget mere, inden den blev underskrevet. Det lyder sandsynligt. Desuden tog overenskomsten kun stilling til principielle spørgsmål, de aktuelle skulle behandles i et udvalg, der første gang mødtes den 30.12.1923 i Åbenrå. Som anført (s. 126) distancerede Flensborgsocialdemokraterne sig også her fra forbudet. B.S. synes ikke om den kendsgerning, og derfor negligerer han den. Men det er kendetegnende for hans metode. På denne måde kan han selvfølgelig også nemt komme frem til, at jeg ikke »giver ... et korrekt billede af ... de socialdemokratiske reaktioner« på bladforbudet. Det eneste rigtige, han kan anføre her er, at jeg ikke også i denne sammenhæng har oplyst, at J. P. Nielsen var modstander af en tyskskrevet dansk presse i Sydslesvig. Det har jeg faktisk ikke, men jeg har anført, at det danske SD afviste en historisk retfærdiggørelse, at det anerkendte grænsen som et resultat af en folkeafstemning, og at afgørelsen derfor var faldet. Partiet ønskede ro og orden ved og omkring grænsen og ville derfor ikke understøtte proselytisme. Partiet var derimod villig til at støtte et kulturelt arbejde blandt danske i Sydslesvig – som det på den anden side også anerkendte kulturelt arbejde blandt tyskere i Nordslesvig. Det er alt sammen anført, og der er ingen rimelig grund til at gentage kendte ting den ene gang efter den anden, bare for at B.S. skal kunne forstå dem.

Nej, jeg har bestemt »ikke opdaget, at de politiske linjer ofte med størst klarhed samler sig hos enkelte nøglefigurer ...« (s. 250). Tværtimod har jeg opfattet personer som udtryk for alme-

ne historiske og sociale tendenser (note VIII-5 s. 172 f), kun forsåvidt enkeltpersoner giver udtryk for sådanne tendenser, er de interessante. Det er ligegyldigt, om B.S.s fremstilling af J. P. Nielsens udvikling er korrekt – hvad den i øvrigt ikke er – den viser dog kun, at J. P. Nielsens postulerede udvikling er identisk med den almene tendens i SD. Hvis den ikke havde været det, var han ikke blevet den centrale figur, han blev. Enten mener B.S. det samme som jeg, og så havde den lange passus været overflødig, eller også er det dyrkelse af førerpersonligheder hhv. noget meningsløst sludder. Det er nok nærmest det sidste, for B.S. anser det for passende at fortsætte med en platitide som »En marxist er også et menneske . . .« (s. 252), det kunne med fordel være udeladt af en artikel, der skal opfattes seriøst. I øvrigt viser hans liste over J. P. Nielsens standpunkter endnu en gang, at han ikke har opfattet, at afhandlingen standser ved året 1924.

For at undersøge en massebevægelses holdning til et konkret programmatisk krav virkeliggørelse – det har været afhandlingens formål – burde politologiske, sociologiske, socialpsykologiske og økonomiske synspunkter og metoder inddrages. Det kan dog ikke overkommes af en enkeltperson, men kun af en forskningsgruppe – dette er dog igen ikke muligt p.g.a. de universitære kriterier. Således som forholdene er, har det ikke engang været muligt at udnytte hele den til dette emne hørende litteratur. Dette er undgået B.S.'s opmærksomhed. Jeg vil dog ikke undlade at gøre opmærksom på Horst Lademachers instruktive indledning til den af ham redigerede »Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenzen« bd. I, II, Haag 1967. Man kan i denne få et indtryk af de

problemer, der findes i forbindelse med nationalisme/internationalisme i den socialdemokratiske bevægelse under 1. verdenskrig.

Bjørn Svenssons kritik er en ensidig detailkritik; det er hans begrænsning, han formår ikke at nå frem til et principielt problem. Selv om detailkritikken på enkelte punkter er korrekt, rammer den ikke noget væsentligt. Hvis jeg ville have medtaget alt, hvad Svensson ønsker, hhv. behandlet det så udførligt, som *han* anser det for nødvendigt, ville bogen have fyldt ca. 100 sider mere, uden at der ville være blevet tilføjet noget væsentligt. Den ville derimod være blevet overdetailleret og dermed uklar. På denne baggrund bliver B.S.'s udelte begejstring for Tage Kaarsted forståelig. B. Svensson har øjensynlig ikke fattet, at bogen handler om socialdemokratiet, han er så hildet i den nationale forestillingsverden (med danske fortegn), at han ikke kan overskue spørgsmål, der rækker ud over denne problematik (i den form B.S. repræsenterer den nationale holdning er den forhåbentlig også forældet). Det er angivet i forordet, at bogen ikke koncentrerer sig om Slesvig-spørgsmålet men om den socialdemokratiske internationalisme. Det er beklageligt, at Bjørn Svensson har fået så megen plads til sin rådighed. Han føler sig øjensynligt bedst tilpas i 1930'ernes nationalistiske kampstemning, og da den ikke findes i dag, må han selv forsøge at skabe den. Det er ikke noget nyt, at B.S. tænker og handler således; det virkelig beklagelige er, at redaktionen for »Sønderjysk månedsskrift« går på akkord med en sådan holdning. Det burde ikke være nødvendigt, gammelmandsnationalismen skulle være et overstået stadium.

Gerd Callesen

Svar til Gerd Callesen

Gerd Callesen gør sig skyldig i en misforståelse, når han behandler min artikel om hans dissertation om socialdemokratierne og det slesvigske spørgsmål som en anmeldelse. Jeg har kommenteret de ting, som specielt interesserede mig, og det kan ikke forpligte mig til at referere resten af hans bog. Ejheller bliver det til proportionsforvrængning, fordi jeg ikke holder mig til hans proportioner, men lægger min egen interessevurdering til grund, og lige så lidt er jeg forpligtet til at holde mig inden for det tidsinterval fra 1912 til 1924, som han har angivet i bogens undertitel, men i øvrigt ikke selv respekterer.

Lad mig fastholde Færøerne som mønstereksempel på Callesens videnskabelige metode, fordi han selv har spillet de fjerne øer ud som et kort i det sønderjyske spil. Da jeg af en mellemmand blev opfordret til at gennemse manuskriptet til en afhandling af hr. Callesen jun., svarede jeg velvilligt og fyldte fem maskinskrevne sider kompres med kritiske bemærkninger for at hindre Gerd Callesen i at dumpe i offentligt; herunder var også en advarsel mod at benytte Færøerne som illustration til en dansk Köllerpolitik 1901–06. Men ulejligheden havde jeg gjort mig forgæves. Callesen, der oprindeligt kun havde et tre-linjers citat at støtte sig til, fandt efter min kritik yderligere to litteraturkilder, men ingen af dem giver ham støtte, hvad han i sin uvidenhed desværre ikke kan se. Intet af stederne er det af ham omtalte spørgsmål gennemgået på mere end tre linjer, og det lyser langt væk, at mere aner han ikke om den sag. F. eks. sluger han råt en bemærkning om, at »i 1938 blev loven ændret, så lærerne blev stillet frit«, og i fuldstændig glemsel om den strenge tidsramme 1912–24 benytter han den kostbare spalteplass til at udmale, hvor godt sydslesvigerne

altså fik det i 1928 sammenlignet med færingerne i 1938. Oplysningen er blot gal, hvilket hr. Callesen kunde have set, hvis han havde slået efter i rigsdagsforhandlingerne om spørgsmålet, f. eks. undervisningsminister Jørgen Jørgensens udtalelse i landstinget den 1. marts 1939 om, at »det er overladt til den færøske befolkning selv at afgøre, om undervisningssproget skal være færøsk eller dansk«, men »det er ikke overladt til læreren ved den enkelte skole«.

Seks gange har Gerd Callesen nu i artikler om sønderjyske forhold skrevet om den påståede danske sprogterror på Færøerne, hvilket kun kan opfattes som forsøg på at belaste Danmark med en Köllerpolitik for dermed at aflaste Tyskland.

I stedet for som en samvittighedsfuld videnskabsmand at indrømme fejltagelsen og beklage den fremturer hr. Callesen. Han siger nu: »Hvis Svensson så vil forklare den sproglige ensretning med, at Færøerne kun havde 16.349 indbyggere, er det hans sag, kendsgerningerne er den sproglige ensretning.« Det er dog en sær fordrejning. Jeg vil ikke forklare den sproglige ensretning, hvis eksistens jeg tværtimod benægter.

Færøsk har stadig trængt dansk tilbage i undervisningen på Færøerne, men to forudsætninger måtte opfyldes, for at færøsk kunne få hovedsprogets normale plads i skolen. Dels måtte man have et skriftsprog, og det af Hammershaimb konstruerede skriftsprog slog først igennem i slutningen af forrige århundrede, dels måtte man have færøske skolebøger til alle fag, en opgave, der ikke er løst endnu, hvilket også fremgår af Høgenesens artikel, som Callesen henviser til. Når Høgenesen omtaler vanskeligheden ved at løse skolebogsproblemet for så få elever med eget

sprog, har Callesen intet at bemærke. Det tyske mindretal havde som undskyldning for at bruge nazistiske skolebøger samme henvisning til vanskeligheden ved at fremstille særlige skolebøger til en så lille folkegruppe, og det har Callesen mig bekendt heller ikke indvendt noget imod. Men når jeg nævner problemet for Færøerne, bliver det i Callesens øjne straks til chauvinistiske overvejelser. Callesens udnyttelse af det færøske eksempel, hvor han på trods af alle kendsgerninger og på trods af sit manglende kendskab til forholdene, der ikke rækker ud over tre gange tre linjer, fastholder, at færøsk efter århundredskiftet blev erstattet af dansk som officielt sprog og undervisningssprog, viser efter min mening omvendt, at han er chauvinistisk og smålig tysknationalistisk, hvor han tror, at han er frigjort international.

Det er, hvad Færøerne i denne sag har med Sønderjylland at gøre, og efter dette renvaskede skoleeksempel på Gerd Callesens videnskabelige undergrund skal jeg i korthed gennemløbe de mere væsentlige, grelle eller kuriøse af hans indvendinger i rækkefølge.

Gerd Callesen har overvurderet komplimenten i bemærkningen om hans disputats, der på grund af sin stofsamling ville blive stående som bogen om dette emne. Idet jeg kursiverer, hvad Callesen har udeladt i denne sætning, skal jeg gerne gentage den: »*Disputatsen dækker emnet så godt, at den rimeligvis vil blive stående som »bogen« om dette emne, og det må derfor være på sin plads at medgive den et udføreligt korrektiv, for den tåler ikke at stå alene.*«

Min spydige bemærkning om de 18 siders litteraturfortegnelse vil jeg gerne forstærke derhen, at forfatteren pynter sig med for mange fjer, og lidt sparsommelighed på dette doktorale prestigefelt havde let givet plads til det mere påkrævede navneregister.

Callesens kapitelhenvvisninger mang-

ler sideangivelse for kapitlerne, og hans system er en upraktisk udgave af det gængse system.

På billedet side 217 har det eksempel, der er udlånt fra Arbejderbevægelsens bibliotek, oprindeligt haft anført, at manden til højre er Hackelberg; senere er oplysningen streget over og Sundbos navn skrevet i stedet. I modsætning til Callesen mener jeg, at den sidste oplysning er forkert. Da billedet ikke forekom mig at ligne Sundbo, undersøgte jeg sagen og såvidt jeg har kunnet efterspore, har han overhovedet ikke været med til mødet.

Gerd Callesen har ret i, at »Socialisten« var dagblad på det citerede tidspunkt, den 7. april 1872. Men det var først blevet dagblad fem dage før, nemlig den 2. april samme år, så problemet var vel knap værd at nævne, hvis Callesen havde haft væsentlige indvendinger nok.

Dr. Callesen glemmer sin videnskabelige værdighed, når han taler om lodret løgn. Det er min opfattelse, at den callesenske begejstring for at finde köllerpolitiske paralleller i Danmark er lige så stor som en l'hombre-spillers, når han finder sparto i sine kort, og den opfattelse har Callesens replik ikke berøvet mig.

Callesen mener, at jeg jonglerer med begreberne, når jeg side 236 og 242 anser sindelaget for noget afgørende, men ikke side 221. Han har åbenbart overset, at jeg side 221 har skrevet, at der fandtes mellemslesvigske sogne, hvor man ikke ville finde sig i de danske sprogreskripter af 1851, »og som derfor ikke burde være medtaget«, selv om de havde overvejende dansk talesprog. Det var en henvisning til sindelaget.

Når Callesen refererer Bebels angreb på de danske sprogreskripter Schreckenheerrschaft, er det relevant, at jeg fremdrager Bebels senere undskyldning og forklaring, at tyskerne alle var blevet vildledt af en skrupel-

løs agitation. Callesen skulle have nøjedes med at beklage den skrupeløse agitation, som han endnu ligger under for, og indrømme, at han ikke kendte citatstedet, skønt den pågældende bog pranger i litteraturfortegnelsen.

Tyskheden og det tyske socialdemokrati i II zone blev begunstiget af afstemningsreglerne, der bl. a. gav valgret til 8.112 personer, der siden 1900 havde været bosat i II zone, men var født syd for, og på den anden side kun til 448, der opfyldte kravet om 20 års bosættelse, men var født nord for II zone. Jeg forstår ikke Callesens indvending.

Udvisningspolitikken er Gerd Callesen helt løbet sur i. Hvis der var tale om en forveksling mellem 1920-udvisningerne og 1921-udvisningerne, ville skylden være Callesens egen, for han har lagt dem i samme noteskuffe, nr. 42 på dissertationens side 176. Men skal der sondres, kan det ikke blive mellem 1920 og 1921. Skillelinjen går mellem den internationale kommissions plebiscitregime og dansk overtagelse af jurisdiktionen. Når Callesen skriver: »Diese »Rytter-Politik« ist von deutscher Seite als umgekehrte »Köller-Politik« gewertet worden«, skulle man da tro, at han sigtede til justitsminister Rytters ansvarsperiode. Nu siger Callesen imidlertid, at han tænker på de udvisninger, der er foretaget af den internationale kommission. Men den internationale kommissions udvisninger var justitsminister Rytter uvedkommende, som han oplyste i folketinget, da Nina Bang rejste forespørgsel desangående, og de pågældende blev ikke udvist hverken fordi de var spartakister eller tyske, men alene fordi den internationale kommission havde problemer nok at tumle med og derfor udviste urostiftere, der ikke var så hjemmehørende, at de havde valgret i området. Nu bagefter kan vi sikkert enes om, at de trufne forholdsregler i flere tilfælde var for rigoristiske, men den-

gang var det revolutionstider, og den internationale kommission havde ansvaret for ro og orden. Det utilgivelige er, at Callesen lægger ansvaret for udvisningerne på justitsminister Rytter og dermed igen kæler for et Köllerkompleks, der jo ikke mildnes af, at han tilskriver den danske Köllerpolitik et delvis politisk og socialt i stedet for et rent nationalt indhold.

Gerd Callesen stiller sig tvivlende over for den betydning, der kan tillægges det danske socialdemokratis propaganda til fordel for deres tyske partifæller, og henviser til, at »Socialdemokraten« i 1876 ikke havde mere end 15 abonnenter i hele landsdelen. Men et specielt valgnummer af bladet blev, hvad jeg har nævnt, som led i valgkampen i 1876 fordelt over Sønderjylland, men fortrinsvis i Flensborg, i et oplag på 10.000, ligesom andet valgmateriale på dansk blev udsendt i tusindtal.

Dr. Callesen, der har stemplet H. P. Hanssen som en mand, der groft har forfalsket Sundbos synspunkter, bemærker afværgende over for mit modbevis, at »det er virkelig ligegyldigt, om H. P. Hanssen forfalskede Sundbo eller ej.« For en redelig videnskabsmand vil det nu aldrig være ligegyldigt, om han har båret falsk vidnesbyrd.

Callesen tier til min påvisning af, at Marott og Sabroe efter hans mening havde forsyndet sig imod den internationale solidaritet ved at solidarisere sig med danske nordslesvigere og derfor burde være ekskluderet af partiet, medens han erklærer det for ligegyldigt, når jeg søger at klarlægge, hvad deres modpol, Sundbo, præcist mente om tingene. Samtidig påstår Callesen, at jeg ikke ænser dette modsætningsforhold inden for partiet i det sønderjyske spørgsmål!

Hr. Callesen finder det uhæderligt, at jeg ikke har omtalt, at det tyske socialdemokrati i 1915 vedstod standpunktet fra 1902 m.h.t. selvbestemmel-

sesretten for Nordslesvigs vedkommende. Nu har jeg jo gjort gældende, at de tyske socialdemokrater først skiftede standpunkt, da det tyske nederlag gjorde spørgsmålet aktuelt, og for mig var det derfor ikke nødvendigt at registrere stadfæstelser undervejs. Men i virkeligheden indledte det tyske socialdemokrati svingningen med hensyn til selvbestemmelsesretten allerede i 1915, da man understregede, at partiet ville modsætte sig formindskelse af riget. Standpunktet blev gentaget i 1916 og igen på Stockholm-konferencen i 1917, hvor de tyske socialdemokrater fortolkede folkenes selvbestemmelsesret som noget, der alene angik hele stater uden for Tyskland, medens daværende tyske landsdele – deriblandt Nordslesvig direkte angivet – blev henvist til at fortsætte som dele af det tyske rige.

Scheidemanns erindringer modsiger ikke de samtidige kilder, men bekræfter og uddyber dem på en måde, der helt afskærer de Callesenske efterfortolkninger, og derfor anbefaler jeg Scheidemanns kommentarer frem for Callesens, der stritter imod de samtidige kilder. Gerd Callesens henvisning til, at Scheidemanns erindringer er opført i hans litteraturfortegnelse, ændrer ikke ved den kendsgerning, at enten har han heller ikke læst dette nummer i litteraturfortegnelsen, eller også har han bevidst negligeret Scheidemanns kildeoplysninger.

Den berygtede tyske regeringsnote af 17. marts 1920, der efter de to folkeafstemninger søgte at skubbe den nye grænse op på højde med Åbenrå, har Callesen ladet uomtalt – oplyser han nu – fordi den ikke har haft »nogen indflydelse på forholdet mellem partierne, og det er det, jeg har villet undersøge«. Men noten afslører de mest forbløffende krumspring omkring forskellige udgaver af selvbestemmelsesretten, og da det var socialdemokrater, der tegnede den tyske rigsregering i denne sag, måtte det dog have stor in-

teresse til belysning af det tyske socialdemokratis forhold til det slesvigske spørgsmål at få denne note analyseret. Men også den er kun nævnt i litteraturfortegnelsen.

Det er min fejl, at jeg har opfattet Callesens Stalincitater som hentet fra Stalins afhandling »Det nationale spørgsmål« i stedet for hans »Marxismen og det nationale spørgsmål«. Til gengæld er det Callesens fejl, at han som international socialisthistoriker ikke kender den førstnævnte afhandling og ikke har benyttet den. Callesen efterundskylder sig med, at den stammer fra 1924, da Stalin ikke længere havde tilknytning til socialdemokratiet. Men den anden afhandling er skrevet i 1912–13, dvs. efter at bolsjevikkerne havde erobret partiapparatet for sig selv, og Callesen kan ikke for alvor mene, at Stalin var mere socialdemokrat i 1913 end i 1924. I begge afhandlinger fordømte Stalin den socialdemokratiske fløj, men i 1924 skete det med direkte adresse til socialdemokratiske manøvrer efter krigen, der gjorde ideen om selvbestemmelsesret til et middel til retfærdiggørelse af anneksion i stedet for et middel i kampen mod anneksion, altså netop hvad tyskerne præsterede ved vor grænse, og derfor burde 1924-afhandlingen have været benyttet.

Den tysknationale placering af Karl Marx vil Gerd Callesen kunne få bekræftet i en artikel, professor Albert Olsen har skrevet i Acta Jutlandica, som jeg ikke har ved hånden, men den må findes i en årgang fra midten af 1930'erne.

Hr. Callesen kender ikke noget til, at tyske socialdemokrater deltog i stormløbet mod den socialdemokratiske grænseaftale 1923, og indsnævrer det derefter til, at »ansvarlige« ikke har gjort det. Men ansvarlige tyske socialdemokrater underminerede i hvert fald overenskomsten og gjorde den værdiløs samtidig med, at de formelt fastholdt den. Da Otto Wels var blevet forhin-

dret, måtte partisekretær Verdich forsvare overenskomsten på mødet i Slesvig den 7. januar 1924, og han gjorde det med følgende ord: »Hvor står det i aftalen, at vi socialdemokrater anerkender den nuværende grænse som retfærdig? Vi anser den ikke for at være det, men vi har at affinde os med den i dag. Jeg gentager – for i dag! Hvad angår revisionsspørgsmålet, vil jeg sige, at vi vil stadig have det for øje.« Den socialdemokratiske ministerpræsident Braun udtalte den 1. februar 1924, at han fra et moralsk synspunkt aldrig kunne anerkende grænsen. Partifællen, overpræsident Kürbis udtalte sig endnu skarper. Disse skygger mangler i Callesens tysk-socialdemokratiske glansbillede.

At Gerd Callesen fortolker Frede Nielsen fejlagtigt, er en sag for sig, men at han bevidst citerer ham forkert, er værre. Frede Nielsen sondrede ikke mellem staterne, men meget omhyggeligt mellem »partiet i den store nation« og »partiet i den lille stat«, hvilket eftertrykkeligt viser, at det var partimæssige og ikke nationalstatslige overvejelser, der var afgørende for ham i den foreliggende sag.

Callesens behandling af bladforbudet mod »Der Schleswiger« er ret forbavsende. Han sammenblander aktionærer og abonnenter. Det var ikke aktionærerne, der »ikke gad« holde bladet mere. Det er i det hele taget en typisk tysknational tankegang, der ligger bag udtrykket om ikke at gide i en sag som den foreliggende, hvor Tyskland er årsag. De hårde realiteter var, at tyskerne forbød det danske blad i tre måneder, og at der faldt et kvartalsskifte midt i denne periode. Man skal ikke kende meget til presseforhold og kvartalsskifternes betydning for at forstå rækkevidden heraf. Skønt midt i kvartalet tegnede 4500 nyt abonnement straks efter forbudets ophævelse, men da man inden forbudet havde haft 11.600 abonnenter, blev det bladets

banesår. Hvis Callesen ikke kan finde kildesteder, behøver han blot at læse Bogensees bog om det danske mindretal eller spørge redaktør Jacob Kronika, der har gjort hele turen med, og som burde skrive sine erindringer til belæring for unge tysknationalistiske internationalister.

Callesens politiske fortegnelse af sagen er såre tydelig, idet han i dissertationen fortier, at både danske og tyske socialdemokrater var gået imod anvendelsen af det tyske sprog i det danske mindretals aviser, hvilket i hvert fald må have formindsket myndighedernes betænkeligheder ved at forbyde dem. Han fortier, at den socialdemokratiske grænseoverenskomst, der blev indgået umiddelbart efter bladforbudet, rummede en kritik med sigte på de forbudte blade, men ingen kritik af forbudet. Og han fremstiller det, som om det var socialdemokraterne, der fik forbudet hævet. I. P. Nielsen rejser side 125 til Berlin, – og »Das Verbot wurde dann auch Ende Januar aufgehoben«. Årsagsammenhængen er så klar, at bevisførelsen kan henvises til note 32, side 180. Her findes tre kildehenvisninger. Slår man efter, viser det sig imidlertid, at kilderne intet kan bære.

For det første henvises til en lakonisk oplysning af I. P. i »Bogen om Stauning«, side 161: »Dengang blev jeg sendt til Berlin med bestemte direktiver fra Stauning«. For det andet til en bemærkning af Tage Jessen i Mindebogen om I. P. side 123, der åbenbart bygger på I. P.s oplysning i Stauningbogen og intet andet. For det tredje er der en henvisning til Grænsevagten 1923/24 side 200, hvor der ikke findes et ord om I. P. Nielsen, men hvor der står, at det var den tyske gesandt i København, der rejste til Berlin og fik forbudet ophævet. Hvilket faktisk modbeviser hele Callesens socialdemokratiske opstilling. Jeg finder ikke hans metoder videnskabeligt betryggende.

Callesens form for polemik sætter

prikken over i'et. Selvfølgelig har jeg ikke påstået, at Callesen ikke nævner Hans Jensens artikel af 20. 11. 23, for så seks linier senere at påstå det modsatte. Nej, jeg udtrykte min forargelse over, at Callesen – til trods for at han kendte artiklen – ikke nævnte, at den gik hårdt til angreb på de danske aviser der benyttede tysk sprog.

Callesens forsøg på at lade, som om Flensborg Avis har haft et andet indtryk af Hans Jensens artikel end jeg, er også et billigt kneb. Flensborg Avis svarede Hans Jensen, at hans forslag ikke

gjorde ret og skel, og at hans hensigt kun var at få danskheden til at grave sin egen grav!

Sådan kunne jeg blive ved med at pille dr. Callesens forsvar for sig selv fra hinanden. Men idet jeg stadig kan henholde mig til, hvad jeg skrev i Sønderjysk Månedsskrifts augusthæfte til imødegåelse af dr. Callesens disputats, vil jeg tilføje, at doktorafhandlingen dog lod den mulighed åben, at her var en ung videnskabsmand på vej. Hans forsvar for den derimod lader ikke meget håb tilbage. *Bjørn Svensson.*

BOGANMELDELSER

PÅ FOLKEMÅLET

Dy-Po bogforlaget, Sønderborg, der har udsendt så mange smukke publikationer, har i år glædet sønderjyske læsere med endnu en, Nikolaj Andersens »Sønderjyske digte og fortællinger«, virkelig fornøjelig læsning selv for præster, der ellers er en yndet skydeskive i digtene, f. eks. i det kendte digt, der har leveret omslagstegningen med drengen, der bygger en kirke af mudder. Præsten: »Men har du lille da også betænkt, at en kirke må ha' en præst til at prædike? Sig, hvor du mener at få dig en præst fra! Det vil af alt, hvad du agter at gøre, vist være det værste.« – »Nej«, soj e dreng, »æ kund sawt få en præst, hven æ bare haj skidt nok!«

Mange vil nok også gerne have teksten til Nikolaj Andersens råd: »Mod old' moløre vèr æ kuns de ra'j ò drikk' en kaffepuns –«.

Det er fortjenstfuldt at sørge for optryk af disse ting og stimulere interessen for folkemålet. Men det er bare synd, at en sådan indsats ikke bliver helgjort. Der står ikke et ord om manden Nikolaj Andersen, denne ejendommelige videnskabelige begavelse, der udfoldede sig mest veloplagt på sin hjemstavns mål. Der er ingen personalia, ingen data, kun en ufyldstgørende fodnote med litteraturhenvisninger, der f. eks. ikke har anført Carl S. Petersens analyse i »Sønderjyske digte på folkesproget« (1920) og heller ikke Lausten-Thomsens nekrolog i Sprogforeningens almanak 1920. Efter indholdsfortegnelsen skulle et forord have været placeret side 5, men det er blevet borte undervejs. Jo, det er synd, når man nu har ofret så meget, at man ikke har sørget for prikken. *bjs.*

MED HELENE TIL FÆNØ

Før bilismens sejr var Fænø et yndet udflugtsmål, som også mange sønderjyder holdt af, i første omgang måske

fordi fremmedherredømmet opmuntrede til besøg på idylliske steder, hvor det danske flag vajede frit, senere vel i kraft af en tradition. Fra Haderslev sej-

lede »Helene« kl. 13.15, man nåede til Fænø kl. 15.45. Hjemturen startede kl. 19 og varede to timer. Hele herligheden kostede 2.50 kr., og i tilgift musicerede Høhns orkester. Senere indsatte rederiet Clausen også »Helene II«, der kunne tage 300 passagerer.

Disse og mange andre morsomme oplysninger om Fænø som turistmål og i mange andre egenskaber findes i Aage

Petersens nydelige og underholdende bog om »Fænø – minder og mennesker«, besørget i trykken af Udgiverselskabet i Middelfart. Bogen er trykt i 500 nummerede eksemplarer, og kender man forfatteren ret, vil han glæde sig over, at de straks er udsolgt, så folk må gå til bibliotekerne for at læse den.

bjs.

SKIBSBYGGER I FLENSBORG

I »Flensborg Bys Historie« mangler en samlet fremstilling af skibsbyggeriet i byen. Museumsdirektør Knud Klem, Helsingør, har i den sidste årbog, som Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg har udgivet (1969) suppleret de spredte træk om denne specielle virksomhed og fået en udmærket, overskuelig redegørelse ud af det foreliggende, omfangsrige kildestof, der for størstedelen er fundet frem i Rigsarkivet. Artiklen koncentrerer sig om 1700-tallet og giver foruden de rent statistiske oplysninger også træk af den politiske baggrund for skibsbyggeriet. Om statistikken er at sige, at den, som det meste talmateriale fra den tid, bør læses med forsigtighed. Og om sammenhængen mellem årstallene for krigen og antallet af skibe (er det færdigbyggede eller påbegyndte?), hvor forfatteren gerne ser en samtidig parallel, gælder det ikke for Syvårskrigen og den store Kolonikrig, hvor det store antal nybygninger ligger efter krigen; det samme gælder til dels Den nordamerikanske Frihedskrig, mens tallene stemmer bedst for revolutionstiden. For resten giver den tilsvarende kurve over læste tal et bedre billede af de flensborgske skibsbyggeriers virksomhed.

Under krigen med England mistede

Flensborg ikke mindre end halvandet-hundrede skibe, hvor af mere end to tredjedele var ret nye, et alvorligt tab for den flensborgske handelsflåde – alligevel bidrog byen efter krigen væsentlig til genskabelsen af den københavnske handelsflåde.

Problemer med den faglærte arbejdskraft var ikke ukendte; laugene hævdede deres rettigheder, og de bevarede klagesager vidner om fortidens indbildte og reelle forurettelser.

Der blev bygget mange slags skibe i Flensborg: Fløjter, krejterer, smækker, barker og barkentiner, senere i århundredet kommer gallioten og galeasen (om hvilke det oplyses til glæde for den ikke-sagkyndige, at riggen er ens, men galliotkroget er rundere – galeasen har agterspejl), brig, brigantine, jagt og snauen (der hører til i brigbrigantinegruppen, men desværre ellers ikke karakteriseres nærmere) og endelig fregatter. Et skib som »Skonnert« er slet ikke med, og det er dog ellers et dejligt ord. Tendensen var klar: skibene blev bygget større og større i overensstemmelse med de krav, der blev stillet, efterhånden som målene blev fjernere, for eksempel kom Vestindien (stærkt opmuntret fra regeringside) i forgrunden som handelspartner, hvilket betingede Flensborgs senere ry som rom-by.

ibs

REINHARD HEINEMANN

(26. 10. 1895 - 13. 10. 1967)

Den 29. november 1970 åbnede fhv. statsminister Viggo Kampmann en udstilling i Nissen Haus i Husum: »Gemälde und Graphik von Reinhard Heinemann«.

Maleren, der er født i Altona, men som entartete kunstner måtte flytte fra Tyskland 1937, valgte at slå sig ned i Sønderho, hvor han købte et gammelt skipperhus.

I Sønderho har man store planer om en offentlig tilgængelig kunstsamling, og man er foreløbig begyndt med en kerne på halvandet hundrede billeder, malet af Reinhard Heinemann og udlånt af fru Ruth Heinemann; den er udstillet i en del af det hus, fru Ruth Heinemann nu ejer. Viggo Kampmann er formand for bestyrelsen for »Fanø Kunstsamling«, som man er ved at supplere med auktionsindkøb af værker af andre kunstnere med tilknytning til Fanø.

Reinhard Heinemann foretrak havmotiver, og på udstillingen finder man motiver fra Fanø mod syd til Sild; der er også vesteregnsbilleder, blandt andet et fra Møgel-tønder, som Tønder Museum har købt. Og endelig er der en række billeder fra Skotlands og Portugals vestkyster – mange med dejlige båd-motiver.

Udstillingen lukker først til februar.

Fortegnelse over avisartikler i 1969

Følgende forkortelser er anvendt: Flensborg Avis: FIA. Jydske Tidende: JT. Der Nordschleswiger: DN. Sønderjyden: S. Vestkysten: V. Dannevirke-Hejmdal er ikke registreret.

ALMINDELIG HISTORIE

10. 1. *Peter Olesen*: Ikke brudeudstyslegat at arbejde på kontor – HK i Haderslev i 50 år. (S).
11. 1. Man kunne hente en steg hos fællesorganisationen – Interview med Nic. Andersen, Egen, om sociale forhold på Als. (S).
23. 1. *Herluf Hansen*: Loschelder-planen. (FIA).
1. 2. *Job. Dose*: Krieg, Pest und Perückensteuer. (DN).
2. 2. *Ulla Søhus*: Kirkedøren fløj i bag en dansksindet mand (interview med Hans Nissen, Fole). (JT).
2. 2. *Eskild Bram*: Do, bette Fanø, det her er vist it naue for vos to (interview med rektor Kn. Fanø). (JT).
13. 2. 600 søfolk omkommet på mindre end 50 år. Skolepiges 160 år gamle notesbog rummer detaljerede optegnelser om datidens farefulde sømandsliv. Tabsliste over søfolk fra Sild. (FIA).
14. 2. *Dr. Kardel*: Vor 50 Jahren: Letzte deutsche Wahlen Refshauge bei Landrat von Löw. (DN).
14. 2. *Dr. Kardel*: Vor 50 Jahren: Englischer Zerstörer im Alsensund. (DN).
7. 3. *Kristiane Fischer*: Vi rankede ryggen i stolt trods. Et dyrekøbt minde fra de bevægede afstemningstider i 1920. (FIA).
11. 3. Der Deutsche Grenzverein ein halbes Jahrhundert im kulturellen Grenz-Wettbewerb. (DN).
14. 3. En dansk sensation for 150 år siden – »Synålejomfruen« og professor J. D. Herholdt, født i Åbenrå. (S).
15. 3. *Helge Knudsen*: I egen krigsfangelejr. (JT).
5. 4. *Dr. Paul Koopmann*: Zur Diskussion über die Geschichte der Heimdeutschen. (DN).
5. 4. *Ingolf Thomsen*: Flugten gennem Nystaden. En gammel kanonkugle fra 1848 vidner om et bevæget kapitel i grænsebyens historie. Ill. (FIA).
15. 4. Gendarmene og pigerne i det nye grænseland. (S).
20. 4. *Eskild Bram*: Sønderjylland forsøgsmark for omfattende spejder-reformer. (JT).
26. 4. *Rasmus Dreyer*: Da Nordens første krønike blev til (*Slesvig*). (FIA).
27. 4. *J. Kvist*: Ved den gamle grænse for 50 år siden. (JT).
25. 5. *Ole Bech*: Derfor kæmpede han ene mand mod tyskerne (Paludan-Müller, Gråsten). (JT).
29. 5. *Fr. Rudbeck*: De nationale mindretal fortjener støtte. Europa ville være fattigere uden minoriteterne (om støtten til danskheden i Sydslesvig). (FIA).
4. 6. *Fr. Schrøder*: Til Dannebrogsfest i Sønderjylland 1919. (FIA).
4. 6. Begyndte som helvede – Den første engelske soldat i Danmark 1945. (S).
8. 6. *A. Blinkenberg*: De sønderjyske krigsfanger – og Poul Verrier. (JT).
15. 6. *Ole Bech*: Ole Hestetyv, den hovedløse jomfru og pigespejderne ved Gelsåens bred. (JT).
21. 6. *Job. Dose*: Vor 50 Jahren: Schüsse an der Königsau. (DN).

22. 6. Et krigsmonuments ejendommelige endeligt på bunden af Lillebælt (om insurgent-mindesmærket fra Haderslev). (JT).
25. 6. Direktør *H. P. Jensen*: Fra det gamle Nørre Rangstrup herred. (V).
30. 6. Kgl. vekselordning kom fra Vyk på Før. Chr. 8. gav flensborgerne lov til at bruge vekslers 17. august 1843. Ill. (FlA).
26. 7. *J. Dose*: Vor 50 Jahren: Von der Biskaya zum Kleinen Belt – Kriegsgefangene kehren heim. (DN).
2. 8. *J. Dose*: Vor 50 Jahren: Preussischer Militärfiskus hält Ausverkauf. (DN).
3. 8. *Eskild Bram*: Med kejserens største u-båd på dødssejlad (int.m. Heinr. Petersen, Gråsten). (JT).
6. 9. *J. Dose*: Vor 50 Jahren: H. P. Hanssen als Prophet. (DN).
12. 9. *Peter Rohleder*: Sprængningen på Knivsbjerg. (S).
14. 9. *Eskild Bram*: Sydjylland først med vagtværn. (JT).
21. 9. *Eskild Bram*: Det lille Skandinavien syd for grænsen gør kulturfremstød. (JT).
27. 9. Dr. *Hans Peter Johannsen*: Was will das dänisch-deutsche Treffen – Plauderei in der Tondernhalle. (DN).
4. 10. Grænsegendarmerne mistede mange i de tyske KZ-lejre. (S).
21. 10. En institution fylder 20. For 20 år siden startede et pionerarbejde i to barakker på Junkerhulvej i den værste efterkrigstid: Fritidshjemmet. Ill. (FlA).
22. 10. *Paul Hertrampf*: Den tyske partilov af 24. juli 1967 og dens virkninger i Sydslesvig. (FlA).
24. 10. *J. Dose*: Preussischer Landrat schlug Anleihe von einer Million Kronen vor – 1919 Kalenderblätter. (DN).
4. 11. Dr. *P. Koopmann*: Der weite Weg der Volksgruppe seit der Teilung Schlesiens (I, II, III, IV. 5., 6. og 7. 11, DN).
11. 11. 25-året for KZ-tiden mindes i *Ladelund*. Ill. (FlA).
11. 11. *J. Dose*: Heimatkunde: 1389 schenkte der Knappe Esbern Tagesen dem Domkapitel ein Gut. (DN).
13. 11. Dr. *Kardel*: Heimatchronik: Apenrade grüßte die ersten Heimkehrer 1919. (DN).
17. 11. Da Vilhelm af Oranien fik hjælpekorps fra Sild. (FlA).
4. 12. Dr. *Kardel*: Aus der Heimatchronik: 1919, ein Jahr der Sorgen. (DN).
6. 12. *H. C. Clausen*: Da CIS begyndte for 50 år siden. (Commission Internationale de Surveillance du Plebiscite Slesvig). (FlA).
17. 12. Dr. *Kardel*: Stürmisches Weihnachten 1919. (DN).
23. 12. *Børge H. Larsen*: Krybskytteri i gamle dage. Da »Røde Anders« var på ulovlig færd i *Åbenrå* skovdistrikt (Andreas von Bergens eg). Ill. (FlA).
23. 12. *Villy Andersen*: Danske børns strejke mod at prise den tyske kejser – Sønderjyske beretninger fra 1920. (S).
27. 12. 25 år siden grænsegendarmerne tilbragte julen i kz-lejr – Interview med Hermann Gram, Sæd. (S).
27. 12. *J. Dose*: Der Herzog nahm – Der Herzog gab – Vor 400 Jahren Stiftung des Herzog-Hans-Hospitals. (DN).
30. 12. *Cl. Larsen Ledet*: Hold dig kun stiv, Hans Peter – Interview m. Ingeborg Refslund Thomsen om H. P. Hanssen. (S – tillæg).
30. 12. *Aage Poder*: Genforeningen set med tyske briller – Interview med Harro Marquardsen. (S – tillæg).
30. 12. *Sigfred Jespersen*: Den glade sommer 1920. (S – tillæg).
30. 12. *Arne Tillitze Hansen*: 20 pfennig for en punch. (S – tillæg).

30. 12. *Johs. Larsen*: 56 år ændrede udviklingen og satte mange hjul i stå. (S – tillæg).
30. 12. *Jens Kodal*: To kirkesogne blev delt ved genforeningen. (S – tillæg).
30. 12. *Arne Tillitze Hansen*: Fra den gamle til den nye grænse – Gendarmerne. (S – tillæg).
30. 12. *Flemming Nielsen*: Sønderborger vogtede kongelig salonvogn. (S – tillæg).
31. 12. De gode gamle dage – Rystende forhold på fattiggården i Hygum. (S).
31. 12. *P. Brøndahl*: Priserne steg med 2900 procent – 1. verdenskrig. (S).

PERSONALHISTORIE

7. 1. *Preben Bengtsson*: Besøg hos en ældre herre – Danfoss-veteranen Andreas Petersen. (S).
12. 1. *Ole Bech*: Hvorfor skal ikke også vore domstole tale nutidsdansk? (Interview med pens. dommer S. Andresen, Haderslev). (JT).
14. 1. Miljøet bestemte interessen for nationale problemer – Interview med amtskontorchef J. P. Caspersen, Åbenrå. (S).
10. 1. *H. P. Rohde*: Henrik Pontoppidan og Sønderjylland. Ved en halvtredsårsdag. Ill. (FIA).
16. 1. *H. P. Rohde*: Den kongelige gæst. Henrik Pontoppidans to besøg i Sønderjylland. Ill. (FIA).
19. 1. *Ole Bech*: Manden, der spreder møg på marken, er lige så værdifuld som åndsarbejderen (interview med J. P. Caspersen, Åbenrå). (JT).
26. 1. *Helle Bjørn*: Jeg huggede Haderslev posthus (interview med billedskærer W. Nielsen). (JT).
27. 1. *Dr. Kardel*: Apenrades erster Badedirektor. (DN).
1. 2. Tak, frk. Matthiesen! (Lederen af Dansk Menighedspleje i Flensborg trækker sig tilbage. Ill. (FIA).
14. 2. *Karl Christiansen*: Der skal noget til for at flytte mig. Fødselsdagsinterview med rektor Knud Fanø, Duborgskolen). Ill. (FIA).
21. 2. *Erik Vestergaard*: For mine børn er jeg en olding. Den kommende rektor på Kiel universitet reddede hundreder af danske politibetjente fra døden i Buchenwalde. Ill. (Ludwig Weissbecker). (FIA).
23. 2. *Eskild Bram*: Da Skrydstrup sogn døde (interview med pastor H. Hejselbjerg Poulsen, Fjelstrup). (JT).
24. 2. Oberst Lunding 70. Hans navn er med de stærkeste bånd knyttet til Sydslesvig. Ill. (FIA).
25. 2. Vi vandt meget, men ikke alt, sagde han. Niels J. Gotthardsen, den sidste af »de gamle«, er død. Ill. (FIA).
27. 2. *Henrik Petersen*: Minder om gode sønderjyske hjem. Fremdraget i anledn. af Elisabeth Michelsens 95 års fødselsdag i morgen. (FIA).
2. 3. *Ole Bech*: Den store verden kom ind ad døren til mig i Christiansfeld (interview med S. Stricker). (JT).
3. 3. *Johs. Christiansen*: I dag er man ikke mere personligt engageret. »Det offentlige« ordner alting. Peter Huber var en kendt person (Harreslev). (FIA).
8. 3. *Fr. Olsen*: Et flensborgsk hus og en flensborgsk handelsherre (Rødegade 42/ Peter Jordt. H. C. Brodersen). (FIA).
20. 3. *Rasmus Dreyer*: Krigshistorikers barndoms- og ungdomsår. J. Th. Ræder indlagde sig fortjeneste som officer i 1848–50. (FIA).

24. 3. Uwe Jens Lornsens besøg i Flensborg. Da han førte de flensborgske storkøb-
mænd bag lyset. Ill. (FlA).
23. 3. *Ole Bech*: En gammel forsker ved Haderslev Dam (interview med pastor
A. Andersen. (JT).
25. 3. Dr. *Kardel*: Der Amtmann war zweisprachig – Schack von Staffelt. (DN).
28. 3. Professorens afsked med sit livsværk. Skolerne i Rensborg, Vestermølle og
Drage. (L. Hansen Larsen). Ill. (FlA).
9. 4. »Der Nordschleswiger besucht Kammerherrin Ingeborg Refslund Thomsen.
(DN).
23. 4. Dr. *Kardel*: Schleswigsche Erinnerungen an Klaus Groth. Auch von H. P.
Hanssen geehrt. (DN).
25. 4. *Ingolf Thomsen*: En Flensborg-dreng fortæller for sidste gang om Käte Las-
sen, nogle breve, gamle minder etc. (Jacob Kronika). Ill. (FlA).
26. 4. *Rasmus Dreyer*: Da Nordens første krønike blev til (Adam af Bremen).
(FlA).
2. 5. Den gamle fisker fortæller. Theodor Andersen i Aventoft. Ill. (FlA).
4. 5. *L. R. Lassen*: Min konfirmandrejse fra Åbenrå for 50 år siden. (JT).
11. 5. *Eskild Bram*: Moderne mennesker trænger mere til sjælesorg end prædikener
(interview med J. Th. Arnfred). (JT).
27. 5. Han gik aldrig på akkord. Mindehøjtidelighed i Gråsten i anledning af
oberst Paludan-Müllers død i kampen mod overmagten (1944). Ill. (FlA).
8. 6. *Eskild Bram*: Helt i orden, at gejstligheden er på valg hvert 10. år (interview
med provst W. Knuth, Flensborg). (JT).
14. 6. Dr. *Kardel*: F. Andresen und der Idsted-Löwe. (DN).
6. 7. *Ole Bech*: Blev fyret og skabte på 12 år en landsomfattende forretning. (P.
Skousen, Vojens). (JT).
17. 8. *Ole Bech*: Fra vestjyske jagtture med Kaj Munk til det Nordals, Mads Clau-
sen skabte (interview med pens. førstelærer J. Fjelking, Havnbjerg).
24. 8. *Anna Maria*: 4.600 håndtryk, der varmer fremover (interview med forst.
J. E. Hagelsø, Vojens). (JT).
5. 9. *Jes Schmidt*: Ein halbes Jahrhundert lang Journalist im Grenzland (Morten
Kamphövener). (DN).
7. 9. *Eskild Bram*: Den gamle mand ved Vidåen (interview med Th. Andersen,
Aventoft). (JT).
15. 9. »Der Nordschleswiger«: Aus allen vier Winden kamen sie nach Jels Treffen
der alten nordschl. Familie Koch. (DN).
3. 10. *Johs. Christiansen*: Gamle slægtsnavne fortæller. Melfsen-familien i Harres-
lev. (FlA).
11. 10. *J. Dose*: Spuren von Bischof Nicolaus. (DN).
26. 10. *Ole Bech*: Jeg har haft en drøm om et lig i en kommodeskuffe (forf. Karen
Bjerræsø, Haderslev). (JT).
26. 10. *Tess*: Sultede sig fire gange fra den tyske trøje (N. J. Hørlück, Rurup).
(JT).
13. 11. *Helga Hoffmann*: Pensionist i Sønderborg med spændende fortid – Johan
Moltzen, tysk marine, krig og revolution. (S).
16. 11. *Eskild Bram*: Børnene sletter gamle skel, men der må godt være forskel på
folk (interview med H. B. Lei, Vonsbæk). (JT).
21. 11. Glæde og sorg følger H. Kvist på bispestolen i Roskilde. Ill. (FlA).
23. 11. *Eskild Bram*: Peter Graus »prøveklud« om sine minder i de grånende
dages tak (interview med Misse Grau Hansen). (JT).

24. 11. *Ingolf Thomsen*: Jeg vil savne prædikestolen. Provst Kvist udtaler sig om sydslesvigske spørgsmål (i anledning af hans kald til biskop i Roskilde). Ill. (FIA).
29. 11. *Dr. Kardel*: Heimatchronik: Heimkehr des Kapitäns Berg. (DN).
7. 12. *Eskild Bram*: Roskilde-bispen har lært af Sydslesvig (interview med Hans Kvist). (JT).
12. 12. *Ernst Siegfried Hansen*: St. Petri in Kopenhagen würdigt D. Werner Görnandt. (DN).
23. 12. *H. E. Sørensen*: Hjuler H. Jepsen Jepsen fra Skærbæk. (V).
31. 12. *Helga Hoffmann*: Skolepige i Sydslesvig. (S).

NATURHISTORIE

20. 4. *Ole Bech*: Ingen ved, hvornår havet igen rejser sig til stormflod (interview med familien Stauning Jensen, Rejsby). (JT).
14. 7. *Joh. Dose*: Apotheker Jacobus Schultze erbaute 1681-82 neue Stadtapotheke. (DN).
30. 12. *J. Dose*: Ungeschützte Ostseeküste. (DN).

ARKÆOLOGI, MUSEUM, FOLKLORE

18. 1. *Peter Beck*: Skamstøtte på sin oprindelige plads. (Karen Christens skamstøtte ved Sæd). (FIA).
19. 1. *Børge H. Larsen*: Krybskytteri i gamle dage. (JT).
20. 1. Viehandelen mit »Lidköb«. (DN).
2. 3. *Ole Bech*: Betæneligheder ved at kræve røvede fortidsminder tilbageleveret. (JT).
10. 5. *Dr. Kardel*: Forscher des Wattenmeeres. (DN).
10. 8. *Eskild Bram*: Dansk udfordring har skabt frilandsmuseet i Kiel. (JT).
12. 10. *Eskild Bram*: Drømte om et museum, hvor folk kunne deponere deres antikviteter. (Laur. Borg, Sølsted). (JT).
14. 10. Enkestiftelse i 100 år. (August Friedrich Woldsen, Husum, og om Røde Haubarg). Ill. (FIA).
26. 10. *Ole Bech*: Titusinder af skibsvrag fra alle tider i danske farvande (Haderslev fjord). (JT).
9. 11. *V. J. Brøndegaard*: Navngivne træer i Sønderjylland. (JT).
9. 11. *Ole Bech*: Guldhornene fra Gallehus genskabes (interview med konservator C. Gydesen, Lindum). (JT).
21. 11. *Uwe Lempelius*: Elleve flensborgske kunstneres storslåede gave til byens museum. Fortjent hyldet til museumsdirektør dr. Ellen Redlefsen, der i morgen fylder 60 år. Ill. (FIA).
1. 12. Fru Pedersen – De kommer da igen til næste år? 12 piger i alderen 9–13 holder knipletraditionerne i Møgeltønder vedlige. Ill. (FIA).
23. 12. Et vestslesvigsk stråtag er noget for sig. Forskelle mellem tagtækningsmetoderne på Sild og andre sydslesvigske egne. Ill. (FIA).
24. 12. »Die gute alte Zeit«. Zeitungsanzeigen aus 145 Jahre alten Blättern. (DN).

KUNST OG KULTUR

9. 2. *Ole Bech*: Regionalradioen har medvirket til at bygge bro over Kongeåen (interview med Bj. Svensson). ((JT)).
16. 2. *Eskild Bram*: Refugiet er en tre-trins raket. Tredje trin er det kunstneriske (interview med pastor A. Bork Hansen). (JT).
23. 3. *Eskild Bram*: »Kongen til Jordsand« medvirker i vestslesvigsk skæbnefilm (Medert Ehmsen). (JT).
27. 3. *Ingolf Thomsen*: Kunst og kunstnere på Broagerland. (FIA).
30. 3. *Ole Bech*: Sønderjysk landsbyskole som kursuscenter for amatørteater (Arne Aabenhus, Gråsten-interview). (JT).
8. 4. *Viggo Jürgensen*: Det er uhyre svært at skrive en virkelig god børnebog. Christian Winther fyldte 80 i påsken. Ill. (FIA).
8. 4. *Eskild Bram*: Jeg har solgt både kone og børn (interview med maleren Victor Kühnel, Haderslev). (JT).
26. 4. Sild-arkivet genopstået. (FIA).
10. 5. Kobbermølle har fået sit let brugte springvand. Ill. (FIA).
23. 5. *Ingolf Thomsen*: Lykken er at provokere ... Kunst er lykken. Sydslesvigs danske Kunstforening har en udfordrende formand. Ill. (Harry Jensen). (FIA).
31. 5. og 3. 6. *Otto Kampp Olsen*: Omkring Valdemar Rørdam. I-II. (FIA).
22. 7. *Dr. Kardel*: Astronom aus Norburg. (DN).
27. 7. *Eskild Bram*: Og nu venter vi på et dristigt sønderjysk forfatterskab (interview med forf. Chr. Skov, Sønderborg). (JT).
24. 8. *Ole Bech*: Vi sælger gamle kulturminde og køber udenlandsk ragelse i stedet (interview med P. Brodersen, Hjerpsted). (JT).
25. 9. *Morten Kamphövener*: Gennem 100 år en forpost mod syd (Flensborg Avis). (JT).
21. 10. Da der endnu var »spillekanter« til. Historien om et par stykker – tre – der efter uddannelse i Sønderborg kom til at sætte præg på vesteregnet, og hvis virkninger spores den dag i dag. (Friedrich Frahm, Nicolai Sørensen, Claus Dirks Lühr). (FIA).
19. 10. *Ulla Søhus*: Københavner skriver sønderjysk historie (J. S. Hansen). (JT).
20. 12. *Bjørn Svensson*: Anslagene på regionalradioen kan betragtes som afværget. Den 1. april fylder den sønderjyske regionalradio 10 år. (FIA).

KIRKE, SKOLE, SPROG

15. 1. *Poul Kürstein*: Det danske folkemål i Hyrup (Peter Wohlsen). Ill. (FIA).
24. 1. *P. Leckband*: Stivnet form og varieret liv. Principielle betragtninger på baggrund af Kobbermølle børnehaven (nybygning). Ill. (FIA).
26. 1. *Eskild Bram*: Kirken er hverken tysk eller dansk, men tilhører Gud (interview med sydslesvigske præster). (JT).
31. 1. *Kaj Sieverts*: Fra Tetenbøl kirke i Ejdersted. (V).
31. 1. *Dr. Kardel*: Die alte »Realschule« in Tondern vor 60 Jahren erbaut. (DN).
11. 2. *Dr. Kardel*: Ein Propst ergriff die Initiative ... und gründete Lehrerseminar. (DN).
5. 3. *Jens Lampe*: Seminariet i Tønder bør bevares. (S).
8. 3. *Job. Dose*: Staruper Kirche voller Rätsel. (DN).
13. 3. *Johns. Christiansen*: Da Hanved menighed klagede til kongen i København.

- Præsterne kom overvejende fra tyske universiteter. (FIA).
14. 3. *Poul Kürstein*: Højkoret (Slesvig Domkirke). Ill. (FIA).
17. 3. *Joh. Dose*: Private dänische Realschule von 1865 bis 1894 in Hadersleben Schlachterstrasse 22. (DN).
8. 4. *Martin Madsen*: Skoleforholdene i Hviding sogn. (V).
9. og 10. 4. *Jørn Jørgensen*: Danske klostre i middelalderen I-II. (FIA).
22. 4. Slesvig Domkirke. Korherrer, vikarer og kordrenge. Ill. (FIA).
23. 4. Slesvig Domkirke. Kordrenge kradseri og biskoppens domstol. (FIA).
28. 4. *Hermann Schulz*: Er sproget en hæmsko for chancelighed i skolen? (FIA).
2. 5. *Kaj Sieverts*: Burkal kirke. Ill. (FIA).
4. 5. *Nr.*: Sydslesvigsk perle blandt lejrskoler (Christianslyst). (JT).
9. 5. Pastor *Chr. Andersen*: Tinglev kirkeorgel og dets førende organister. (V).
10. 5. *Poul Kürstein*: Livets lys i Kværn (alteret). Ill. (FIA).
13. 5. *Klaus Thomsen*: Die Kirche in Tingleff. (DN).
14. 5. *Klaus Thomsen*: Die Kipleffer Kirche. (DN).
16. 5. På dansk folkekirkelig vis. Redegørelse på kirkedagen for udviklingen i forholdet til den tyske landskirke. (FIA).
1. 6. *Eskild Bram*: Også Sydslesvigs unge løber storm på en god uddannelse. (JT).
29. 6. *P. Kamp Schiøth*: Brorsons gamle bedesal i Emmerske fra 1730. (JT).
25. 7. *E. Mumberg*: Osterlügums Kirche mit Flügelaltar. (DN).
31. 8. *Eskild Bram*: Danske og tyske skolebørn byttede gårde (Egernførde). (JT).
12. 9. *Kaj Sieverts*: Mildsted kirke ved Husum. (V).
19. 9. »Der Nordschleswiger«: Eine Grenzlandschule mit bedeutender Doppelaufgabe. (DN).
3. 10. Burkal kirke (illustrationer). (FIA).
6. 10. Hospitalskirken i Haderslev højtideligt genindviet i går. Den 400 år gamle kirke er blevet et virkeligt klenodie. Ill. (FIA).
17. 10. *Kaj Sieverts*: To kirker i Ladelund, Sydtønder amt. (V).
14. 11. *Kaj Sieverts*: Fra Breklum sogn og kirke. (V).
19. 12. *Kaj Sieverts*: Sønderjyske kalkmalerier i vore kirker. (V).
22. 12. Grundstenen til Kollund kirke nedlagt i går. Ill. (FIA).
22. 12. *Jørgen Hamre*: Fritids- og aftenskolesagen. Den ny fritidslov i Danmark sat i forhold til aftenskoleforholdene i Sydslesvig. (FIA).
23. 12. Jeg længtes efter Aventoft, men så tog jeg en blyant. Muligvis gik en kunstner tabt i højskoleforstander N. Bøgh Andersen (Jaruplund). Ill. (FIA).
31. 12. *Martin Nørsgaard*: Det var godt du kom, præst. Træk fra næsten 50 års dansk kirkeligt arbejde i Sydslesvig. Ill. (FIA).

ENKELTE LOKALITETER

4. 1. Dr. *Kardel*: Reeternte bei Aventoft. (DN).
8. 1. *Joh. Dose*: Törning und seine Geschichte. (DN).
20. 1. Dr. *Kardel*: Histörchen aus Alt-Apenrade. (DN).
23. 1. Her vagede Dannebrog indtil 1862 (Toldpakhuset på Skibsbroen). Ill. (FIA).
30. 1. *Kaj Sieverts*: Egernførdes Sct. Nicolai kirke. Ill. (FIA).
31. 1. Søgård – sovebyen ved søen mellem Åbenrå og grænsen. Ill. (FIA).
4. 2. Dr. *Kardel*: *Heimatchronik*: Apenrade wartet auf seine Gefangenen. (DN).
- 5., 7. og 15. 2. Margrethe Bremer-Stiftelsen, Troldsovej. Bygget for gamle danske flensborgere. Ill. (FIA).

7. 2. Flensborghus, den danske højborg. Ill. (FIA).
13. 2. Haneborgs oprindelse dateret til det 15. årh. Arkæologernes undersøgelser på stedet har vist, at fæstningen ikke som først antaget var vestlig bastion for Dannevirke-volden. Ill. (FIA).
17. 2. Dr. *Kardel*: Vor 50 Jahren: Bade-Pionier aus Tondern. (DN).
28. 2. *Axel Rude*: Kongesalen i Flensborg. Hvor Frederik VII trådte dansen (Borgerforeningen). Ill. (FIA).
2. 3. *Ulla Søhus*: Gårdens klenodie er Frederik II's bibel (Lautrupslægten i Vellerup). (JT).
26. 3. *Joh. Dose*: Vor 50 Jahren: Politische Wende im Rathaus in Hadersleben. (DN).
26. 3. Dr. *Kardel*: Tonderns Friedhof und seine Kapelle. (DN).
2. 4. *Joh. Dose*: Christiansfeldt mehr als eine Durchreise wert. (DN).
2. 4. Guderup brugsforening smuglede kolonialvarer – 50 år. (S).
3. 4. *Jens A. Petersen*: Et besøg i Tønning, der engang var en vigtig havneby og et led i Danmarks forsvarslinie ved Frederiksstad. Ill. (FIA).
8. 4. Jejsing-bjerg-området fredet. (FIA).
9. 4. *Hans Lund*: Kongeåen. (V).
10. 4. Dr. *J. N. Lorenzen*: Udsigtsbænken ved Tønder gasværk. (V).
13. 4. *Eskild Bram*: Nordfrisland – vor nabo mod syd. (JT).
16. 4. *Jørgen Madsen*: Gasse – en lille landsby. (V).
19. 4. *Poul Kürstein*: Skovlund og Soholm – to sydslesvigske stednavne. (FIA).
9. 5. *Fr. Rubeck*: Stabelholm, en ø mellem tre floder. Ill. (FIA).
17. 5. *Joh. Dose*: Vor 50 Jahre: Minenunglück bei Aarö. (DN).
20. 5. *Joh. Dose*: »Tamdruphöj«, eine königliche Ruhestätte. (DN).
22. 5. Dr. *Kardel*: Die Schleswiger Insel Mandö – Sturmflut 1558 und 1570. (DN).
22. 5. Dr. *Kardel*: »Gaarde tho Hoyern«, Geschichte von »Hoyerhof«. (DN).
28. 5. Kobbermølle Skytteforening er nu definitivt forsvundet. Det gamle skyttehus blev nedbrændt i aftes. Endnu så sent som i 1936 kunne man arrangere en uges fest! (FIA).
30. 5. Ny Hedeby (spejderlejren ved Hostrup). Ill. (FIA).
7. 6. Schützenkorps Tondern von 1693. (DN).
12. 6. Ejdersteds eksistens skyldes forsvunden ø. (FIA).
29. 6. *Børge H. Larsen*: Morgenmøde med urfugle i mosen ved Løgumkloster. (JT).
6. 7. *Ole Bech*: Til fods over Vadehavet til Danmarks eneste hallig (jordsand). (JT).
14. 7. *K. E. Lund*: Nyordningen ved Padborg distriktstoldkammer. (S).
15. 7. Dr. *Kardel*: 320 Jahre Rothenkrug. (DN).
19. 7. *Joh. Dose*: Rund um den Schlossgrund. Seit 1560 Stadtgemeinde. (DN).
22. 7. Dr. *Kardel*: Postgebäude 70 Jahre alt (Tondern). (DN).
29. 7. Åbenrå amts Mesterforening – 50 år. (S).
9. 8. *Pes Jespersen*: Omkring Møgeltønder. (V).
24. 8. Møgeltønder – et tredje guldhorn. (JT).
28. 8. *Joh. Dose*: Naturschutzgebiet von Löw. (DN).
31. 8. *Ole Bech*: Stadig brydningstider i Rømø fiskerihavn. (JT).
3. 9. Det skete en mørk oktobernat i 1869 – Tønder frivillige Brandværn 100 år. (S).
3. 9. Brande gennem 100 år – Tønder friv. Brandværn. (S).
9. 9. Knivsbjerg (leder). (S).
27. og 29. 9. *Christian Winther*: 50 år i Rødding. (V).

3. 10. *Jobs. Christiansen*: Gamle slægtsnavne fortæller ... Melfsen-familien: Hjulmagermestre i tredje generation. (Harreslev). Ill. (FlA).
17. 10. Møgeltønder kirke overgår til næste år til selveje. Ribe Stifts sidste kirke i privat eje. Ill. (FlA).
19. 10. *Eskild Bram*: Nu har vi kun gravene tilbage (interview med G. Androsov, Løgumkloster). (JT).
23. 10. *J. Dose*: Herrnhuter Stadt ändert Status. (DN).
23. 10. *J. Dose*: Ratsweinkeller lag om Südermarkt. (DN).
1. 11. *J. Dose*: Erholungsgebiet im Pastoratswald an der Förde. (DN).
1. 11. *Dr. Kardel*: Geschichte der neuen Mühlen am Alsensund. (DN).
8. 11. »Der Nordschleswiger«: Sonderburg: Historischer Fund im Gemäuer von »Haus Adalbert«. (DN).
9. 11. *Ulla Søhus*: Ukendte troldeskove i Stursbøl Plantage. (JT).
14. 11. Bondelum sover tornerosesøvn. Ill. (FlA).
18. 11. *Dr. Kardel*: Heimatchronik: Apenrade als »Hauptstadt« vorgesehen. (DN).
28. 11. *Jobs. Christiansen*: Gamle slægtsnavne fortæller: Cordsen-gården: I femte generation i familiens eje (bl. a. Simonsen-gården. Den gamle skole og natvægterhuset. Skæfermarken). Ill. (Harreslev). (FlA).
23. 12. *Johannes Christensen*: Kærnemælkskroen ved Frueskoven. Ill. (FlA).
29. 12. Opstod Rødekro på grund af skuffet kærlighed? (S).
30. 12. Holmen – Slesvigs klenodie. Ill. (FlA).
30. 12. *H. Larsen-Bjerre*: Dynt strand – i sin tid et sønderjysk centrum – I. P. Nielsen. (S – tillæg).
30. 12. *P. Brøndahl*: Da Tinglev var centrum for smughandelen sydpå. (S – tillæg).

ERHVERV

Skovbrug:

20. 1. *C. Friis Jespersen*: Lod sig tage på sengen. (Om storme, skove her og i Østen). Ill. (FlA).
25. og 26. 1. *Fr. Rudbeck*: Sønderjylland i støbeskeen. Planerne for erhvervsudviklingen i Nord- og Sydslesvig. (FlA).
14. 3. Læk å og godserne Gårde og Høgelund. Danske landmænd i Sydslesvig i det 19. århundrede. (FlA).
16. 3. *Eskild Bram*: Plantningssagen i Sønderjylland indledtes for 50 år siden (interview med skovrider Fromsejer, Skærbæk). (JT).
31. 3. Sønderborg gasværk synger sin svanesang – 127 års kommunal gasforsyning. (S).
18. 4. Teglværkerne i Egernsund har samarbejdet i 75 år. (S).
4. 5. *Eskild Bram*: Ødegårdsproblemet og fremmed opkøb af jord kan blive aktuelt (interview med Claudi Westh, Tønder. (JT).
10. 5. *Joh. Dose*: Museumsgebäude ohne Museum – Schuhfabrik in Christiansfeld. (DN).
24. 5. *Joh. Dose*: »Mit Dank für Speis und Trank« – 1773 Gasthof in Christiansfeld. (DN).
31. 5. Da der endnu var sejlskibe til. I 1875 byggede Flensborg skibsværft sit første stålskib. Ill. (FlA).
15. 6. Vesteregnsbondens gård og den lille knipleskole (Sdr. Sejerslev). (JT).
15. 9. Da diligenccen måtte vige for jernbanerne – Christian den Ottendes Nord-Østersø-jernbane for 125 år siden. (S).

23. 10. Plantede millioner af træer – bragte beskyttelse og skønhed. Plantnings-selskabet Sønderjylland fejrer 50 års jubilæum. Ill. (FIA).
 14. 12. Sparekassen, der havde kontor i domkirken (Haderslev Byes Spare- og Lånekasse). (JT).
 23. 12. *Ingolf Thomsen*: Synneborre. Genoplevet i erindring og vandring. (Sønderborg). (FIA).
 28. 12. *Eskild Bram*: Limfjordskalk skal frugtbar gøre tysk storamt i Nordfrisland. (JT).

DAGENS DEBAT

6. 1. *Johan Philipsen*: Sønderjyske slagterier i én sammenslutning. (S).
 25. 1. *Dr. Kardel*: Heimatchronik: Landtagswahl mit deutscher Mehrheit. (DN).
 27. 1. *Morten Bredsdorff*: Der må ikke røres ved Tønder Statsseminarium. En advarsel til kølige og rationelle planlæggere. (FIA).
 11. 2. *Peter Gorrsen*: En postgang for sent med sydvestjysk amt. (S).
 12. 2. Sønderjysk storamt bliver udgangen (leder). (S).
 27. 2. Amtsbyen Åbenrå (leder). (S).
 28. 2. *Hansine Janstrup*: Nu kommer man ud af busken – Sydvestjysk amt. (S).
 19. 4. *Jens Bøggild*: Sydjylland-Sønderjylland. Det sydjyske universitetscenters placering set fra Ribe. (FIA).
 3. og 5. 5. *Willy-August Linnemann*: Om at være sig selv bekendt I–II. (FIA).
 16. 5. 76:21 for godkendelse af den ny kirkelov. (FIA).
 12. 9. *Bjørn Svensson*: Danske bomber før dansk-tyske dage. (S).
 18. 9. *Jes Schmidt*: Heitere und nachdenkliche Reise durch das Königreich (Besprechung des Buches »Dänemark heute« von Reinhold Dey – Econ-Verlag, Düsseldorf. (DN).
 2. 11. *Ole Bech*: Forskudsskemaet heller ikke let for super-vismanden fra Åbenrå (A. Ølgaard). (JT).
 9. 11. *Eskild Bram*: Gæstearbejdere i Sydslesvig. (JT).
 21. 12. *Ole Bech*: Sønderjylland set udefra i 50-året for afstemningen og genforeningen. (JT).

FLENSBORG AVIS

1969

Flensborg Avis 100 år (1.10.). Heri følgende artikler:

- K. O. Meyer*: Vagtblus i 100 år – nu frem mod år 2000.
 Husum for 100 år siden. (Illustrationer).
 Tidstavle 1840–1969.
Jens Jessen om sig selv og omverdenen 1870, 1876 og 1880: Den vordende Bladmand. Ved Poul Kürstein.
Peter Simonsen: Breve fra fængslet i Glückstadt.
Marie Jessen: Jens Jessens sidste dage. Marie Jessens breve fra klinikken. Ved Poul Kürstein.
Th. Kaufmann: Dannevirke på tryk ved en hundredårsdag.
Torben Glahn: Danske digteres besøg og oplevelser i Sydslesvig (Holberg. Ewald. Baggesen. Steffens. Blicher. H. C. Andersen. Goldschmidt).

- Jacob Kronika*: Historien om en flensborgsk spadserestok (Lorenz Paulsen og P. Simonsen).
- Boy Jessen*: En dansk slesvigers hilsen fra Amerika.
- Viggo Jürgensen*: Jeg vil være med, når der råbes »Længe leve Flensborg Avis«. Jubilæumssamtale med Henrik Petersen i Korntved, hvis far var en af bladets første abonnenter.
- Emil Ruge*: Frankrigs kys til Danmark. Da fru redaktør Jessen holdt en tale på fransk.
- Walter Lange*: Grænselandets danske musik- og teaterliv.
- Ingolf Thomsen*: Æ a avis kommen? En Broager-dreng fortæller om tiden omkring genforeningen, om Flensborg Avis, Broager, ringridning og om at spare en groschen.
- P. Kürstein*: Gøngehøvdingen og Jens Jessen. Flensborg Tidende, Tønder-Bladet og Det lille Blad. Et stykke sønderjysk pressehistorie.
- Haine Plath*: Sønderjysk livsløb markeret af fem forskellige uniformer.
- H. Schmidt*: Flensborg Avis ved århundredskiftet.
- Hanne Alsing*: Jens Jessens fødehjem (Toghale).
- Jørgen Mågård*: Strejftog i Bov sogn. Fra landsbysamfund til storkommune.
- Erik Vestergaard*: Hvem husker endnu captain Halford? (Flensborg 1945–48).
- Folmer Schiøtt*: Da jeg skød Petrea. Minder fra den gamle grænse. Flensborgsk skibsfart. Første skibsliste fra 1677.
- Hans Thrane*: Minderuner om Gustav Johannsen, Flensborg Avis' grundlægger.
- O. M. Olesen*: Andedam eller verdenshav. Et nationalt krydstogt.
- Flemming Sørensen*: En mærkelig by i Tyskland. Flensborg Avis' korrespondent om sine daglige genvordigheder – som han alligevel nødigt vil undvære. Flensborg-skibe på Vestindien.
- K. Grage*: Det særlige ved at være ansat på Flensborg Avis. Satan i Sønderjylland. Vidnesbyrd af hr. Peter Goldschmidt, sognepræst i Sterup. Uddraget af hans skrifter ved Poul Kürstein.
- E. Wittrup-Johansen*: For 100 år siden. Sønderjyske søfolk var med i hvalfangstens store drama ved østkysten af Grønland.
- Fr. Rudbeck*: Grænsen.
- Helga Hansen*: Min sønderjydske mor.
- Troels Fink*: Flensborg Avis gennem 100 år.
- Th. Kaufmann*: Mit samarbejde med Flensborg Avis og redaktør Ernst Christiansen.
- Dansk Kørselstjeneste.
- Tage Jessen*: Hendes ægteskab blev rigt på »skilsmisser« (Tage Jessens mor).
- L. P. Christensen*: Jævnt og stilfærdigt, men smukt og rigt (L. P. Christensens mor).
- Harry W. Holm*: Skitser fra marsklandet.
- Karl Christiansen*: Den danske arbejder holdt stand.
- Bent Zinglensen*: Slesvig for hundrede år siden. Medarbejdere på Flensborg Avis og SHZ (Ill.).
- L. K. Lausten*: En menneskealder i Flensborg Avis's trykkeri.
- Johannes Christiansen*: Huse og gårde i Harreslev der fortæller om gamle slægter. Slesvig for hundrede år siden – Slesvig i dag (Illustrationer). Om normale tilstande i grænselandet. Samtale med indenrigsminister dr. Hartwig Schlegelberger.
- Gunnar Buchwald*: Hvor »sønderjysk« er et københavnsk slagord.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

46. årgang . 1970

INDHOLD:

Almindelig historie

<i>Cecilie Berg</i> : Forudsigelser om og minder fra Sønderjylland 12
<i>Erik Boesen</i> : Udviklingen i sønderjysk landbrug 1920–70 263
<i>Jes Caspersen</i> : Illegitime afstemningsgæster i Skodborg 39
<i>Bjørn Hanssen</i> : Det tyske mindretal efter kommunalvalgene 126
<i>Holger Jacobsen</i> : 1920 33
<i>Johs. Jensen</i> : De nordslesvigske mejeriforeninger 254
<i>Nic. Jepsen</i> : Fra en ung sønderjydes dagbog 82
<i>Niels Jensen</i> : Afstemningen i Skærbæk 161
<i>Jens Kristensen</i> : Endelig – endelig – endelig 199
<i>Aage Lind</i> : To genforeningsrejser til Tønder 185
<i>Erland Møller</i> : En retssag på Gramgård 168
<i>Aage Holm Rasmussen</i> : Lærer i et grænseland 316
<i>Laurids Stigsen</i> : Gasse hede 62
<i>Bjørn Svensson</i> : Det slesvigske spørgsmål mellem to socialdemokratier 217
<i>Gerd Callesen</i> : Imødegåelse af Bjørn Svensson 390
<i>Bjørn Svensson</i> : Svar til Gerd Callesen 406
<i>Kati Svensson</i> : 14. marts 1920 i Flensborg 70

Enkelte lokaliteter

<i>Anders Christensen</i> : Ballumsangen 387
<i>Vilh. la Cour</i> : Flensborg og Flensborghus 71
– Gammel Gottorp 130
<i>Poul Kürstein</i> : Skovlund, Skovby og Soholm 325
<i>J. N. Lorenzen</i> : Aschesodde 378
<i>Erland Møller</i> : En retssag på Gramgård i 1713 168
<i>Axel Nielsen</i> : Landevejskroen, der blev højskole 1
<i>Viggo Petersen</i> : Åbenrås bulhuse 54
<i>Inger Bjørn Svensson</i> : Landshospitalet i Slesvig 313

Kirke, skole, sprog og undervisning

<i>N. P. Nielsen</i> : Dansk-tysk præstehverdag i Højer 139
<i>Aage Holm Rasmussen</i> : Lærer i et grænseland 316

<i>L. S. Ravn: Valsbøl og Store Vi degneskoler 1850–64</i>	299
<i>G. Weitling: Jørl kirkes oprindelse</i>	29
Udviklingen inden for mindretalsskolerne	7

Folkeminder, kunst m. v.

<i>Poul Gammelbo: Musernes altmuligmand</i>	112
<i>Martin N. Hansen: Forventningens glæde</i>	65
– Vort folkemål	281
Reinhard Heinemann udstilling	413
<i>Poul Kürstein: C. A. Jensens ungdomsværker</i>	277
<i>Anne-Helene Michelsen: Det gamle linnedskab</i>	365
<i>Ellen Redlefsen: Niclaes Peters, Hermanns Sohn</i>	97

Arkæologi og museum

<i>Bjørn Svensson: Kampestensmuren</i>	176
---	-----

Personalhistorie

<i>Børge Barløse: cand. philos. Møller fra Nyborg</i>	60
<i>Cecilie Berg: Forudsigelser om Sønderjylland (Jomfru Fanny)</i>	12
<i>Erik Hansen: Lærere ved Emmerlev skole</i>	89
<i>Johan Retlef Hansen: Æ gammel glase i Ris (ved L. R. Lassen)</i>	43
<i>H. V. Gregersen: Laurids Skaus efterslægt</i>	284
<i>Holger Jacobsen: 1920</i>	33
<i>J. H. Jensen: Niels Jepsen, skoleholder og landmåler</i>	371
<i>Jens Lampe: To venner (J. P. Johansen og Lars Andersen)</i>	330
<i>Fr. Lorenzen: En gammel Åbenrådrengs erindringer</i>	337
<i>N. P. Nielsen: Dansk-tysk præstehverdag i Højer (N. P. Nielsen og J. Braren)</i>	139
<i>Chr. Overgaard: Fanget ved Marne (Søren Cornelius Petersen)</i>	383
<i>Viggo Petersen: En flyveopfindelse (Chr. J. L. Krarup-Hansen)</i>	179
<i>Hans Schack: Breve fra det Schackenborgske arkiv</i>	201
<i>Marie E. Schrøder: Maren Jacobsdatter Schmidt</i>	78
<i>Chr. Skov: En bibliofil sjældenhed (Henrik Rantzau)</i>	267
<i>Senius Tiedemann: En ung Nordslesviger (Jessenius Branderup)</i>	181

Småstykker

Sekstusind unge sønners liv 41, 10. februar-udstilling i Felsted skole 52,
Ved Krusågrænsen 5. maj 1945, Sønderjyske kvinder i København maj

1920, Efterlysning af Maren Jacobsdatter Schmidts billede 210, En gammel købmandsregning fra Varnæs 323, Skæbner (fra Halk kirkebogs dødsregister 389), Oversigt over avisartikler 1969 414.

Bog anmeldelser

<i>Andreas Michaelsen</i> : Billeder af Sønderjyllands historie (Sønderjyllands Kreditforening) (Bjørn Svensson)	160
<i>Svend Thorsen</i> : Delt efter anskuelser (Bjørn Svensson)	183
<i>Emil Lorentzen</i> : Tønderhus (Poul Kürstein)	184
Nordslesvig 1920–70. Historisk billedbog (H. H. Worsøe)	210
St. Knud og St. Knudsgilderne 1170–1970 (Bjørn Svensson)	213
<i>Helge Klint</i> : Militærhistorie (Bjørn Svensson)	215
Nordfriesland (Henning Jensen)	215
<i>O. D. Schack</i> : Grænsesind (Bjørn Svensson)	304
<i>Hans Dietrich Lehmann</i> : Der deutsche Ausschuss (Bjørn Svensson) ...	309
<i>Chr. Stenz</i> og <i>R. P. Sørensen</i> : Bov sogn (Viggo Petersen)	332
<i>Hans Lind</i> : Augustenborg – som det var engang (K. Svensson)	333
Om skibsbyggeriet i Flensborg i 1700-tallet (art. i årbog 1969 for Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg) (Inger Bjørn Svensson)	412

Små bogomtaler

Møgeltønder, en undersøgelse 335, Dansk skole-, børnehave- og vandre-lærervirksomhed i Sydslesvig (udg. af Dansk Skoleforening) 335, Duborgskolen 335, Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder 336. Nikolaj Andersen: Digte 411, Aage Petersen: Fænø 411.

Rettelser

S. 79, 1. 14 f.n. Skolegade, læs Skovgade.

S. 260, 1. 22 f.o. På generalforsamlingen den 15. marts samme år vedtoges enstemmigt, at man ville slutte sig til den tyske mejeriforening. Læs – – ikke ville slutte sig til – –

S. 316, 1. 8 f.o. 210 dage, læs 210 senge.

STEDFORTEGNELSE

- Als 65
Aschesodde 378
- Ballum 82, 387
Burkal 316
- Danevirke 176
Dybbøl 194
- Emmerlev 89
- Felsted 52, 371
Flensborg 61, 70, 71, 97ff
Frederiksstad 98ff
- Gasse 62
Gl. Gottorp 130
Gramgård 168
- Hoptrup 1
Højer 139
- Jurjeff-Polski 87
Jørnl 29
- Kolstrup 365
Kruså 129
- Mariegaard, Haderslev 284
Møgeltønder 198
- Nyborg 60
- Rise 43
Rødekro 181
- Schackenborg 201
Skodborg 39
Skovby 325
Skovlund 325
Skærbæk 161
Slesvig 130f, 313
Soholm 325
St. Vi 299
Svejrup 373
Sønderborg 188f, 363
- Tombøl 372
Tønder 185f
- Valsbøl 299
Varnæs 323
- Øster Løgum 199
- Åbenrå 12, 33, 54, 337

<p>Andels- Svineslagteriet i Kolding</p> <hr/> <p>Grundlagt 1888</p>	<p>Grænselandets liv grænselandets sang</p> <p>møder De i</p> <p>Aydske Tidende</p> <p>Syd- og Sønderjyllands store blad</p>	<p>Morsø Støbegods Aktieselskabet N. A. Christensen & Co. Kongelig Hofleverandør NYKØBING MORS</p>
<p>Tønder Landmandsbank A/S</p> <p>Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brøde - Brøns - Bylderup Bov - Frifølt - Højer - Tinglev - Visby</p>	<p>Lolland - Falsters Folketidende Stiftets største blad</p> <p>Nykøbing F.</p>	<p>Paul Thomsen Krusaa</p> <p>Kolonial, spirituosa, køkkenud- styr, trikotage, herreekvipering</p>
<p>Pindstrup Mosebrug SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK</p> <p>Telefon Pindstrup 06-39 61 00</p>	<p>Besøg landsdelens museer</p>	<p>Graasten Andelsslagteri</p>
<p>ANDELSBANKEN</p> <p>Haderslev</p>	<p>Aabenraa</p>	<p>Læs</p> <p>Dannevirke</p> <p>Sønderjyllands ældste blad</p>
<p>M. Schaumanns Klædefabrik A/S Afd. for kemisk rensning TRYLIN Haderslev</p>	<p>WINDFELD-HANSENS BOMULDSSPINDERIER A/S VEJLE</p>	<p>Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole</p> <p>Brørup station</p>
<p>BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND <i>Th. Laursens Bogtrykkeri</i></p> <p>Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50</p>	<p>Graasten Bank A/S</p> <p>GRAASTEN</p>	<p>1/2 Sønderjydske Frøforsyning Frøavl & Frøhandel Aabenraa</p>
<p>Sønderjyllands Kreditforening</p> <hr/> <p>Haderslev</p>	<p>Sønderjydske Tæppefabrik</p> <p>A. R. Kjærby A-S Højer</p>	<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p>
<p>Restaurant Grænsen C. Heiselberg Krusaa</p>	<p><i>Hejmdal's</i></p> <p>BOGTRYKKERI</p> <p>AABENRAA TLF. (046) 2 31 32</p>	

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktøernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christlansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Åbenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommer-skole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. **Axel Nielsen**

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole
Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

TRY

HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSSEMINARIUM

Grænselandsseminariet

tilmelding for 1971/72 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (047) 2 12 30